D04 0547

UTRECHTSE STUDENTEN

GOTHENBURG

BIBLIOTHEEK
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

1144
U6E

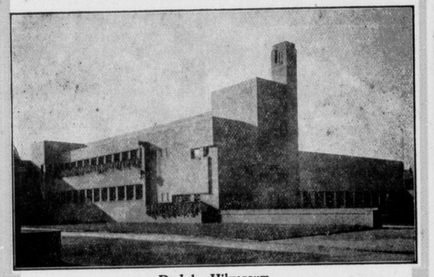

Dudok: Hilversum

De bouwkunst van den nieuwsten tijd

Die Baukunst der neuesten Zeit

Het standaardwerk der moderne architectuur door Gustav Adolf Platz, Mannheim directeur v. h. stedelijke bouwbureau. — 2e druk

*

Dit werk dat in ontwerp en uitvoering overeenkomt met de boekdeelen der bekende „Propyläen-Kunstgeschichte" bevat een overzicht van de ontwikkeling van de bouwkunst in de laatste 30 jaren. Het toont moderne woonhuizen, kolonien, industriegebouwen, kerken, scholen, ziekenhuizen, binnenvertrekken en tuinen, stations, torens, bruggen enz. Alles wat overal aan richting gevende bouwwerken is ontstaan, is hier opgenomen en men krijgt den indruk, dat de nieuwe stijl der bouwkunst internationaal wordt toegepast. Van het groote aantal architecten, wier belangrijkste werken getoond worden, mogen slechts enkele worden genoemd: Uit Duitschland Messel, Tessenow, Kreis, Höger, Poelzig, Oskar Kaufmann, Gropius, Taut, Haesler, Mies van der Rohe, Erich Mendelsohn, Luckhardt en Anker; uit Holland Berlage, Oud, Dudok, Buys; uit Frankrijk Perret, Le Corbusier, Mallet-Stevens, Guévrékian, Lurçat; uit Rusland El Lissitzky; uit Tsjecho-Slowakije Gočar, Tyll; uit Amerika Wright, Hood, Neutra. • • „Wie over de tegenwoordige architectuur als vakman of als leek wil meespreken moet dit ook ten opzichte van den stijl schitterend geslaagde standaardwerk bestudeerd hebben", schrijft de „Badische Presse", Karlsruhe, en het „Hamburger Fremdenblatt" voegt er aan toe: „Een der meest waardevolle werken, die over de moderne architectuur, welke zoo rijk is aan problemen, geschreven zijn". Het werk bevat 100 bladzijden tekst uit de pen van den verdienstelijken directeur van het stedelijke bouwbureau te Mannheim, Platz, en ongeveer 400 bladzijden met afbeeldingen op het beste kunstdrukpapier, bovendien nog 29 platen in vierkleuren en koperdiepdruk. Wat de Londensche „Observer" over de deelen der „Propyläen-Kunstgeschichte" zegt, geldt ook voor dit werk: „Op elke bladzijde tekst komen 5 bladzijden illustraties, zoodat iemand, die geen Duitsch kan, eveneens van het gebodene kan genieten". De prijs van het werk dat door elke boekhandelaar van Uw land betrokken kan worden, bedraagt in halflinnen 45 RM, in halfleder 50 RM. Prospecti worden desgewenscht gaarne verstrekt door

PROPYLÄEN-VERLAG / BERLIN SW 68

ISOLATIE GELUIDDEMPING

CELOTEX
INSULATING LUMBER

VOCHTWERING DECOR

IMPORTEURS
PRODUCTEN & GRONDSTOFFEN HANDEL MIJ.
SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM
STATIONSWEG 37 B, ROTTERDAM

Delftsche tegels

Een schoorsteenmantel, bekleed met de bekende kunstglazuur-tegels van De Porceleyne Fles is een sieraad voor de huiskamer. Vraagt onzen catalogus.

N.V. A. en D. LINT
DELFT DEN HAAG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUW- EN SIERKUNST VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN

WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH

WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220

WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM

ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No I

DIT IS NUMMER 1 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN ROTHENBURG OB DER TAUBER. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD EN IS DE INLEIDING GESCHREVEN DOOR H. C. VERKRUYSEN. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN ARCHITECT A. P. SMITS

290 B

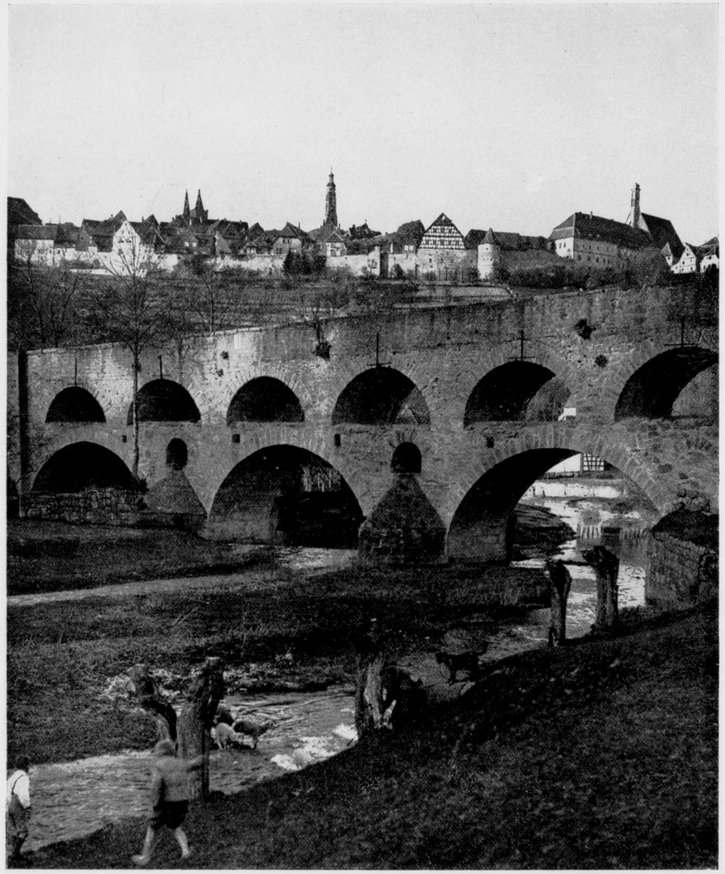

GEZICHT OP ROTHENBURG VANUIT HET TAUBERDAL. VÓÓR DE STAD DE 14E EEUWSCHE BRUG, DIE DE TAUBEROEVERS VERBINDT; DE TWEE TORENS LINKS ZIJN VAN DE JACOBSKERK, DE HOOGE TOREN IN HET MIDDEN IS VAN HET GOTHISCHE DEEL VAN HET RAADHUIS, RECHTS DE JOHANNESKERK. DE OUDE WAL STREKT ZICH ONDER LANGS DE HUIZEN AAN DE BUITENZIJDE DER STAD UIT. SMALLE STEILE VOETPADEN SLINGEREN NAAR BOVEN NAAR DE STAD.

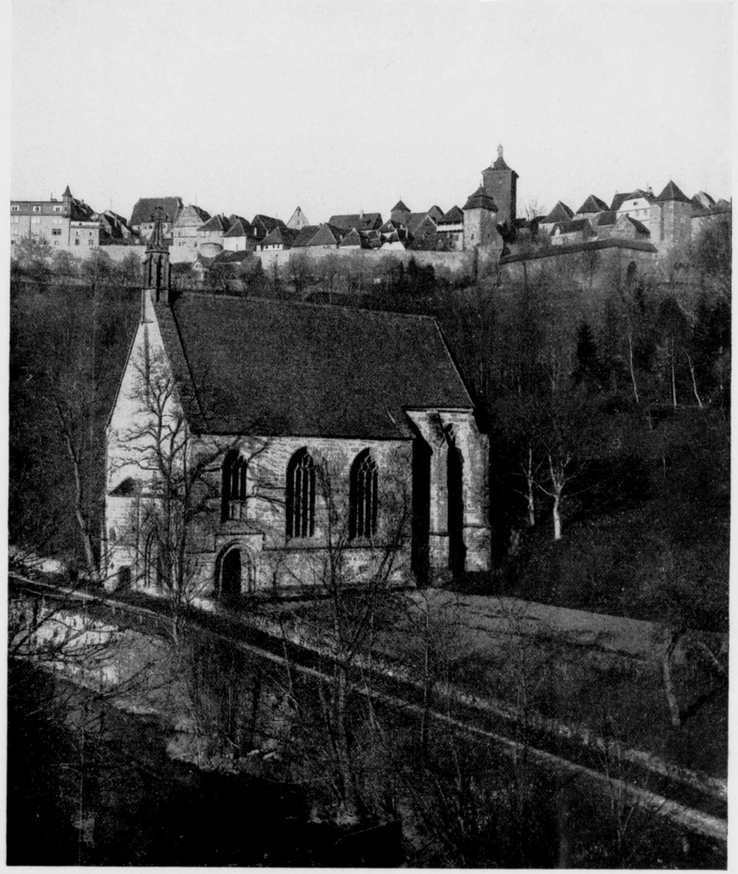

GEZICHT OP ROTHENBURG VANUIT HET TAUBERDAL. OP DEN VOORGROND AAN DE RIVIER DE KOBOLZELLER KERK, GESTICHT OP DE PLAATS WAAR EEN VROME MONNIK, (GENAAMD KOBEL), EEN „ZELLE" BEWOOND SCHIJNT TE HEBBEN. HET 15E EEUWSCHE KERKJE WERD IN 1525 VERWOEST EN IS IN DE 19E EEUW HERSTELD. RECHTS BOVEN DE KERK IN DE STAD: DE SIEBERSTURM EN DAARVOOR DE BINNENPOORT VAN KOBOLZELLER TOR; LANGS DE HUIZEN DE OUDE STADSWAL.

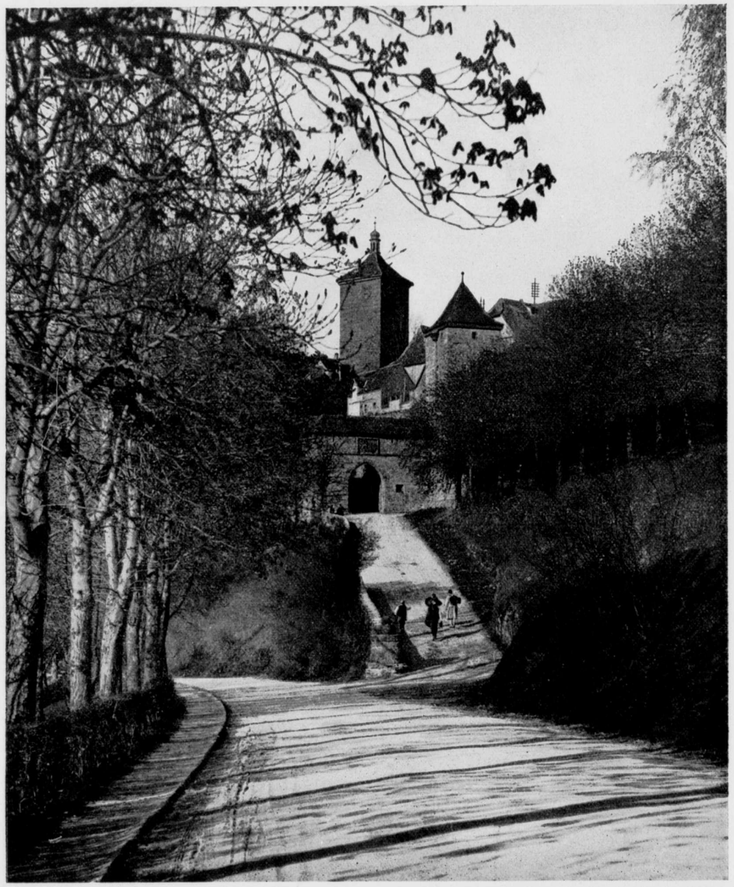

KOBOLZELLER TOR, EEN POORTGEBOUW VOOR DE IN DE 13E EEUW GEBOUWDE ZUIDELIJKE VOORSTAD; HET IS DE BEVEILIGING VAN DEN NAAR DE STAD VOERENDEN STIJGENDEN RIJWEG. ACHTER DEN EERSTEN DOORGANG LIGT EEN 60 M. LANGE, DOOR „WEHRGANGEN" VERDEDIGBAAR GEMAAKTE HOF. DAARACHTER LIGT DE EIGENLIJKE POORT, WAARBINNEN ZICH DE STIJGING VOORTZET TOT IN HET HART VAN DE STAD; OP DEN ACHTERGROND DE SIEBERSTURM.

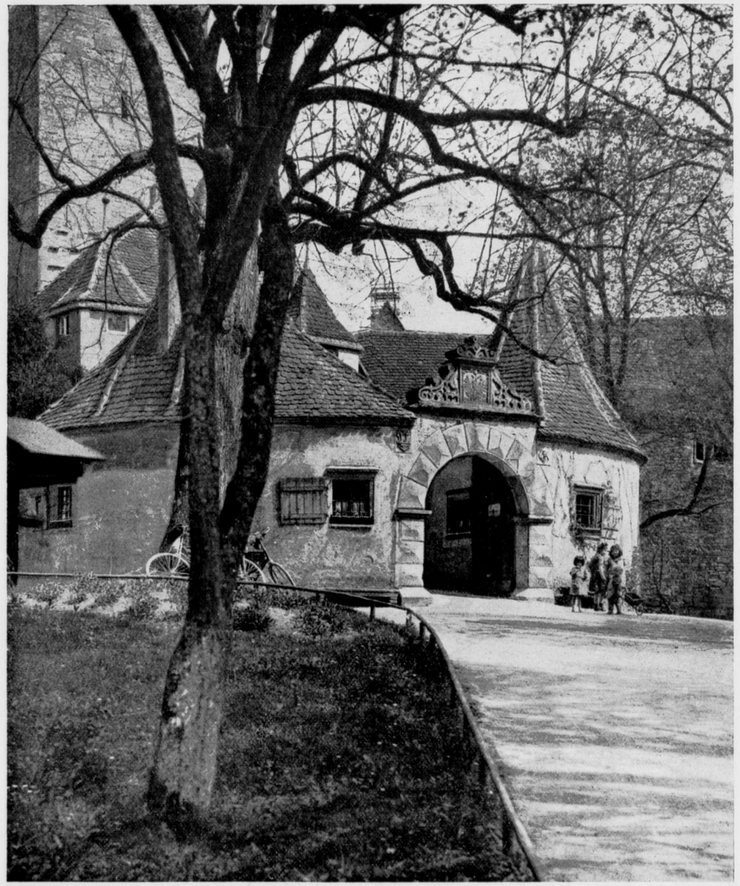

BURGTOR, GEZIEN VANUIT HET BURCHTPARK. LINKS ACHTER DE BOOMEN RIJST DE OUDSTE EN HOOGSTE POORTTOREN VAN ROTHENBURG OP. DE TWEE RONDE POORTGEBOUWTJES MET 5-VLAKKIGE DAKEN EN POORT ER TUSSCHEN ZIJN ER VOORGEBOUWD IN DE 16E EEUW DOOR DEN ROTHENBURGSCHEN ARCHITECT LEONHARD WEIDMANN. ACHTER DEZEN LATEREN VOORBOUW EN NOG VOOR DEN TOREN IS HET OUDE POORTGEBOUW ZICHTBAAR.

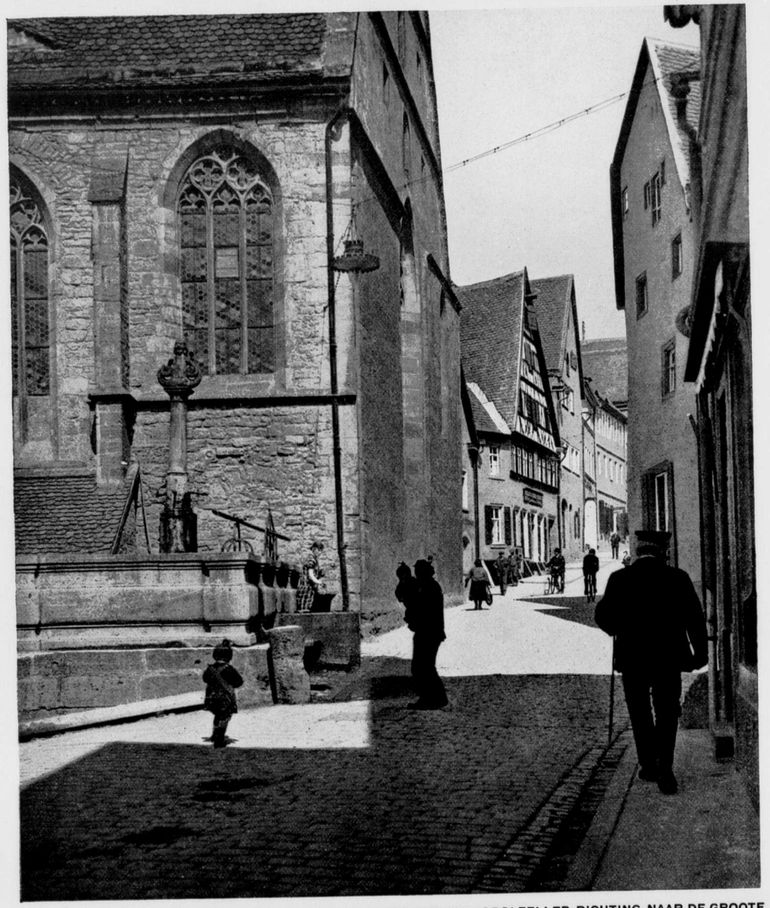

SCHMIEDGASSE, DE STRAAT DIE IN LANGZAME STIJGING VAN DE KOBOLZELLER RICHTING NAAR DE GROOTE MARKT VOERT. LINKS LIGT DE JOHANNESKERK EN DAARVOOR DE FISCHBRUNNEN. IN DE STRAAT ZIJN DE TROTTOIRS TRAPSGEWIJZE AANGELEGD.

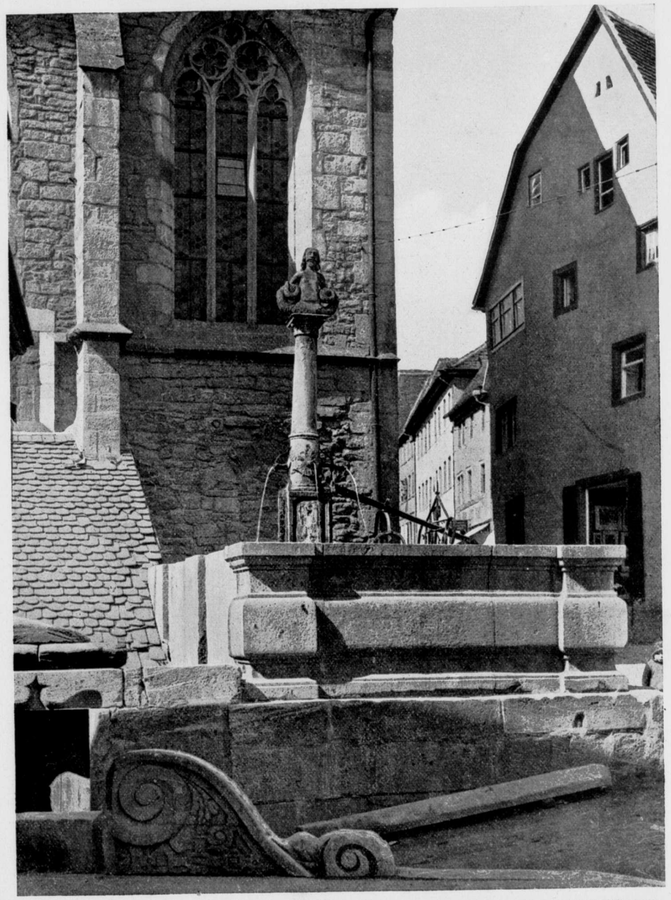

FISCHBRUNNEN BIJ DE JOHANNESKERK IS IN 1790 GEBOUWD. UIT HET BEKKEN STIJGT EEN ZUIL OP, DIE EEN GEBEELDHOUWDE FIGUUR MET TWEE STAARTEN DRAAGT. HET WATER STROOMT IN VIER STRALEN UIT DE ZUIL.

HERTERICHBRUNNEN OP DE GROOTE MARKT NAAST HET RAADHUIS. HET RENAISSANCE-BEKKEN IS VAN 1608. DE BRON EN DE ZUIL ZIJN MET BEELDHOUWWERK VERSIERD. DE OMGEVING IS GEHEEL GOTHISCH; LINKS DE MARIËN-APOTHEKE, MEER NAAR RECHTS DE EERSTE HUIZEN VAN DE HERRENSTRASSE; GEHEEL RECHTS HET GOTHISCHE DEEL VAN HET STADHUIS, DAT DEN TOREN DRAAGT (ZIE BL. 4) EN DAT DOOR TWEE LICHTHOVEN IS GESCHEIDEN VAN HET NIEUWE GEDEELTE, WAARVAN DE AANSLUITING NOG JUIST TE ZIEN IS.

HET STADHUIS OP DE GROOTE MARKT. DE TEGENWOORDIGE BOUW DATEERT UIT HET EIND DER 16E EEUW EN IS DOOR WEIDMANN GEDEELTELIJK IN SAMENWERKING MET EEN NÜRNBERGSCHE ARCHITECT TOT STAND GEBRACHT, NADAT HET ONTWERP WAS GEMAAKT DOOR NIKOLAUS HOFMANN VAN HALLE. DE ARKADENBOUW IS IN 1681 TOEGEVOEGD DOOR DEN STADSBOUWMEESTER KASPAR FÜXLEIN. HET GEBOUW BESLAAT DEN GEHEELEN WESTELIJKEN PLEINWAND; LINKS ACHTER DE HUIZEN LIGT DE HERTERICHBRUNNEN.

MARKUSTURM MET RÖDERBOGEN. DE TOREN STAAT HIER NAAST HET POORTGEBOUW. DEZE POORT STAAT NU MIDDEN IN DE STAD EN IS NOG EEN INGANG VAN DE OUDE STADSKERN.

KLINGENTOR; EEN DER STERKSTE STADSINGANGEN VAN ROTHENBURG. BOVEN DEN DOORGANG IS DE WEHRGANG MET EEN DEEL VAN DE TOEGANGSTRAP TE ZIEN.

HEILIG GEIST SPITAL. GEBOUWD TUSSCHEN 1574 EN 1578 DOOR LEONHARD WEIDMANN. LINKS HET HEGEREITERHUIS, EVENEENS VAN WEIDMANN. HEGEREITERS WAREN RUITERS, DIE DEN OMTREK VAN HET STADSGEBIED BEWAAKTEN.

SPITALBRUNNEN, EEN GOTHISCHE BRON, 14E EEUW, IN DEN HOF VAN HET ZIEKENHUIS; WANDBRONNEN UIT DEZEN TIJD ZIJN ZEER ZELDZAAM. DOOR NEERDRUKKEN VAN DE WATERBUIS VLOEIT HET WATER IN DEN EMMER.

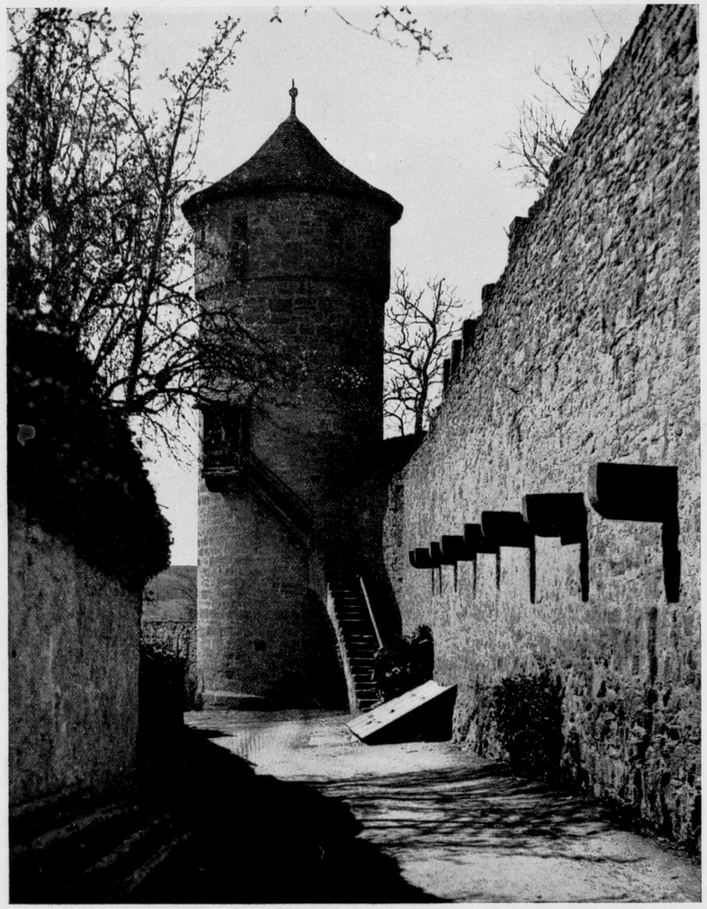

STRAFTURM, MET EEN GEDEELTE VAN DEN STADSWAL. IN DEZEN TOREN WERDEN GEVANGENEN GEWORPEN. TUSSCHEN DEN TOREN EN HET MUURTJE LINKS ZIET MEN DE BERGEN AAN DE OVERZIJDE VAN HET TAUBERDAL.

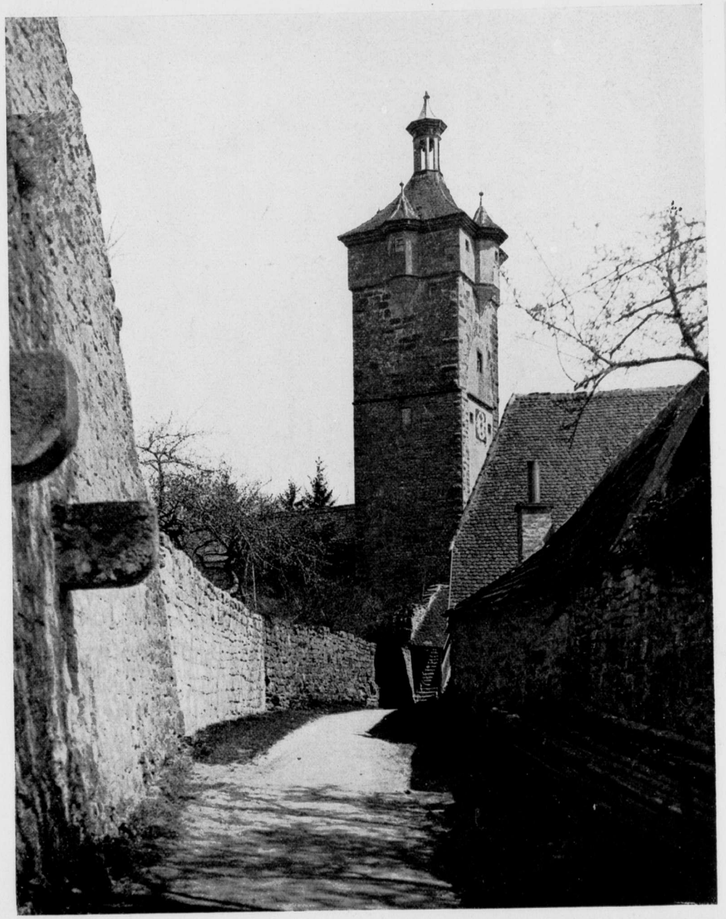

KLINGENTOR MET OPGANG TOT DEN WEHRGANG. LINKS EEN DEEL VAN DEN STADSWAL. KLINGENTOR EN DE STRAFTURM VAN PAG. 16 LIGGEN TEGENOVER ELKAAR OP DENZELFDEN WEG AAN DE BINNENZIJDE VAN DEN STADSWAL.

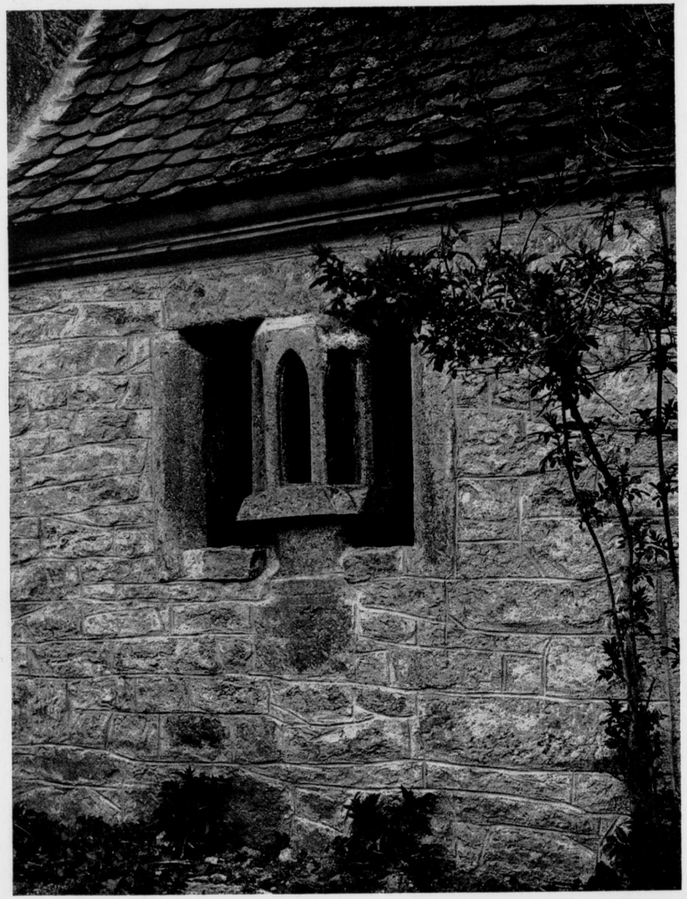

TOTENLEUCHTE AAN DE KAPEL VAN DE ROMAANSCHE KERK IN DETTWANG. DEZE UIT EÉN STUK GEHOUWEN DOODENLANTAARN IS GOTHISCH. WANNEER EEN DOODE IN DE KAPEL LAG, WERD IN DE LANTAARN EEN OLIELAMP GEBRAND.

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

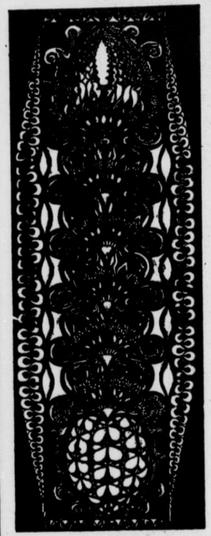

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

"CASTELL"
A.W. FABER

POTLOODEN
KOPIEERPOTLOODEN
INKTPOTLOODEN
KLEURPOTLOODEN
JUISTHEIDS-
TEEKENGEREEDSCHAP

WELBEKEND DOOR HUNNE KWALITEIT

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34871

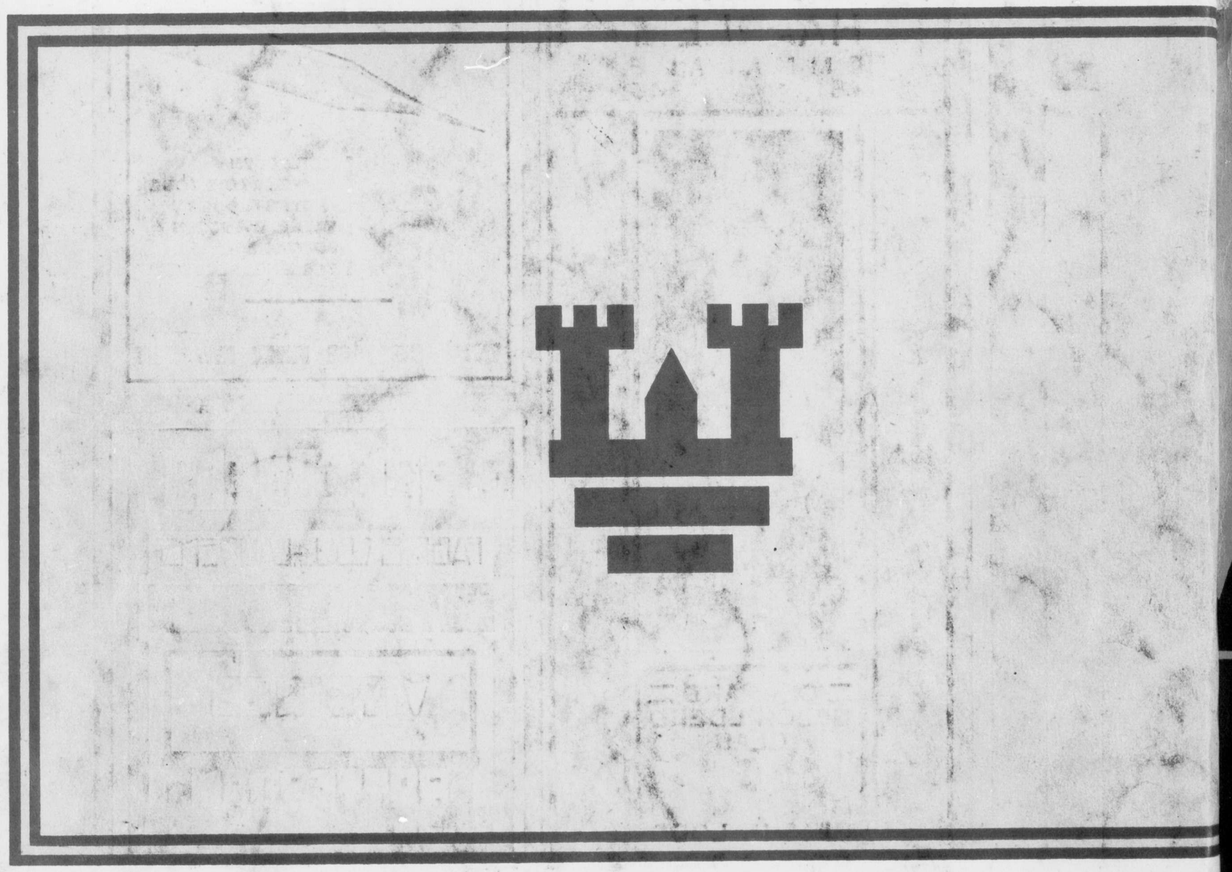

2 1930

BIBLIOTHEEK
TU Delft
Faculteit Bouwkunde
DELFT

WENDINGEN

114c
55E

DE

TECHNISCHE INSTALLATIE

IN DE NIEUWE FABRIEK VAN

DE ERVEN WED. J. VAN NELLE

BESTAANDE UIT

MODERN HOOGEDRUKSTOOM-KETELHUIS, WARM-WATER-POMP-VERWARMING, LAGEDRUKSTOOM-VERWARMING, WARM- EN KOUD-WATER-VOORZIENING, AFVOERLEIDINGEN EN LUCHT-BEVOCHTIGING

IS GELEVERD DOOR

HUYGEN & GEVEKE

WARMTETECHNIEK

A'DAM R'DAM AMERSFOORT APELDOORN

GEEN KOUDE GEEN VOCHT GEEN LAWAAI SIERT DE WONING

DOOR

CELOTEX

Onze TECHNISCHE VOORLICHTINGSDIENST werkt

SPOEDIG EN GRATIS

SARPHATIKADE 1 - TEL. 34824-36824 - A'DAM
STATIONSWEG 37 B - TEL. 11690 - ROTTERDAM

STROBANDS
OVERHEAD DOOR
DE IDEALE GARAGEDEUR

IN HET GEBOUW DER
FIRMA VAN NELLE
ZIJN 33 VAN DEZE
DEUREN GEPLAATST
(ZIE PHOTO PAGINA 14)

J. & G. STROBAND
NIEUWE TEERTUINEN 24, AMSTERDAM C.
TELEFOON 47139

WENDINGEN

MAANDBLAD DOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 2

DIT IS NUMMER 2 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN DE ARCHITECTUUR VAN KANTOOR EN FABRIEKEN VAN DE FIRMA DE ERVEN WED. J. VAN NELLE TE ROTTERDAM. ARCHITECTEN J. A. BRINKMAN EN L. C. VAN DER VLUGT. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR IR. H. T. ZWIERS. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR TEEKENING VAN L. C. VAN DER VLUGT

KANTOOR EN FABRIEKEN VANAF DEN TERREININGANG

OVER DE GEBOUWEN VAN DE FIRMA VAN NELLE, DOOR IR. H. T. ZWIERS

„Wendingen" wisseling van inzicht.

Karakteristiek van een periode, die het verschijnsel ziet voor het wezen en die in het eigen-tijd-elijke de veranderlijkheid der verschijnselen, het „panta rei" vooropstelt. Voortdurende wisseling van belichting, die van één-en-dezelfde veelzijdigheid beelden van opeenvolgende verscheidenheid opwekt; relatief voortdurende verandering van standpunt.

Versneld tempo en grooter wordende frequentie der wisselingen sedert de Renaissance, samenvallende met een periode van „individualisme" als verafzonderlijkte algemeenheid en van een nog nauwelijks te peilen vlucht van de „techniek" als ver-bizonderde wetenschappelijke algemeenheid.

Meerendeels ontbreken van de mogelijkheid tot bezinning. Tempo en techniek, specialiseering, noodzakelijke differentiatie en omvangrijke arbeids- en studie-verdeeling hebben, naast een zorgvuldige cultiveering van eigen persoonlijkheid, inzicht en kennis op elk speciaal gebied vergroot, doch daarmede aanvankelijk ook dat gebied begrensd en den gezichtskring beperkt. Noodzakelijkerwijs heeft het bizondere, het afzonderlijke en het „eigene" zich doen gelden vóór eenig besef en eenig begrip van algemeenheid, eenheid en eigen betrekkelijkheid; onze schijnbare realiteit is de eigen realiteit en blijft beperkt tot die van de directe stoffelijke of zintuigelijke waarneembaarheid.

De grootere realiteit van het blijvende, het eeuwige, een natuurlijk gevoel voor rangschikking en eenheid, een natuurlijk geloof in geordende algemeenheid laten zich echter niet zonder meer ontkennen. Zelfs het meest „consequente" historisch materialisme is ondenkbaar zonder een onverwoestbaar geloof en vertrouwen in een natuurlijke causaliteit en ordening der dingen.

Geremd door de onmogelijkheid zich van zorgvuldig gekweekte egocentriciteit en gedwongen specialiseering vrij te maken, manifesteert de natuurlijke neiging tot (eigen-) ordening zich allereerst in samenvoeging van gelijksoortigheid van belangen of denkwijzen (groepvorming).

In deze groepvorming ligt een m o g e l i j k h e i d voor verderen groei tot bezonnen eenheid, eveneens echter het g e v a a r voor starre consolidatie van groepsgewijs tegenover elkaar gestelde afzonderlijke beschouwingswijzen.

Zoo is het denkbaar onzen tijd te zien als een begin van ondergang in zin-looze verdeeldheid en verband-looze differentiatie; evenzeer is het denkbaar dat uit de veelheid van stroomingen en inzichten een eenheid kan groeien van rijke, veelzijdige, doch geordende schakeering. Zoo ziet men hier den naderenden chaos, waar elders reeds met zekerheid het gloren van een nieuwen dageraad wordt verkondigd.

Dat de waarheid in het midden zou liggen is hier niet meer dan een gemeenplaats, voorzoover daaronder het gemiddelde, het noodzakelijk middel-matige als het c o m p r o m i s der tegenstellingen moet worden begrepen. Wie de volledigheid, de vereeniging van schijnbare tegengesteldheden vooropstelt, kan den indruk maken niet anders dan dit „gemiddelde" te zoeken; het mag hem niet verhinderen te blijven streven naar het overwinnen van eigen eenzijdige georienteerdheid, naar volledigheid door erkenning van de relatieve noodzakelijkheid van alle schijnbaar afzonderlijke factoren, omdat alleen daaruit scheppingen kunnen groeien waarvan de beteekenis niet tot een bepaalde groep gelijk-gestemden beperkt blijft.

Wanneer wij de dingen alle slechts vanuit den eigen gezichtshoek door onze eenzijdig gekleurde brillen vermogen te zien, dan blijft het anderskleurige ons vreemd. Alleen het zuivere zonlicht is in haar volledigheid in staat aan allen iets te geven van haar algemeenheid; al mag een tijdelijke vermoeidheid voor de eene kleur een oogenblik de complementaire tegenstelling, het andere, vooropstellen, ook deze tegenstelling is tenslotte verschijnsel van het witte, algemeene licht, dat zij te zamen in harmonische oplossing vormen.

Zoo zullen ook de z.g. „Neue Sachlichkeit" en een schijn-

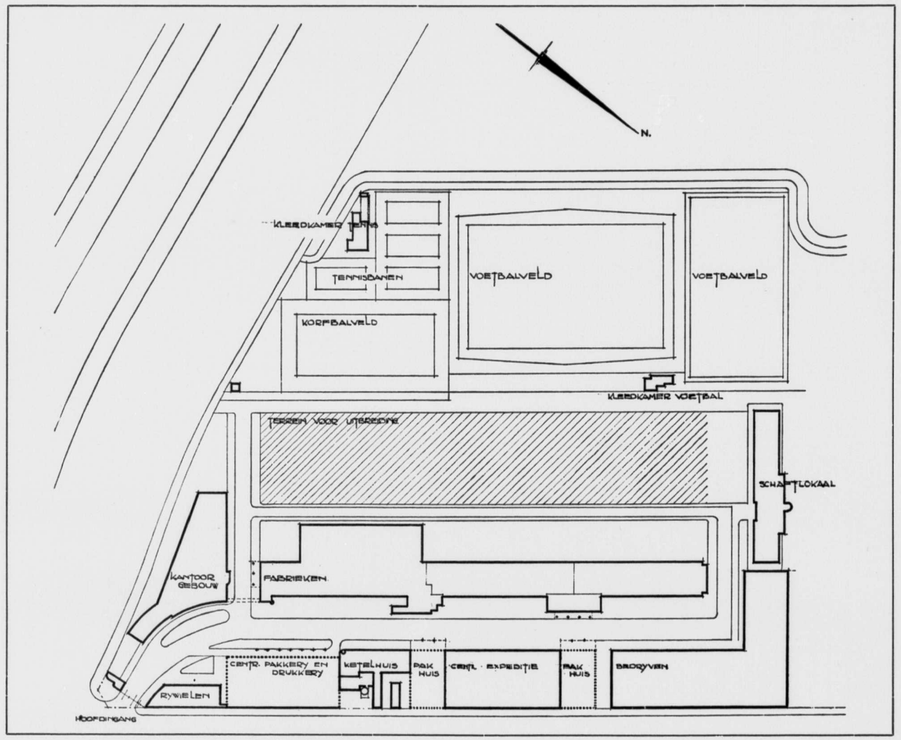

SITUATIE VAN KANTOORGEBOUW EN FABRIEKEN

bare uiterste consequentie van de toepassing der moderne materialen glas-beton-ijzer, niet meer kunnen beteekenen, dan een phase in de ontwikkeling van de bouwkunst, de tijdelijke concentratie van de aandacht op een in het geheele complex van verschijnselen noodig element, dat tegenover te sterke beklemtoning van het andere het eigen goede recht komt verdedigen, om op zijn beurt herinnerd te worden aan het àndere en aan de ònredelijkheid van eigen redelijke consequentie.

De gebouwen van „van Nelle" vormen in de ontwikkeling van onze bouwkunst zeker een belangrijke phase, misschien dès te belangrijker, omdat de verre vlucht in de richting van redelijkheid en zakelijkheid niet uitsluitend uit een graue Theorie is gegroeid, omdat het, ook al geeft het in uiterlijke verschijning daarvan oppervlakkig eenigen indruk, niet is abstracte ingenieursconstructie, maar levend werk van practisch onderlegde bouwmeesters.

De beheerschte greep van den kunstenaar is op meer dan één wijze merkbaar en zeker niet alle gave strakheid en klaarblijkelijke zakelijkheid is uitsluitend natuurlijke consequentie van doelmatigheid en constructie; de mensch, de kunstenaar heeft deze gave strakheid bewust of onbewust gewild als suggestieve uitbeelding vàn technische en industrieele perfectie. Dank zij beheersching van techniek en nauwgezette detailleering is het gelukt, deze min of meer vooropgezette indruk in hoofdzaak te bereiken.

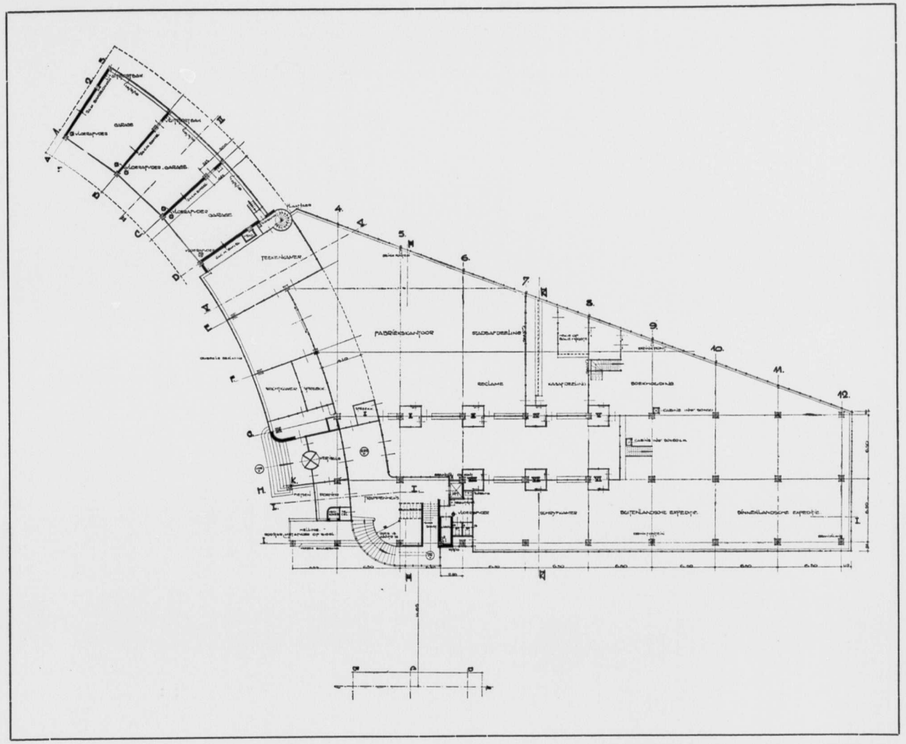

PLATTEGROND VAN HET KANTOORGEBOUW

Het is zeker geen geringe verdienste in een periode van industrieele en technische overheersching in een industrieel gebouw bòven de zuivere doelmatigheid van den opbouw en boven de uitsluitende „nuttigheid" van de techniek uit te kunnen groeien; tegelijkertijd mogen wij de architecten dankbaar zijn voor het feit, dat zij ook hier ons de noodzakelijkheid en de mogelijkheid van de architectonische beheersching hebben getoond.

Dat doelmatigheid en logische constructie zonder deze beheerschende greep vanzelf tot andere dan zuiver nuttige waarden zouden kunnen leiden is een waan, die wij langzaam maar zeker bezig zijn te boven te komen, en die alleen dàn zin zou hebben wanneer elke architectonische opgave en elke constructieve oplossing niet anders dan een zuiver exact vraagstuk zou zijn, waardoor elke bouwkundige oplossing inderdaad een volkomen abstracte zou kunnen worden. Niet alleen, dat dit niet het geval is, maar zelfs in de beoefening van z.g. schijnbaar exacte vakken komt men tot het besef van de beteekenis van het kunnen nàast het kennen, zóó als men in de z.g. „kunst"-vakken langzamerhand weer tot de erkenning komt van de beteekenis van het kènnen naast het kunnen. De absolute tegenstelling van de „verstandelijke" wetenschap en de intuïtieve „gevoels"-kunst blijkt niet te handhaven.

Maar moet daarom de vreugde over de erkenning van het

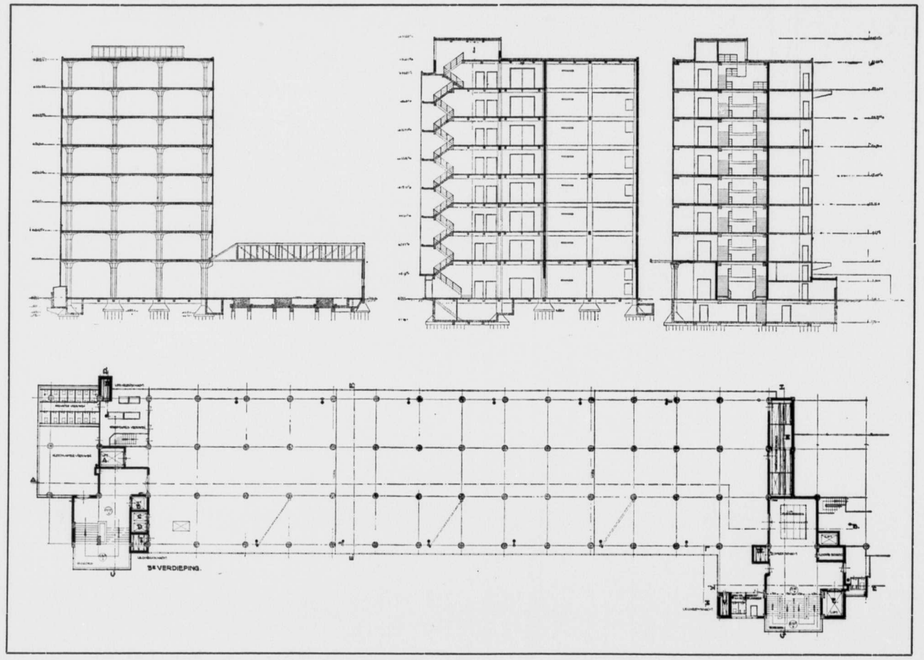

VERDIEPING EN DOORSNEDEN VAN HET FABRIEKSGEBOUW

redelijke, ook in de architectuur, leiden tot een on-redelijke abstractie, die hoogstens uiterlijke schijn zal kunnen zijn? Hier ligt het gevaar voor de stroomingen van de „Neue Sachlichkeit" en het „glas-beton-ijzer"; daar waar de techniek niet beheerscht wordt (of nog niet kan worden) en waar eigen betrekkelijk inzicht in de mogelijkheden daarvan als bindend en vormbepalend wordt beschouwd, wordt de bouwmeester slaaf van de techniek, van tot nuttigheid verbizonderde wetenschappelijke algemeenheid, die in de eerste plaats bevrediging van tastbare behoeften beoogt. Zoo geldt de lof van den gemeenen man voor de „wetenschap" in hoofdzaak de merkbare nuttigheid en het gemak, dat de techniek hem biedt.

In zekeren zin verhoudt zich deze techniek tot de wetenschap als het aangename-van-vorm tot de kunst. „Was hinter den Noten steht" gaat aan velen voorbij. Eenzijdige technische nuttigheid en louter vorm-aesthetische uiterlijkheid zijn in wezen van eenzelfde orde; beide blijven een gevaar in de ontwikkeling der bouwkunst zoolang wij het essentieele van onze appreciatie zoeken in het bouwwerk zelf, in het object en niet realiseeren, dat het wezenlijke der dingen niet anders is dan hun schijn, dat de waarde van het bouwwerk niet is een eigenschap alleen van het werk an sich, maar bepaald wordt door de wijze, waarop de menschelijke psyche op de waarneming reageert, d.w.z. voor een belangrijk deel door de gedachten- en gevoels-associaties die de waarneming bij ons opwekt. Ten deele kunnen deze associaties subjectief zijn en alleen worden opgewekt bij toevallig daarvoor gedisponeerde individuen (herinnering opwekkend aan eigen omstandigheden, zelf doorleefde zaken, eigen gedachtensfeer enz.) Gedeeltelijk echter zijn deze associaties algemeen of althans nagenoeg algemeen. Tot deze laatste behooren naast duidelijkheid van bestemming, sfeer, stemming, redelijkheid, menschelijke schaal, enz. ook de blijkbare doelmatigheid en klaarheid.

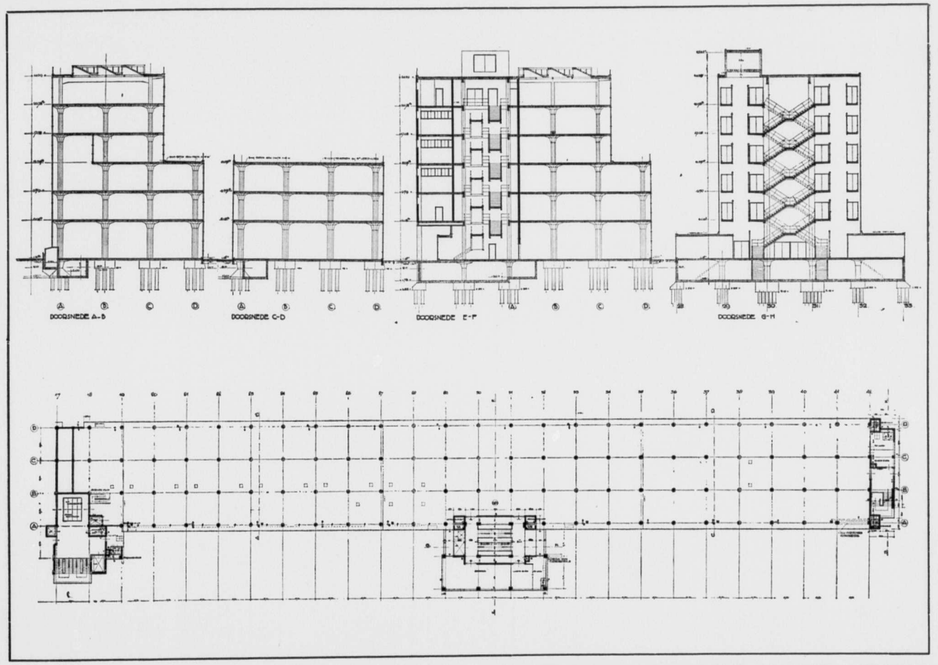

PLATTEGROND EN DOORSNEDEN VAN HET FABRIEKSGEBOUW

In dit verband nu speelt de aard van de opdracht die de architecten van de fabrieken en kantoren van de erven wed. van Nelle hebben gehad, een rol bij de appreciatie, die dit werk van zeer veel zijden mag ondervinden. De opgave zelf was in de eerste plaats technisch-industrieel georienteerd, zoodat de verwachting van den waarnemer allereerst uitgaat naar doelmatigheid en technische volmaaktheid, verder naar helderheid, reinheid, licht en lucht. Een gevoelige, dit alles beheerschende kunstenaarshand, treft ons dàn des te sterker.

De verhouding tusschen koele zakelijkheid en menschelijke gevoeligheid, die ons echter in het eene geval weldadig aandoet. kàn in andere omstandigheden wrevel opwekken en hinderen als een teveel van het een, een tekort van het andere.

Aan dit werk van de architecten Brinkman en v. d. Vlugt, die er reeds nu in slaagden boven een louter materieele zakelijkheid uit te komen, begrijpen wij de mogelijkheid om via een louterende redelijkheid tot een ruimer begrip van bouwkunst te komen. Daardoor zal echter ook dit standpunt overwonnen moeten worden.

In een studie over „die Wiederentdeckung des Menschlichen in der Musik" beschouwt Einstein de opeenvolging der verschillende stroomingen, de gezonde invloed die een in zichzelf onredelijke abstractie op een onware romantiek oefent, om op haar beurt weer door het àndere te worden herinnerd aan eigen relativiteit. Schijnbaar zal zich straks de cirkel weer sluiten, schijnbaar zullen wij tot oude standpunten terugkeeren, schijnbaar ook zal de geschiedenis zich herhalen. Maar in ruimeren, algemeeneren zin, is ons uitgangspunt in de tijd-ruimte verdwenen en kan de cirkel een spiraal zijn, waarin wij na een moeizamen rondgang schijnbaar op hetzelfde punt zijn teruggekeerd, in werkelijkheid echter op een ander niveau zijn aangeland, om van daaruit de beweging voort te zetten.

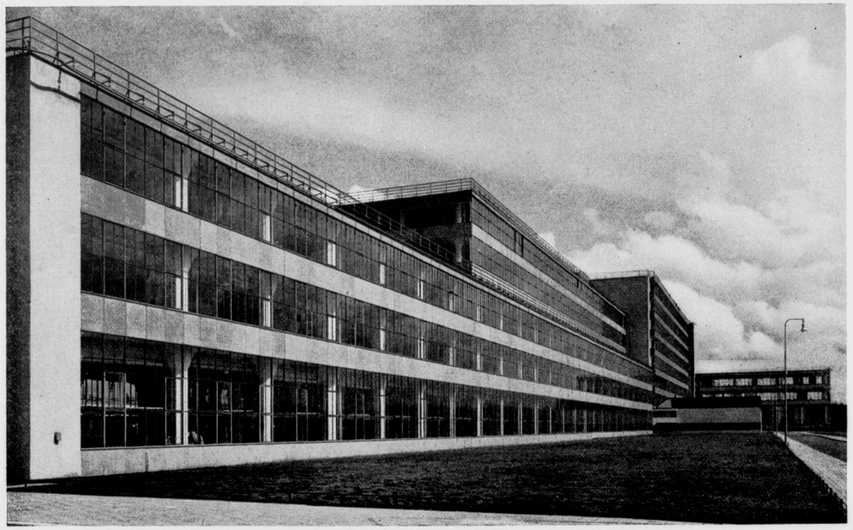

FABRIEK MET UITBREIDINGSTERREIN AAN DE SPORTVELDZIJDE

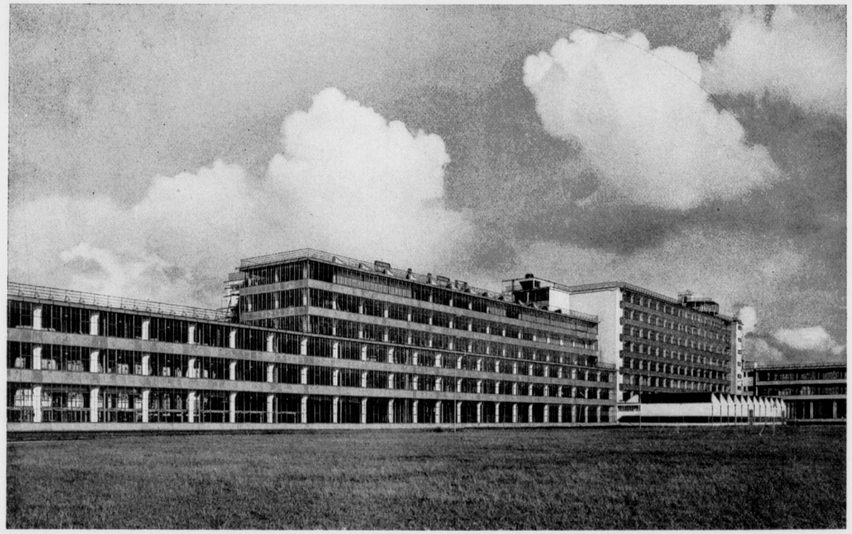

FABRIEK MET UITBREIDINGSTERREIN AAN DE SPORTVELDZIJDE

VERBINDINGSBRUG TUSSCHEN KANTOOR EN FABRIEKEN

KANTOORGEBOUW AAN DE SPORTVELDZIJDE

AVONDBEELD VAN KANTOOR EN FABRIEK VANAF DEN TERREININGANG

AVONDBEELD_VAN HET FABRIEKSGEBOUW (SCHIEZIJDE)

AVONDBEELD VAN KANTOOR EN FABRIEKSGEBOUW

EXTERIEUR VAN DE TEAROOM BOVEN DE FABRIEK

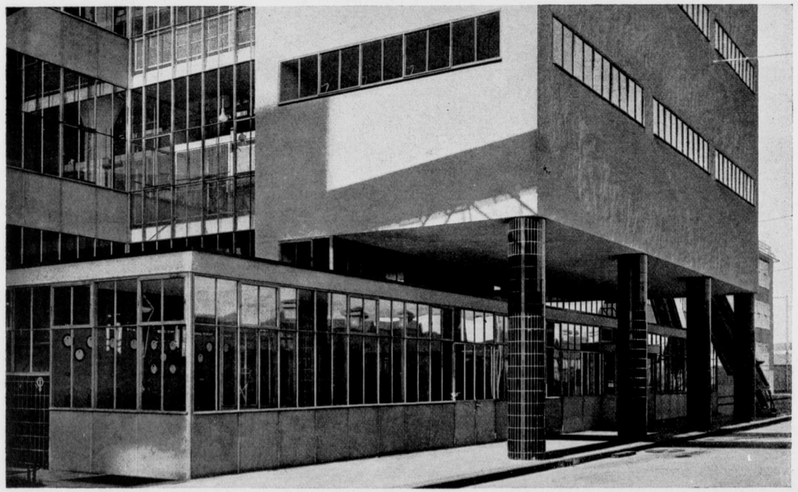

SCHAKELKAMER VAN HET FABRIEKSGEBOUW

KANTOORGEBOUW, HOOFDINGANG

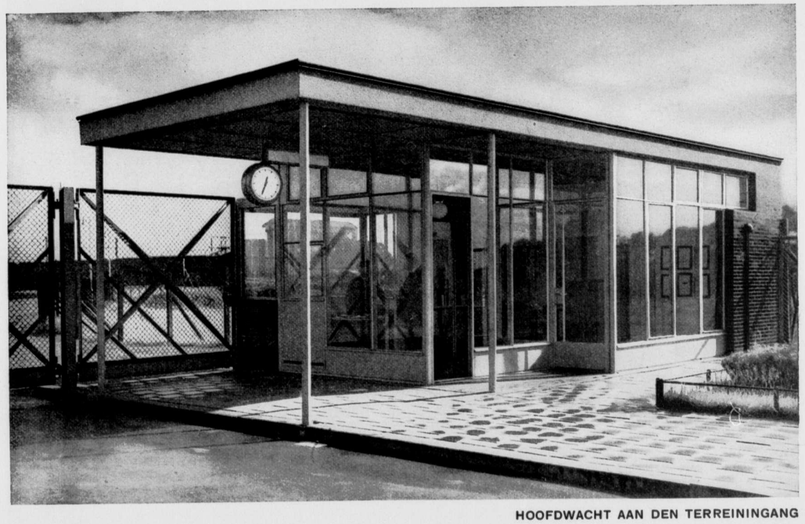

HOOFDWACHT AAN DEN TERREININGANG

GEDEELTE FABRIEK EN KANTOOR VANAF DE 7E VERDIEPING

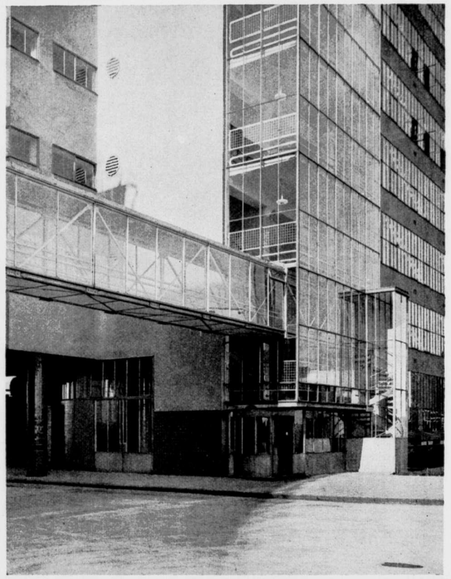

INGANG FABRIEK MET VERBINDINGSGANG NAAR KANTOOR

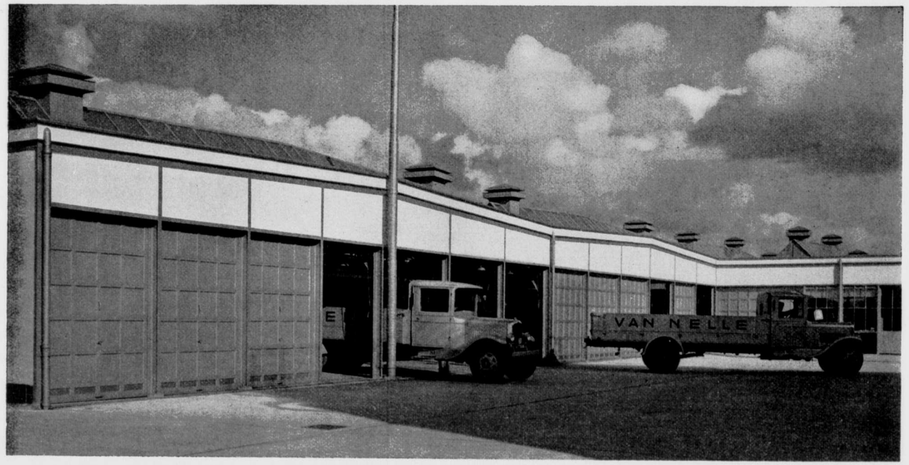

GARAGE

KANTOORGEBOUW, SPREEKKAMER

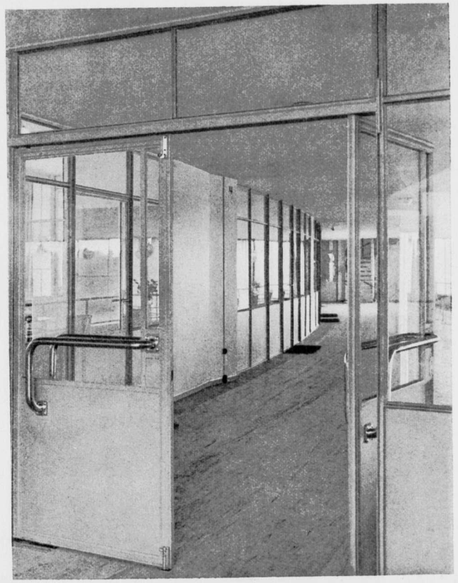

ENTRESOL KANTOORGEBOUW

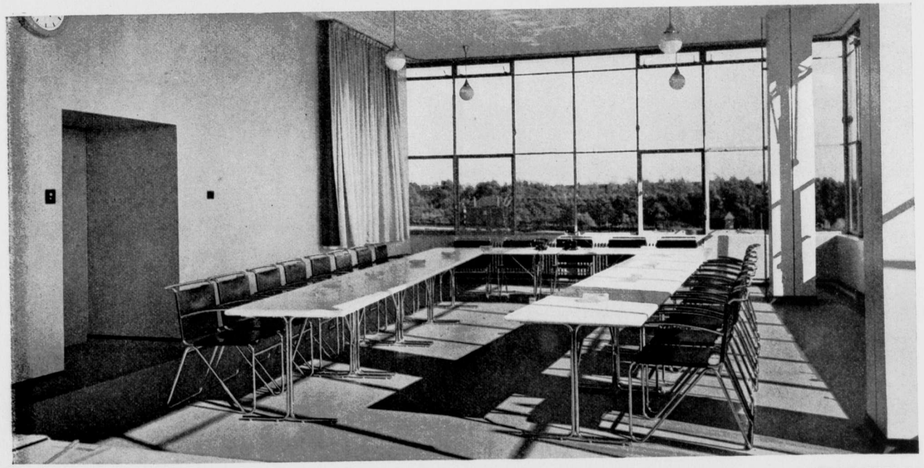

VERGADERZAAL

KANTOORGEBOUW, INTERIEUR VAN HET PRIVÉ KANTOOR

PRIVÉ KANTOOR MET AFZONDERLIJKE WERKRUIMTEN

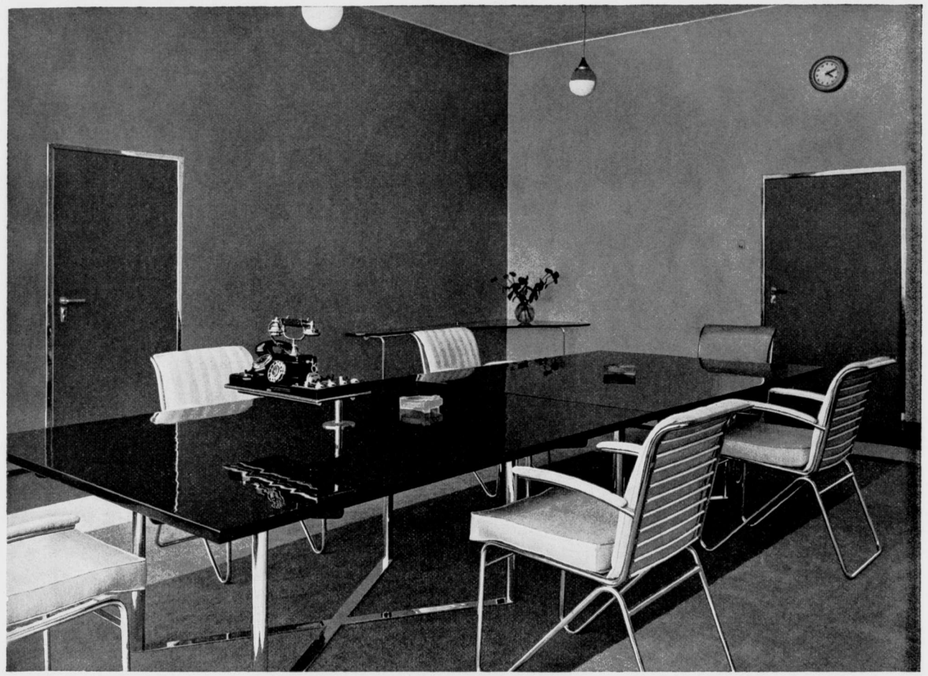

INTERIEUR PRIVÉ VERGADERKAMER; WANDZIJDE

INTERIEUR PRIVÉ VERGADERKAMER; RAAMZIJDE

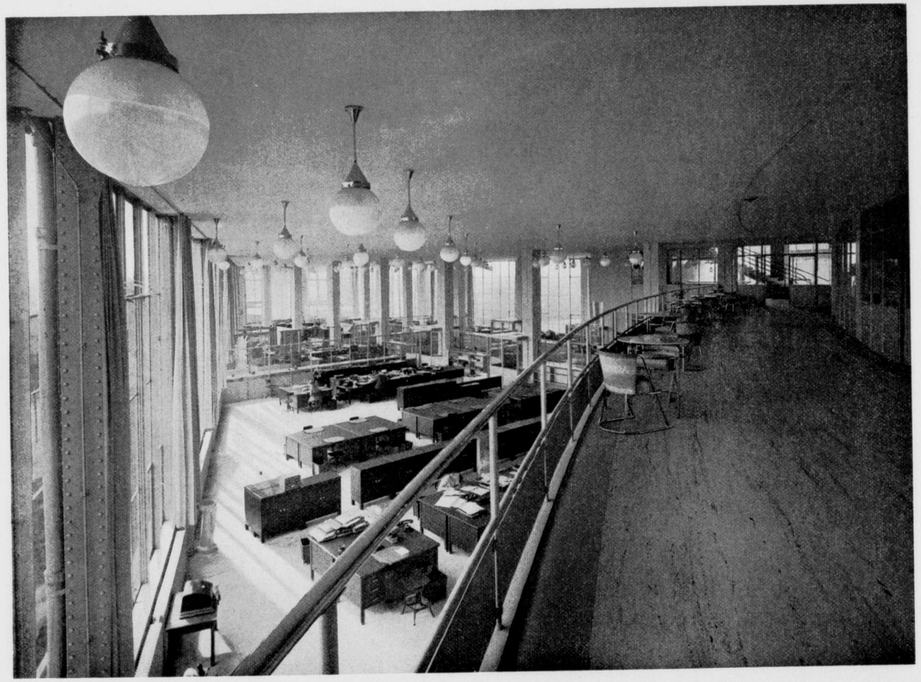

INTERIEUR VAN HET KANTOORGEBOUW

KANTOORGEBOUW, BEGANE GROND

TEAROOM

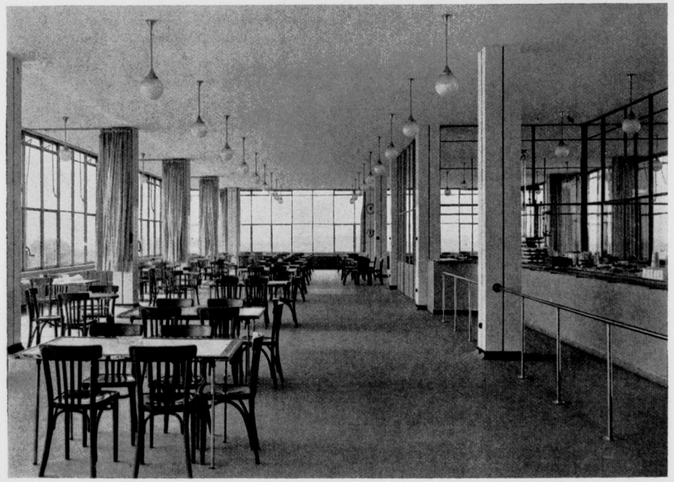

INTERIEUR LUNCHROOM IN HET KANTOORGEBOUW

TEAROOM

TRAPPENHUIS IN HET KANTOOR-GEBOUW

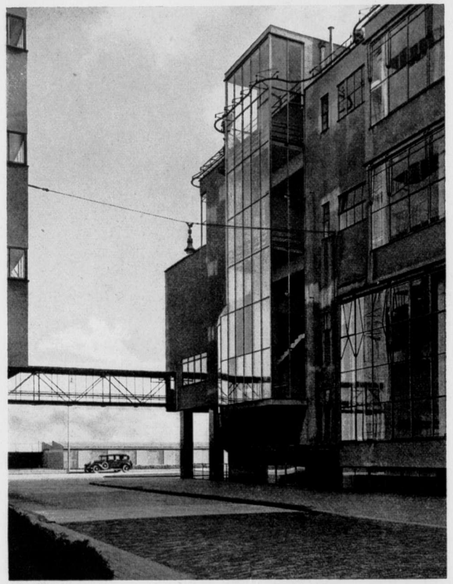

GEVEL KANTOOR VANAF STRAAT TUSSCHEN KANTOOR EN FABRIEK

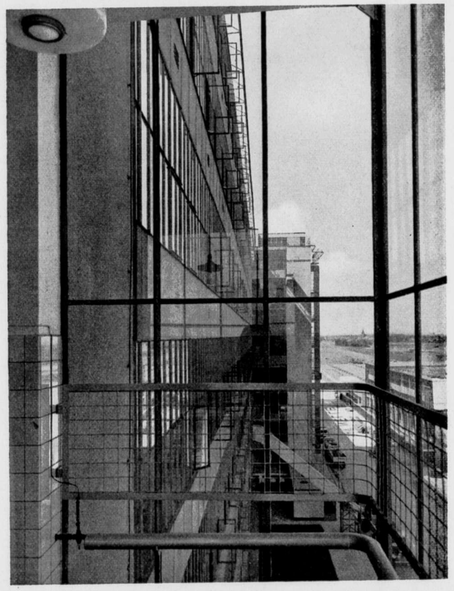

GEZICHT UIT EEN DER TRAPPENHUIZEN

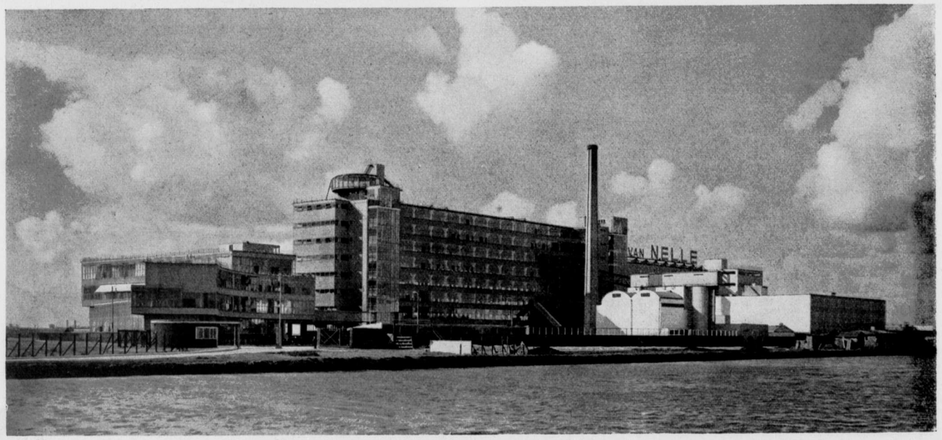

OVERZICHTSFOTO

...s in dit nummer
...maakt door E. M.
...den, Den Haag

BRAAT = DELFT

LEVERDE VOOR
DE GEBOUWEN
VAN VAN NELLE

STALEN GEVELS,
RAMEN, ERKERS,
EN BINNENWANDEN

DE
GESCHOOPEERDE

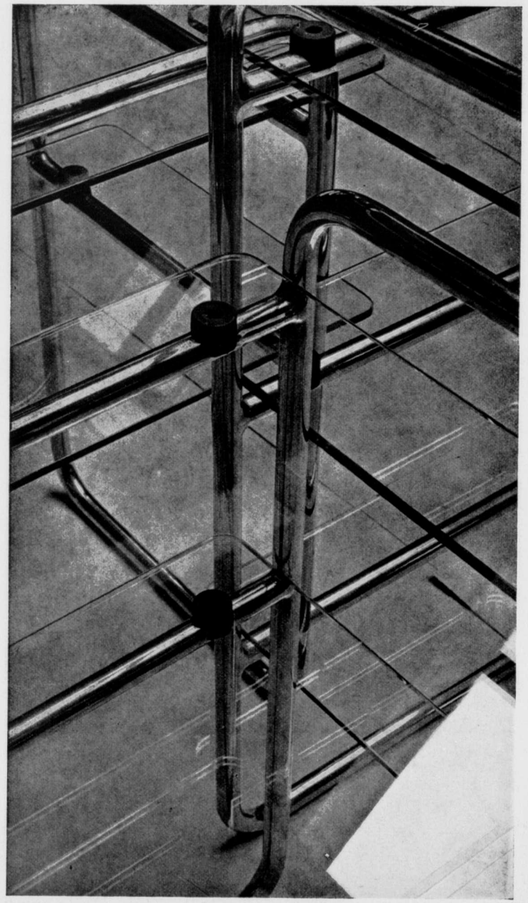

gispen

rotterdam

maakte

voor de fa. van nelle

de stalen

stoelen, en andere

meubelen

gispen's

fabriek v. metaalbewerking
rotterdam voorhaven 115

toonkamers:
rotterdam mauritsweg 37
amsterdam singel 299
brussel rue d'arenberg 32
parys rue lafayette 212
nottingham east circusst 8

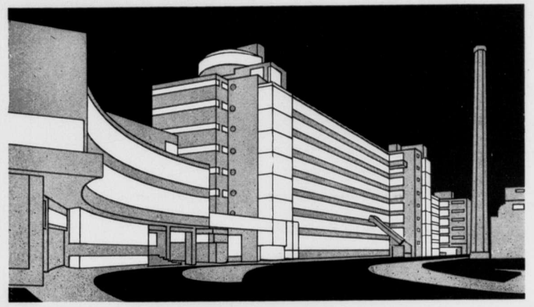

VAN NELLE'S GEBOUWEN

WORDEN VERLICHT DOOR

3500 MODERNE SIEMENS-ARMATUREN

SIEMENS INSTALLEERDE VERDER DE:

TELEFOON·KLOKKEN·LICHTSIGNALEN
PERSONENZOEKINRICHTING
WERKTIJD-CONTROLEKLOKKEN
TEMPERATUUR-, ROOKGAS- EN
NACHTWAKER-CONTROLE
COMPL. LICHT- EN KRACHTINSTALL.

SIEMENS & HALSKE SCHUCKERT

FILIALE 'S-GRAVENHAGE, HUYGENSPARK 38–39

FIRMA F. W. ZONNEVELD

AANNEMERS VAN BOUW- EN GEWAPEND BETONWERKEN

KANTOOR KORTE KADE 34

ROTTERDAM

TELEFOON 52459, 10718, 41631

VOERDE O.A. DE AFWERKING UIT VAN v. NELLE'S FABRIEKEN EN DE GEWAPEND BETONWEGEN

v. AMEROM & v. d. HAGE

HUISSCHILDERS

TELEFOON 30871

ROTTERDAM

THONET

AMSTERDAM C., KEIZERSGRACHT 213

DE DIRECTIELIFT EN DE 2000 KILOGRAM GOEDERENLIFT

IN DE NIEUWE FABRIEK DER FIRMA DE ERVEN WED. J. VAN NELLE TE ROTTERDAM ZIJN GELEVERD DOOR

R. SALM

INGENIEUR

AMSTERDAM, HEERENGRACHT 319

TELEFOON 33221—33223

LIFTEN

OLIESTOOKINRICHTINGEN

OOK VOOR MODERNE INTERIEURS

DEVENTER HANDGEKNOOPT

IN EENIGE VERTREKKEN VAN • VAN NELLE'S FABRIEKEN ZIJN DEZE TAPIJTEN TOEGEPAST.

VRAAGT DRUKWERK

K·V·T

NV KONINKLIJKE VEREENIGDE TAPIJTFABRIEKEN

ROTTERDAM - AMSTERDAM - DEVENTER - MOORDRECHT

WETENSCHAPPELIJKE PROEVEN

TOONDEN AAN DAT

DERMAS

DE BESTE NAADLOOZE VLOERBEDEKKING IS

DE PRACTIJK

BEVESTIGT DIT

35.000 M²

GELEGD IN DE NIEUWE FABRIEKEN VAN DE FIRMA DE ERVEN DE WED. J. VAN NELLE TE ROTTERDAM VRAAGT INLICHTINGEN AAN

N.V. DERMOLITH-MAATSCHAPPIJ

SCHIE 56 **SCHIEDAM** TEL. 68670

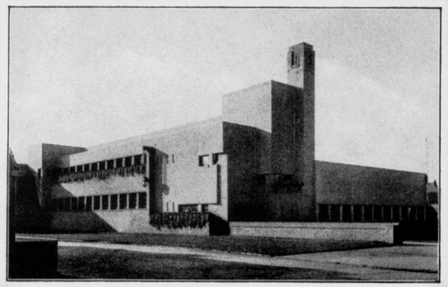

Dudok: Hilversum

De bouwkunst van den nieuwsten tijd Die Baukunst der neuesten Zeit

Het standaardwerk der moderne architectuur door Gustav Adolf Platz, Mannheim directeur v. h. stedelijke bouwbureau. — 2e druk

*

Dit werk dat in ontwerp en uitvoering overeenkomt met de boekdeelen der bekende „Propyläen-Kunstgeschichte" bevat een overzicht van de ontwikkeling van de bouwkunst in de laatste 30 jaren. Het toont moderne woonhuizen, kolonien, industriegebouwen, kerken, scholen, ziekenhuizen, binnenvertrekken en tuinen, stations, torens, bruggen enz. Alles wat overal aan richting gevende bouwwerken is ontstaan, is hier opgenomen en men krijgt den indruk, dat de nieuwe stijl der bouwkunst internationaal wordt toegepast. Van het groote aantal architecten, wier belangrijkste werken getoond worden, mogen slechts enkele worden genoemd: Uit Duitschland Messel, Tessenow, Kreis, Höger, Poelzig, Oskar Kaufmann, Gropius, Taut, Haesler, Mies van der Rohe, Erich Mendelsohn, Luckhardt en Anker; uit Holland Berlage, Oud, Dudok, Buys; uit Frank ijk Perret, Le Corbusier, Mallet-Stevens, Guévrékian, Lurçat; uit Rusland El Lissitzky; uit Tsjecho-Slowakije Gočar, Tyll; uit Amerika Wright, Hood, Neutra. ∘ ∘ „Wie over de tegenwoordige architectuur als vakman of als leek wil meespreken moet dit ook ten opzichte van den stijl schitterend geslaagde standaardwerk bestudeerd hebben", schrijft de „Badische Presse", Karlsruhe, en het „Hamburger Fremdenblatt" voegt er aan toe: „Een der meest waardevolle werken, die over de moderne architectuur, welke zoo rijk is aan problemen, geschreven zijn". Het werk bevat 100 bladzijden tekst uit de pen van den verdienstelijken directeur van het stedelijke bouwbureau te Mannheim, Platz, en ongeveer 400 bladzijden met afbeeldingen op het beste kunstdrukpapier, bovendien nog 29 platen in vierkleuren en koperdiepdruk. Wat de Londensche „Observer" over de deelen der „Propyläen-Kunstgeschichte" zegt, geldt ook voor dit werk: „Op elke bladzijde tekst komen 5 bladzijden illustraties, zoodat iemand, die geen Duitsch kan, eveneens van het gebodene kan genieten". De prijs van het werk dat door elke boekhandelaar van Uw land betrokken kan worden, bedraagt in halflinnen 45 RM, in halfleder 50 RM. Prospecti worden desgewenscht gaarne verstrekt door

PROPYLÄEN-VERLAG / BERLIN SW 68

"CASTELL"

A.W. FABER

POTLOODEN
KOPIEERPOTLOODEN
INKTPOTLOODEN
KLEURPOTLOODEN
JUISTHEIDS-
TEEKENGEREEDSCHAP

WELBEKEND DOOR HUNNE KWALITEIT

Gebrand-schilderd glas

Wij zijn ingericht voor de uitvoering van de kostbaarste gedenk- en kerkramen, doch maken ook eenvoudige glas-in-lood versiering voor uw woning.

N.V.
A.N. DE LINT
DELFT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

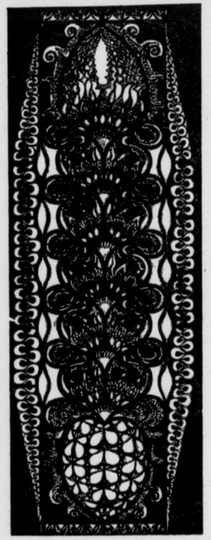

GEBRAND GESCHILDERD GLAS

GLAS IN LOOD

HOLLANDSCHE BETONMAATSCHAPPIJ

's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER

AFDEELING WEGEN

BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
OP FUNDEERING
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK „BIJ ST. LAURENS"
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34891

WENDINGEN

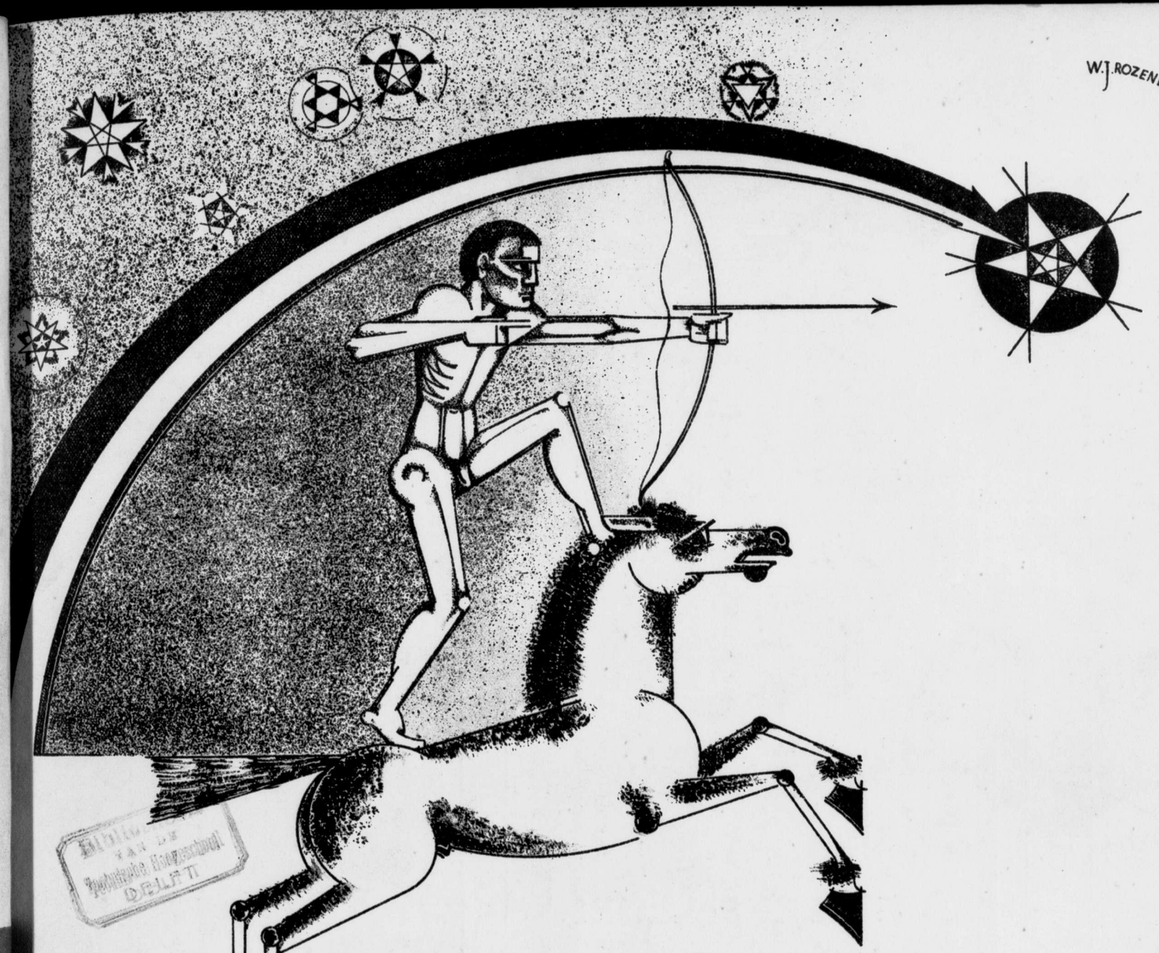

Bibliotheek van de Technische Hogeschool DELFT

NEDERLANDSCH PAVILJOEN TE ANTWERPEN 1930

DAGELIJKS GAAN DUIZENDEN GERUISCHLOOZE STAPPEN OVER SUBERIT
ONVERSLIJTBAAR
ELASTISCH
KRIMPVRIJ
VOCHTWEREND
HYGIEËNISCH
SMAAKVOL
DE IDEALE KURKPARKET VLOER
IMPORTEURS
GEBRS. KRAMER
ROTTERDAM
ARNHEM
MW

GEEN KOUDE GEEN VOCHT GEEN LAWAAI
SIERT DE WONING
DOOR
CELOTEX
ANTWERPEN-LUIK
CELOTEX WERD ZOOWEL IN
HET HOLLANDSCHE PAVILJOEN
ALSOOK IN VELE ANDERE
OP RUIME SCHAAL TOEGEPAST
TECHNISCHE VOORLICHTINGSDIENST
SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM (C) TEL. 34824, 36824
STATIONSWEG 37B, ROTTERDAM - TELEFOON 11690

Vloer-
tegels
in alle kleuren en vormen — van glasharde kwaliteit — olie- en zuurvast. Vraagt prijsopgaven en den catalogus met moderne patronen.
N.V.
A.N. DE LINT
DELFT DEN HAAG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM,
VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIË „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 3

DIT IS NUMMER 3 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN OP DE ANTWERPSCHE TENTOONSTELLING IN 1930, ARCHITECT H. TH. WIJDEVELD. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER MET MEDEWERKING VAN DEN ARCHITECT SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR J. P. MIERAS. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN W. ROZENDAAL

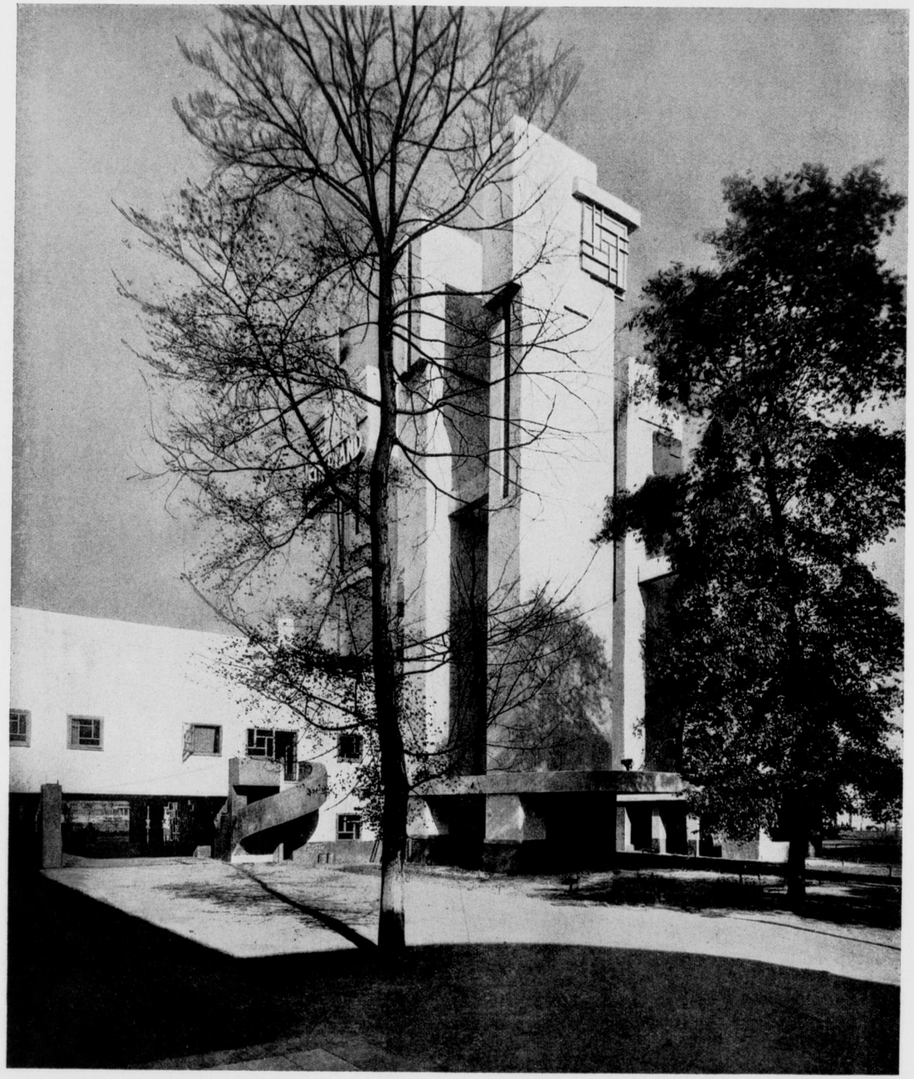

BOUWINGEN

HET NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN DOOR J. P. MIERAS

Vele bezoekers van het Nederlandsch Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen hebben van dit gebouw den indruk meegenomen, dat het betrekkelijk leeg was. Temeer viel dit op, daar de meeste tentoonstellingsruimten door de chaotische bontheid van het geëxposeerde, doorgaans juist het omgekeerde suggereeren. Wel wekte ons Paviljoen door zijn betrekkelijke leegte voor de Nederlandsche bezoekers het aangenaam gevoel in deze representatie van hun land onbekrompen naar voren te zijn gekomen, terwijl ook de ermede samenhangende overzichtelijke rangschikking van de geëxposeerde voorwerpen te loven viel, maar onwillekeurig werd toch door velen de gevolgtrekking gemaakt, dat er eigenlijk wat te royaal met de ruimte was omgesprongen en dat dus het geheel wel wat kleiner had kunnen zijn. Of er had meer in gekund.

Dit leekenoordeel is begrijpelijk. Wij leven in den tijd waarin er een algemeen streven bestaat, dat gericht is op eenvoudigheid in levensuitingen, een eenvoudigheid die op logisch, rationeele wijze moet worden bereikt. Onze tijd wil efficient zijn, niet alleen in het bedrijfsleven, maar in alle vertakkingen van het leven. We leven in den tijd, waarin men trouwt in „eenvoudig reiscostuum". De invloed van de techniek speelt hier een rol, ook de reactie op de langdurige periode, waarin het praktische schuil ging achter of op zijn best gepaard ging met nuttelooze bijkomstigheden, belachelijk ceremonieel, en vaak veel valschen schijn. Wij waardeeren thans, soms op het kinderlijke af, de practische zin in het leven. Meer nog, we gevoelen een werkelijke praktische „zet" als een sportieve uiting, en reeds wordt de praktische levenskunst, evenals de sport, geen middel maar doel. Het is niet alleen in de z.g. functionalistische bouwkunst en ambachtskunsten dat men deze tendenz ontwaart, in bijna alle uitingen der samenleving vindt men meer of minder sterk sprekende voorbeelden van dit verschijnsel.

Het is dus begrijpelijk, dat een bouwwerk, dat niet direct den indrukt wekt, in eerste instantie en hoofdzakelijk met deze opvatting te hebben rekening gehouden, in de publieke opinie onwillekeurig het verwijt treft, er in het geheel geen rekening mede te hebben gehouden.

Nadrukkelijk hebben wij hier gesproken van „indruk wekken". Want een ieder, die de werkwijze van Wijdeveld critisch heeft gevolgd, weet dat deze in zijn ontwerpen, in eerste instantie en hoofdzakelijk de practische zin van het leven wil vastleggen en het voldoen aan de gestelde gebruikseischen van het gebouw wil benaderen. Hoe zou het anders van dezen architect, wiens ideaal-projecten, geen paleizen en eerepoorten betroffen, maar vóór 20 jaren reeds, vlieg- en zeppelins-stations.

Dat desondanks het karakter van zijn werk dien praktischen zin in eerste instantie en in hoofdzaak niet direct naar voren brengt, „beeldend" uitdrukt, is verklaarbaar door dat andere element van scheppend vermogen, dat, helaas niet altijd met den verschuldigden eerbied, fantasie wordt genoemd, maar dat niettemin de fascinatie van de bouwkunst inhoudt.

Want fantasie is de vierde dimensie, die de drie dimensionale wereld van den praktisch-technischen zin van het bouwen tot bouwkunst maakt.

Fantasie is in de architectuur niet de bijzondere habitus van een architect, zonder hetwelk het ook wel gaat —, zij het anders — neen, zij is inhaerent aan de architectuur, als het gewicht aan de stof, als het temperament aan het leven.

Bouwkunst zonder fantasie is geen bouwkunst.

De bouwkunst is in haar drie-dimensionale verschijning, in wezen vier-dimensionaal. Het zichtbare, het meetbare der bouwkunst krijgt eerst expressie, warmte en glans door het onzichtbare, het niet-meetbare. De bouwkunst is als het licht, dat zijn stralen vindt in het samentrillen van de zichtbare spectrumkleuren met het duistere, mysterieuse ultra-violet.

In Wijdeveld's werk is het spectrum volledig.

In het Antwerpsche Paviljoen, het zichtbare deel in het sterk en logisch doordachte, als expositieruimte goed verzorgde tentoonstellingsgebouw, met zijn ruime hallen, portalen en terrassen, berekend op een druk bezoek, het onzichtbare in de niet na te speuren Wijdeveldsche conceptie, die ons het Paviljoen in de herinnering zal doen voortleven als een opwekkende blijheid. En ook omdat het bewonderenswaardig was. Om de getuigenis van een sterk architectentalent, dat het geheel uit een chaos van eischen en verlangens en bedillerigheden wist te ordenen, en mede-kunstenaars tot volle ontplooiing hunner begaafdheid wist te bezielen en op te stuwen, dat de eentonige, eindelooze rij van hallen, zalen en gangen wist aaneen te rijgen tot een trits van ruimten met karakter en spanning.

Zoo er een antithese is in de bouwkunst, dan is het niet die van romantiek of functionalisme, van de legio stroomingen, die men beweert te zien vloeien, maar het is de kloof, die de Wijdevelds scheidt van de Niet-Wijdevelds. De laatsten, de meesters van de drie-dimensionale bouwkunst, van lengte, breedte en dikte. De Wijdevelds, als dèze, de scheppers van architectuur met bezieling, met frischheid tevens, zooals wij die genieten van de spuitende en klaterende waterstralen van Lambeaux' kostelijke Brabo-fontein, de dragers van nieuwe ideeën, met een visie op een nieuwe schoonheid.

De trillend muzikale klank in de spanning van hun levenshouding houdt hen eeuwig jong en alleen jeugd kan leven.

De foto's op pag. 2, 8 boven, 15 boven, 16 en 17 boven, 18 boven, 20 en 21 boven, en 22 rechts onder, zijn welwillend afgestaan door „Les editions d'Art", Charles Moreau, 8 Rue de Prague, Paris XIIe, en aldus overgenomen uit l'Architecture moderne aux expositions d'Anvers et de Liège.

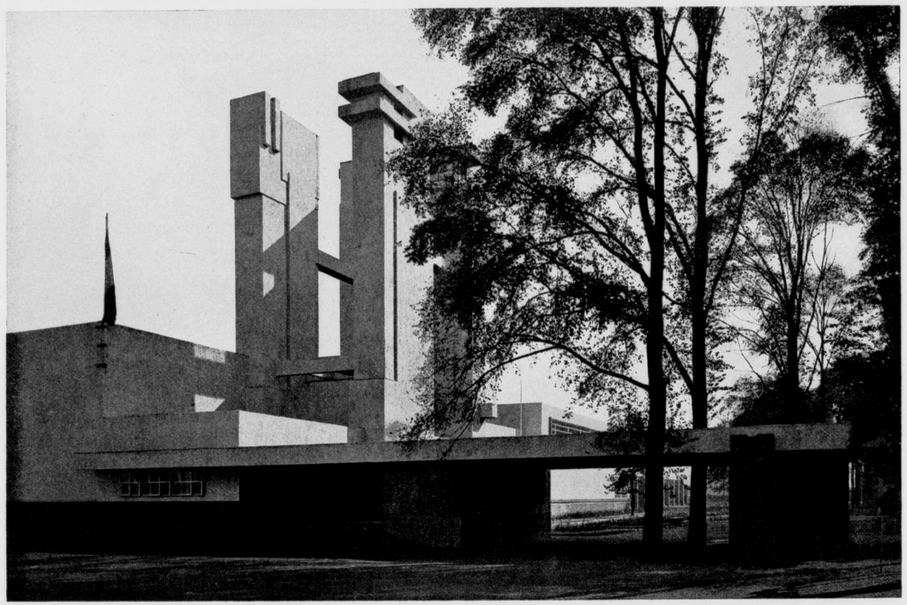

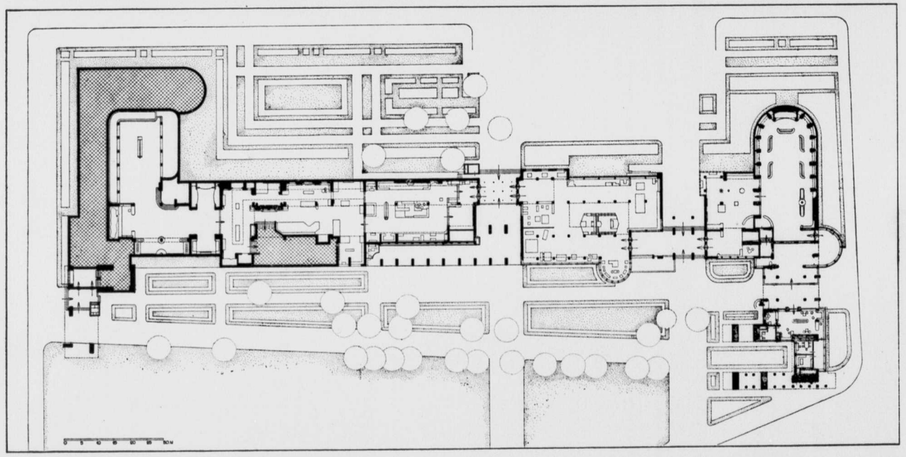

BOVEN: PYLONEN EN INGANG VAN DE AFDEELING ROTTERDAM. ONDER: BEGANE GROND PLAN VAN HET GEHEELE PAVILJOEN

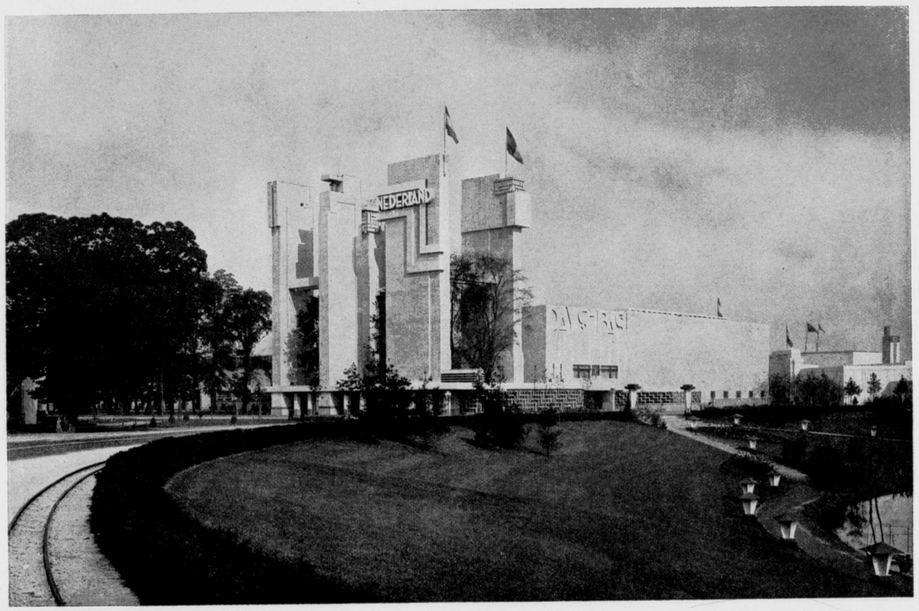

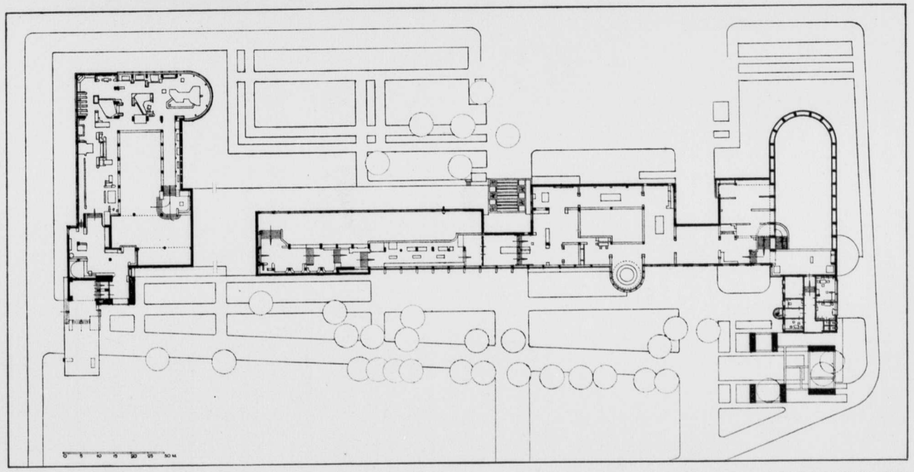

BOVEN: PYLONEN BIJ HOOFDINGANG EN GEVEL VAN DE RECEPTIEZAAL. ONDER: VERDIEPING PLAN VAN HET GEHEELE PAVILJOEN

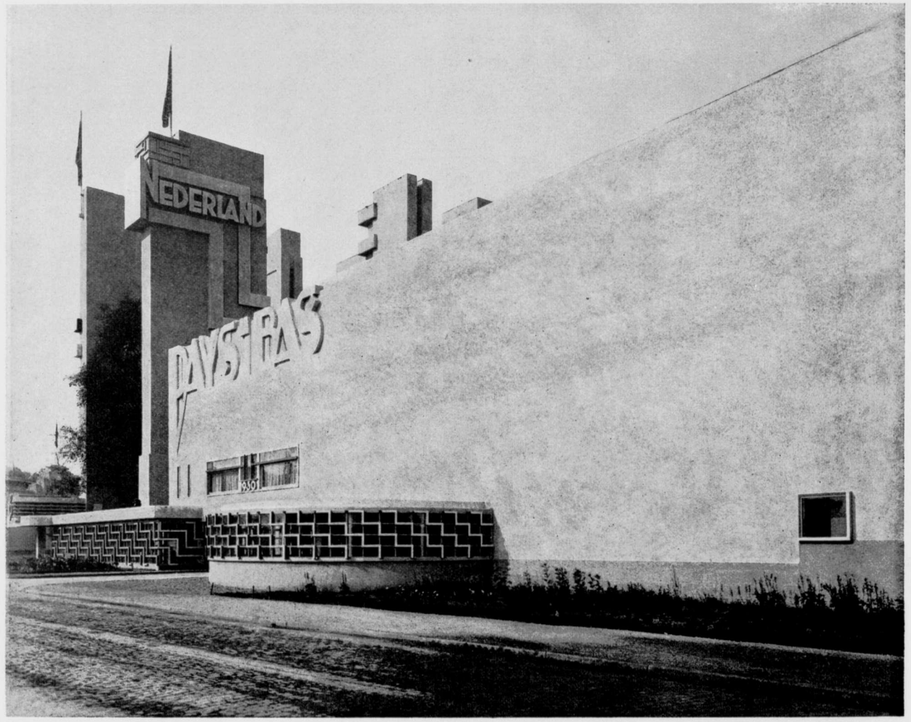

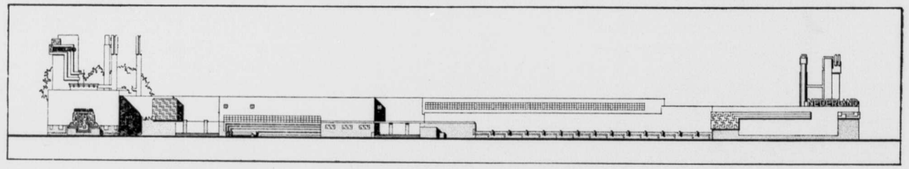

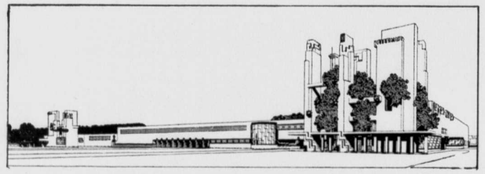

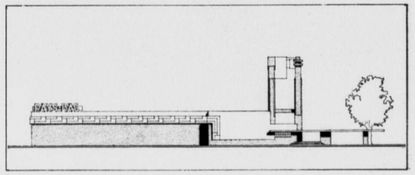

BOVEN: DE HOOFDINGANG EN GEVEL VAN DE RECEPTIEZAAL. ONDER: GEVEL EN TWEE PERSPECTIEF TEEKENINGEN

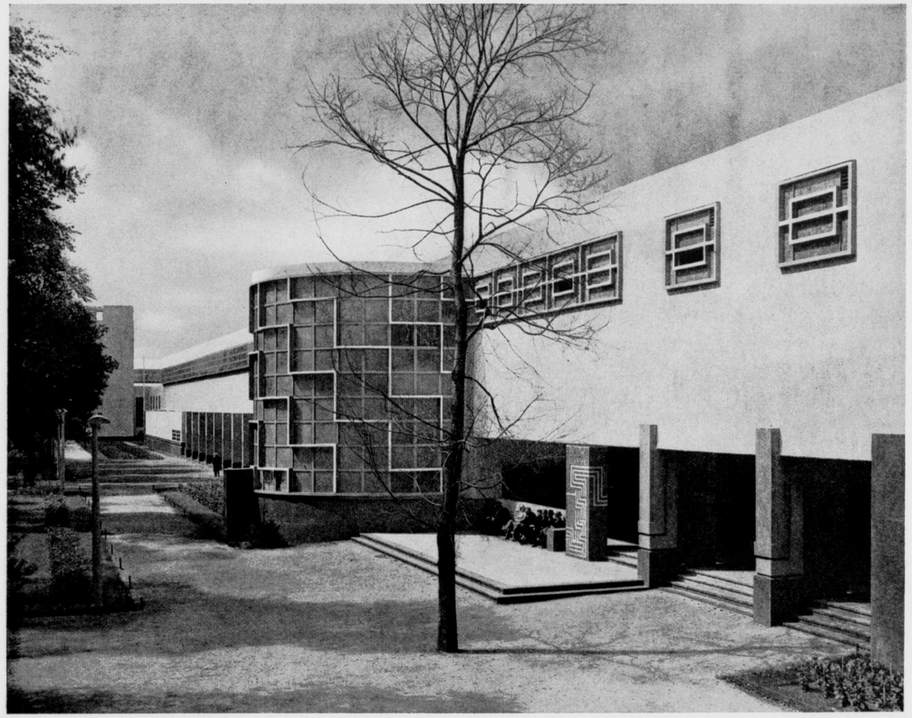

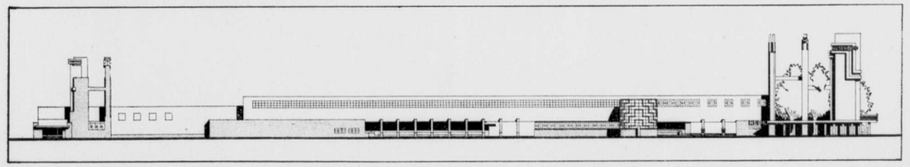

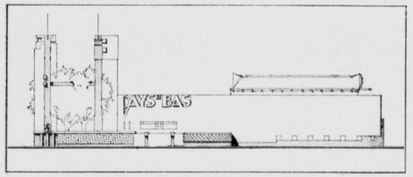

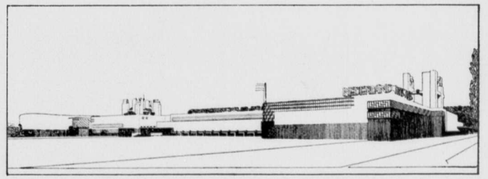

BOVEN: ZUIDGEVEL MET DOORLOOP NAAR NOORDGEVEL. ONDER: EEN GEVEL EN TWEE PERSPECTIEF TEEKENINGEN

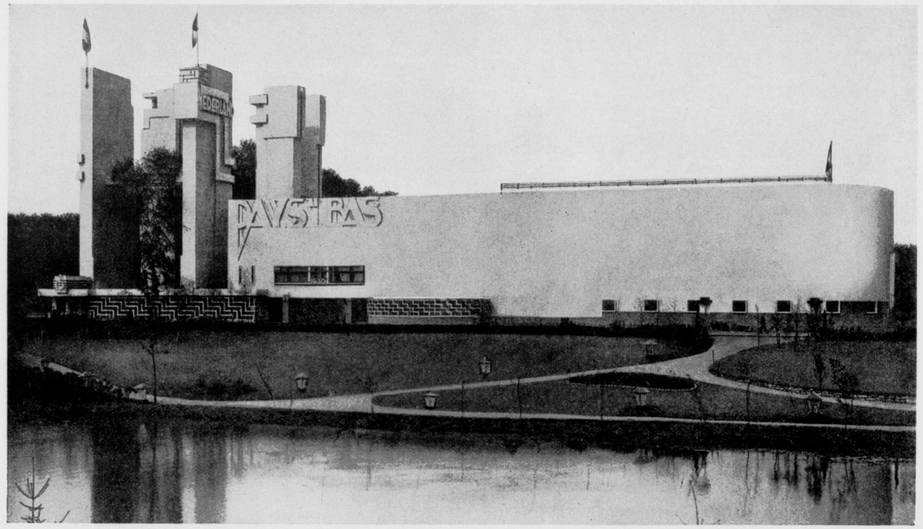

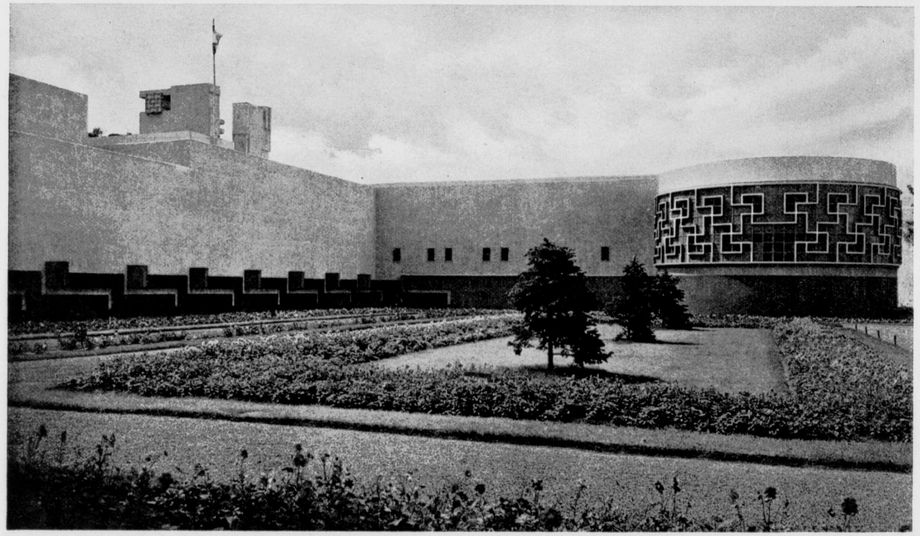

BOVEN: PYLONEN, HOOFDINGANG EN DE GEVEL VAN DE RECEPTIEZAAL. ONDER: GEVELS VAN DE AFDEELING ROTTERDAM

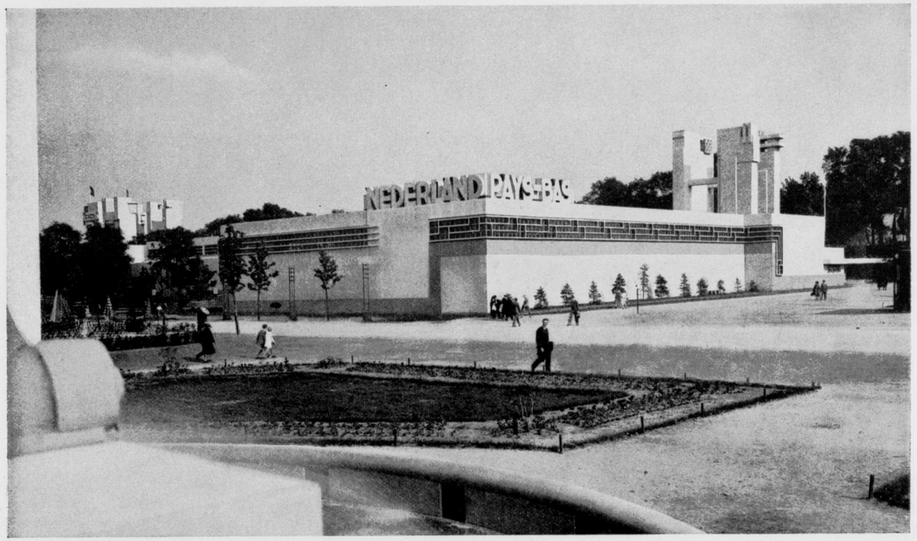

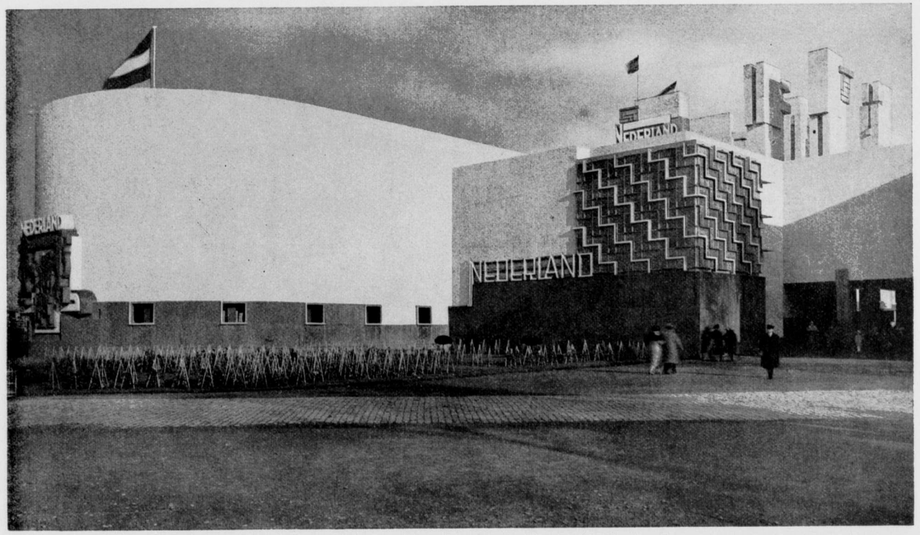

BOVEN: AANZICHT VAN DE AFDEELING ROTTERDAM. ONDER: RECEPTIEZAAL EN DOORLOOP VAN NOORD- NAAR ZUIDGEVEL

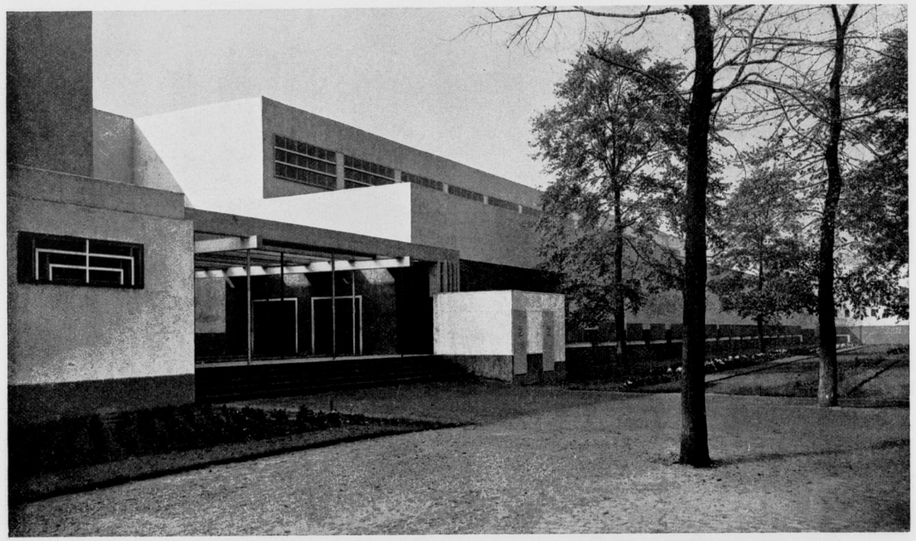

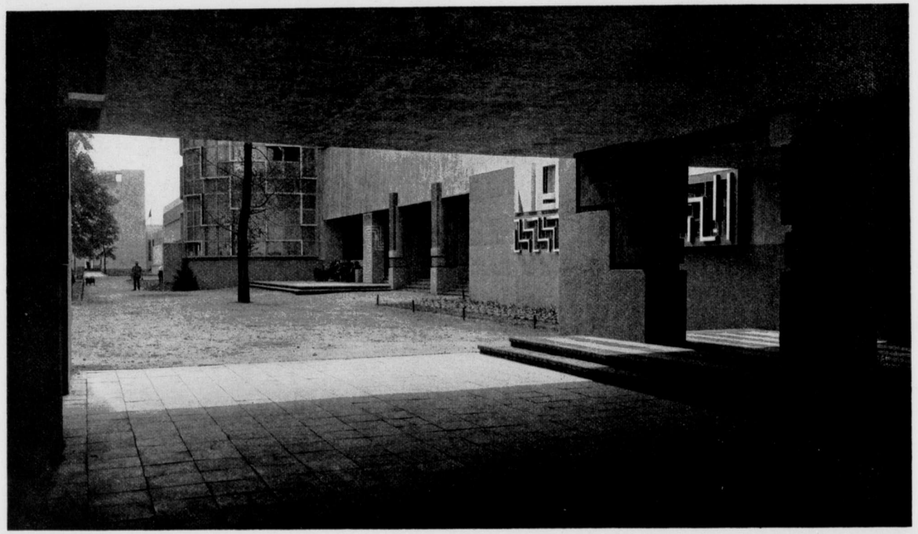

BOVEN: DOORLOOP VAN DE ZUID- NAAR DE NOORDGEVEL. ONDER: ZUIDGEVEL GEZIEN VANUIT DOORGANG BIJ HOOFDINGANG

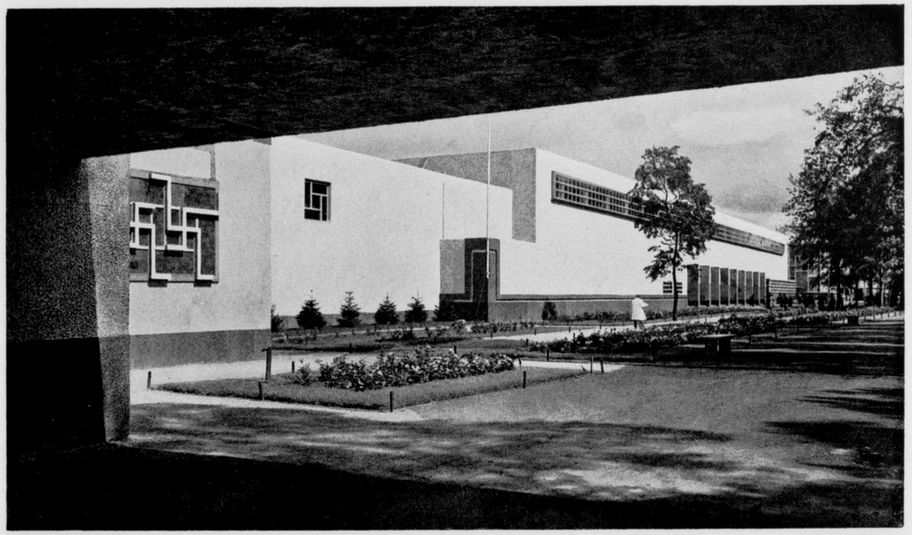

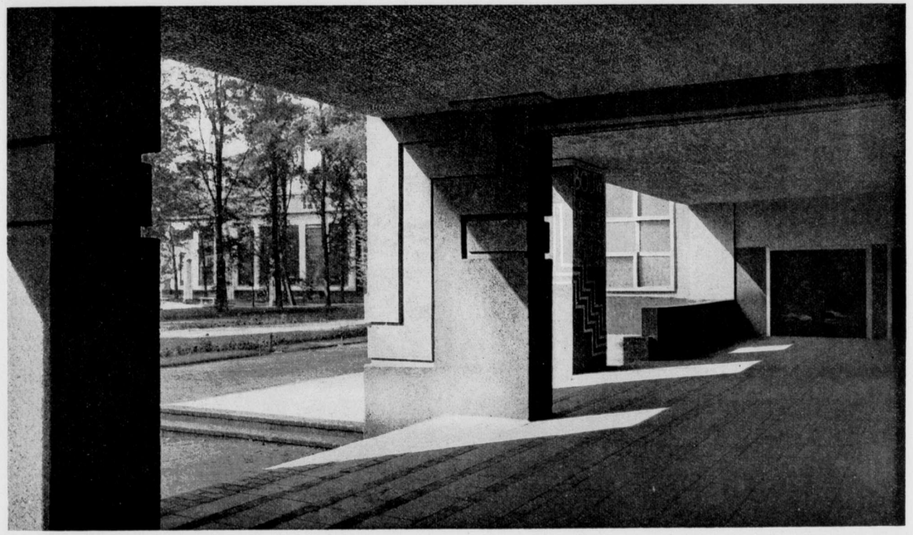

BOVEN: ZUIDGEVEL GEZIEN VANUIT DE ROTTERDAMSCHE AFDEELING. ONDER: DOORGANG VAN PAVILJOEN 1 NAAR PAVILJOEN 2

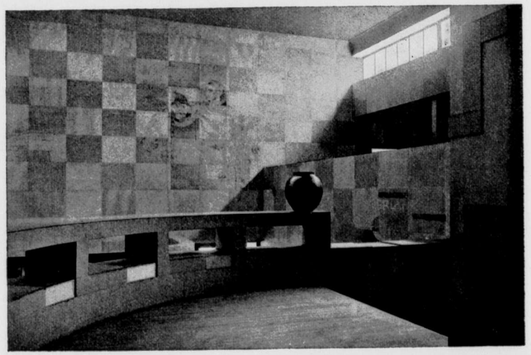

BOVEN: RECEPTIEZAAL GEZIEN NAAR DEN INGANG. ONDER: WAPEN AAN DE NOORDGEVEL EN DE TRAP IN DE RECEPTIEZAAL

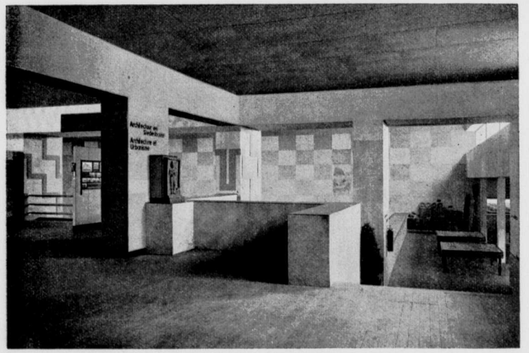

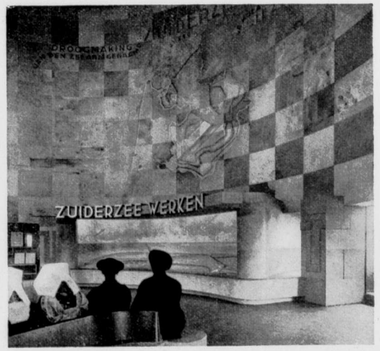

BOVEN: DE RECEPTIEZAAL GEZIEN VANAF DEN INGANG. ONDER: INDISCHE AFDEELING EN MAQUETTE ZUIDERZEEWERKEN

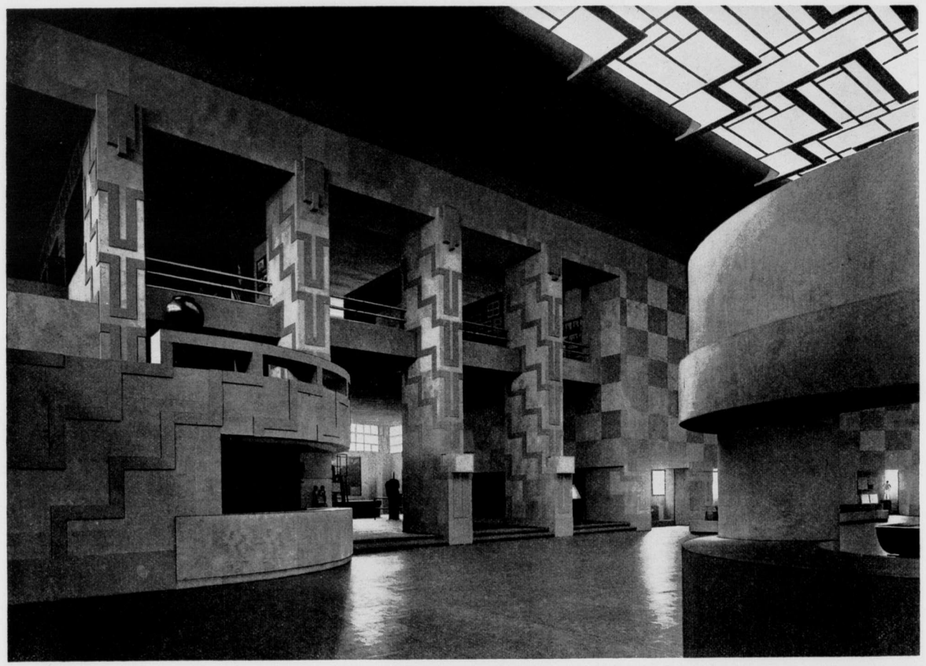

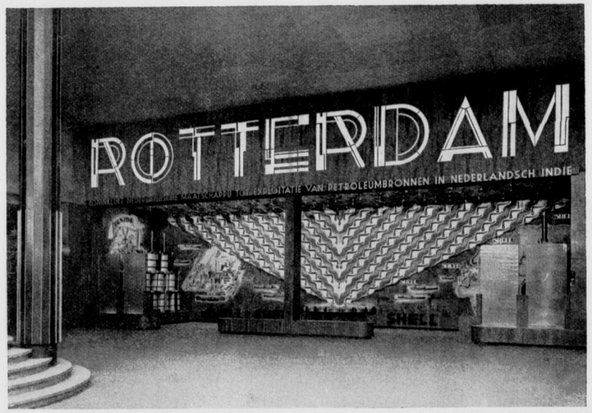

BOVEN: RECEPTIEZAAL. ONDER: STAND BOLDOOT EN STAND KON. NED. MIJ TOT EXPL. VAN PETROLEUMBRONNEN IN NED.-INDIË

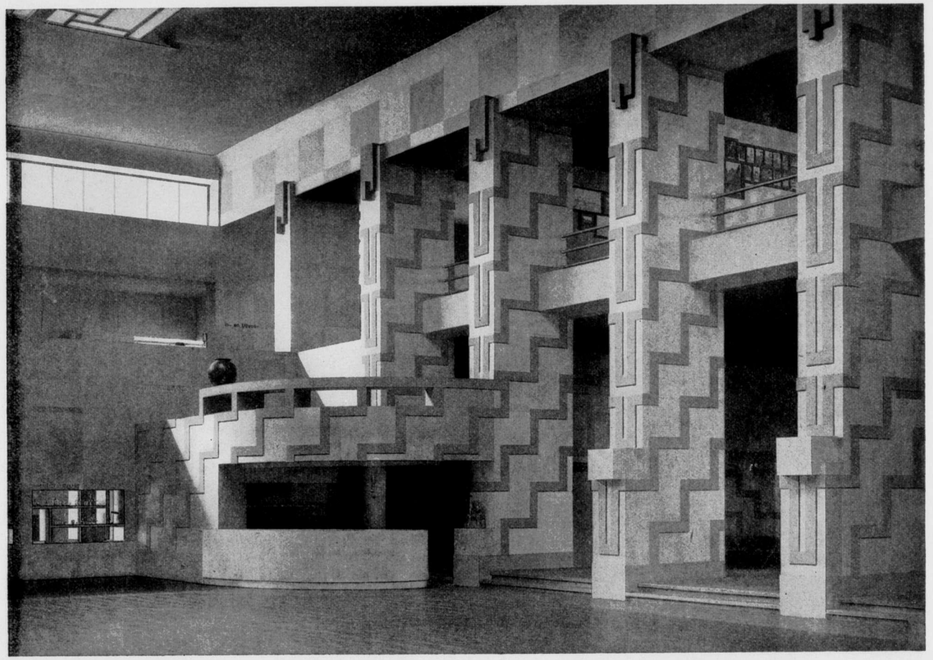

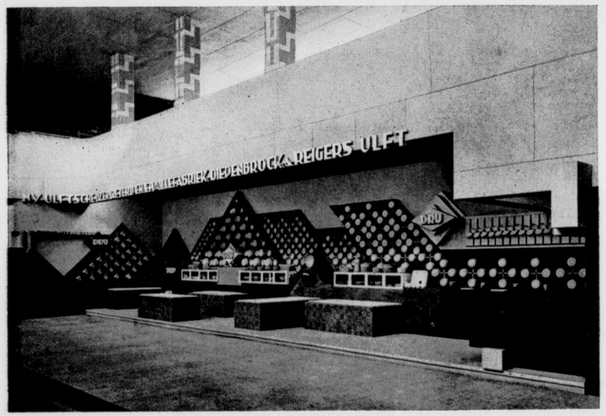

BOVEN: DE RECEPTIEZAAL. ONDER: STAND N.V. ULFTSCHE IJZERGIETERIJ EN STAND N.V. ZUIDHOLLANDSCHE BIERBROUWERIJ

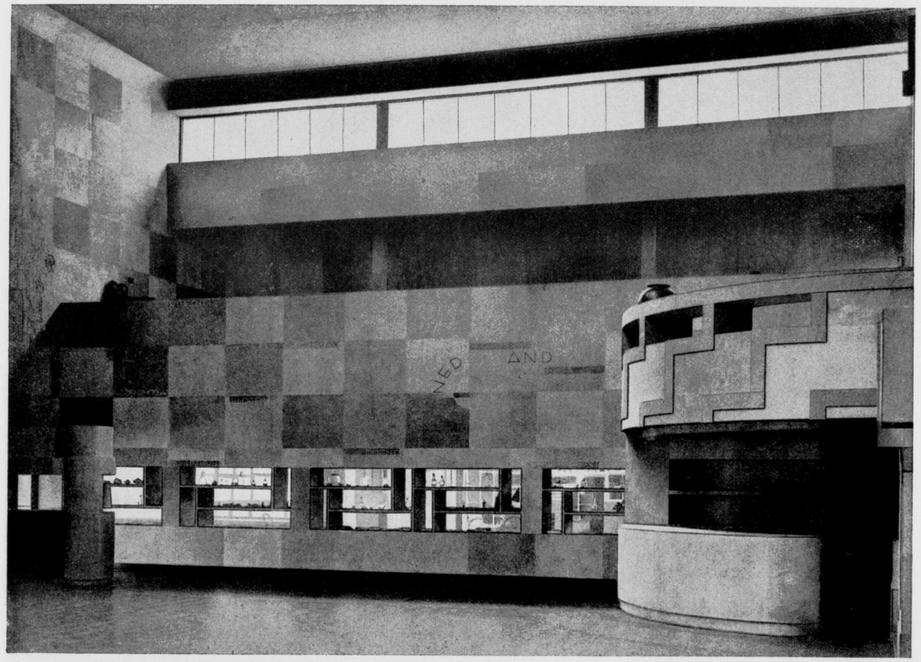

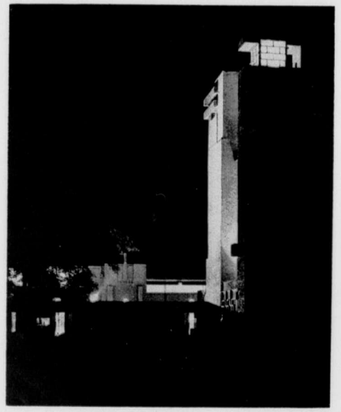

BOVEN: RECEPTIEZAAL BIJ HOOFDINGANG. ONDER: AVONDVERLICHTING AFD. R'DAM EN STAND HAARDENFABRIEK „DE SCHELDE"

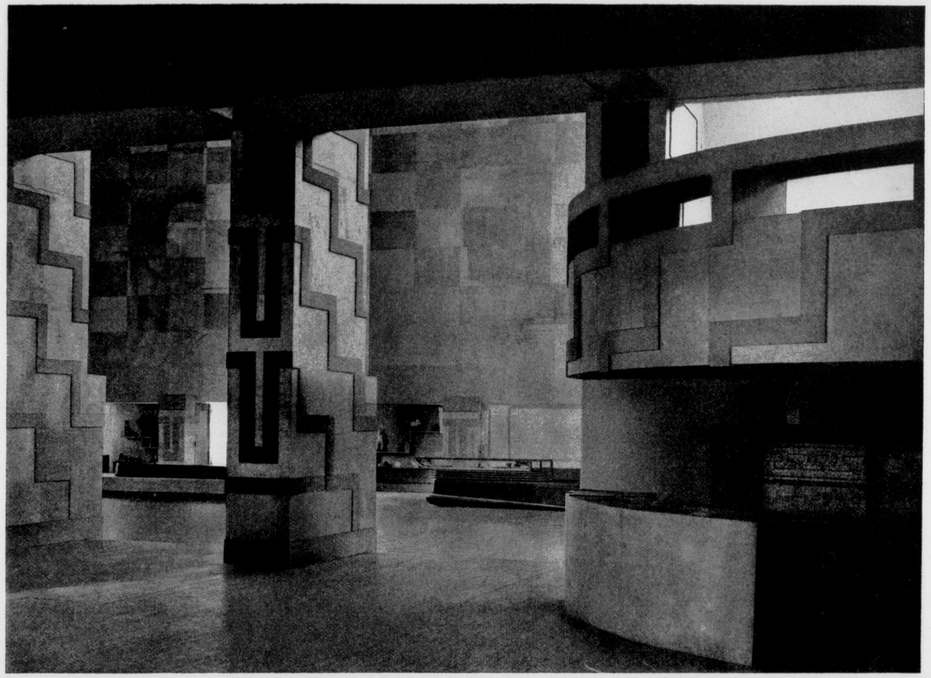

BOVEN: DOORKIJK NAAR RECEPTIEZAAL. ONDER: STAND SWARTTOUW'S STUWADOOR MIJ. EN AVONDVERLICHTING HOOFDINGANG

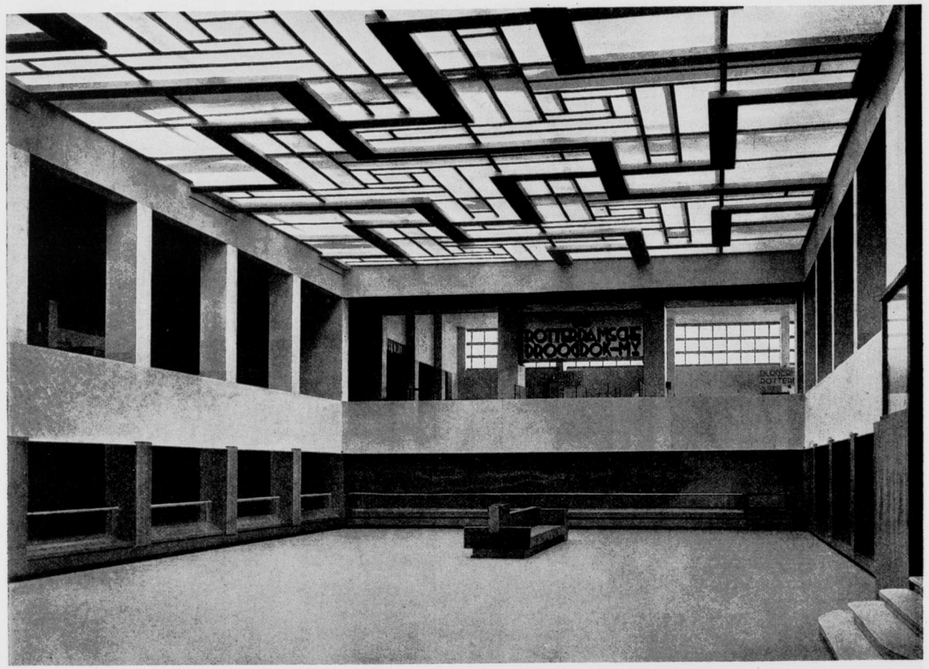

BOVEN: RECEPTIEZAAL AFD. R'DAM. ONDER: GALERIJ IN DE AFD. R'DAM EN STAND CENTRALE BOND VAN TRANSPORTARBEIDERS

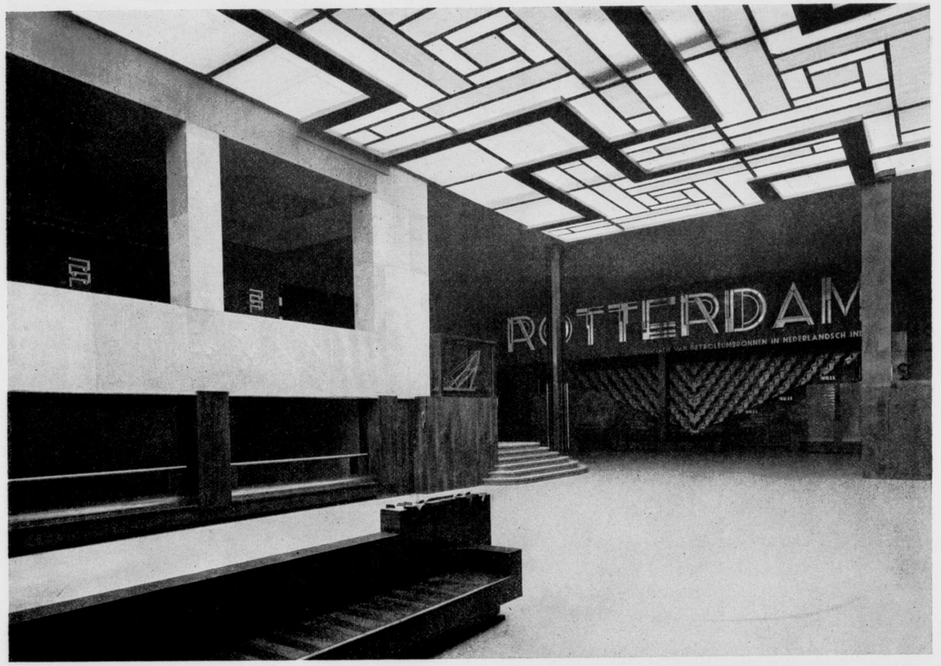

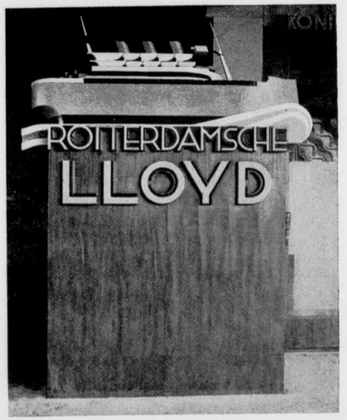

BOVEN EN ONDER: ROTTERDAMSCHE AFD. ONDER: DÉTAIL STAND STOOMVAART MIJ. NEDERLAND EN ROTTERDAMSCHE LLOYD

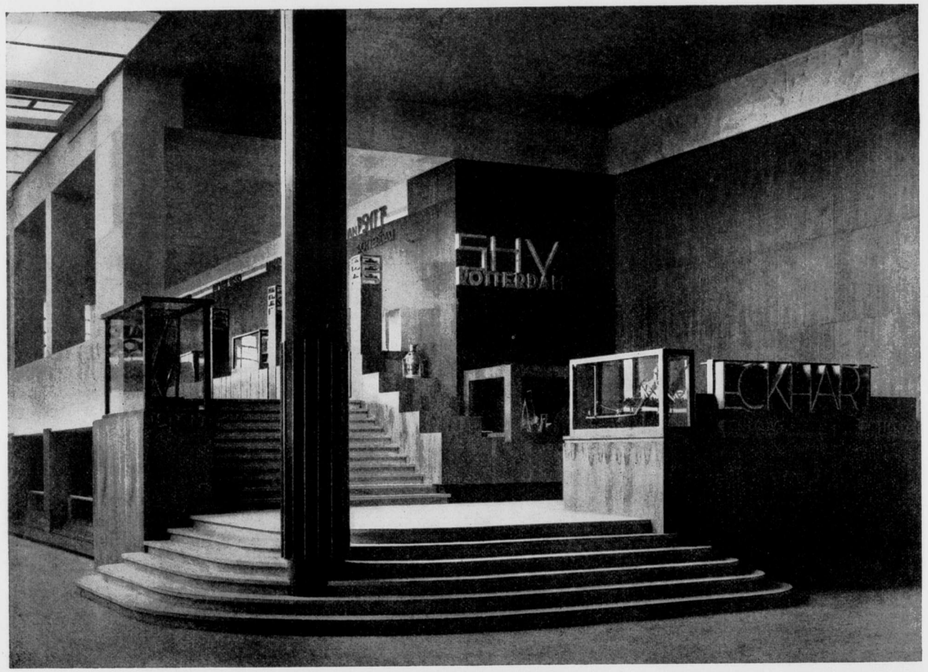

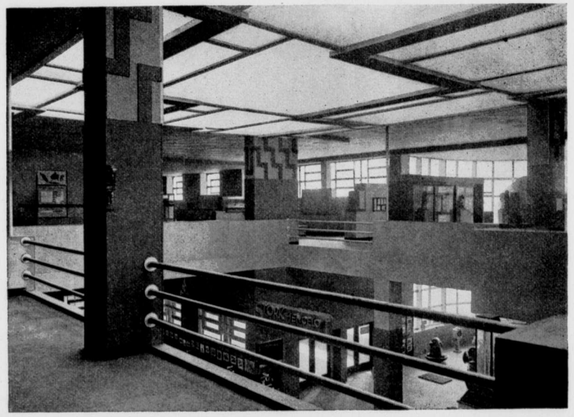

BOVEN: DE TRAP IN DE ROTTERDAMSCHE AFDEELING. ONDER: HET MACHINEHALL PAVILJOEN 2 EN DE INDISCHE AFDEELING

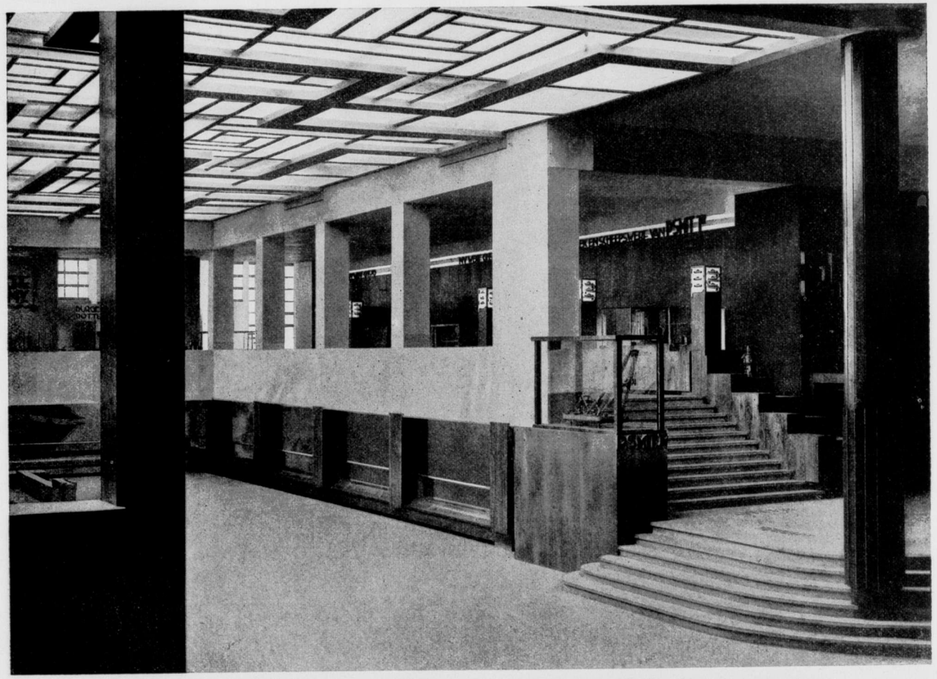

BOVEN: RECEPTIEZAAL AFDEELING ROTTERDAM VANAF GALERIJ. ONDER: DOORKIJKJES IN DE MACHINEHALL PAVILJOEN 2

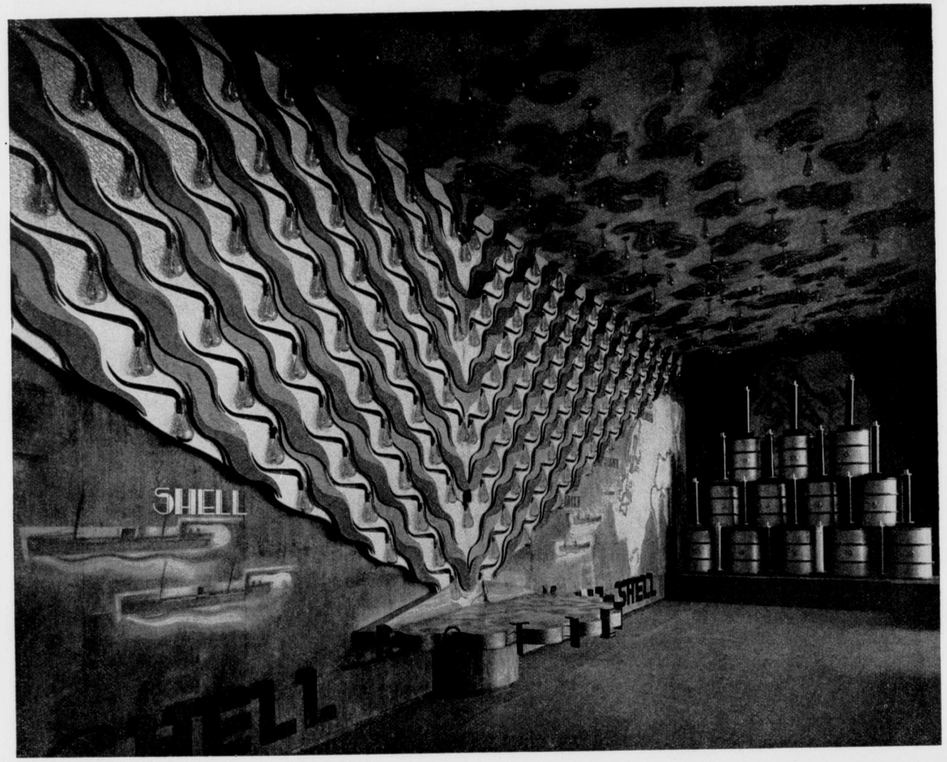

BOVEN: STAND KON. NED. MIJ. TOT EXPL. VAN PETROLEUMBRONNEN IN NED.-INDIË. ONDER: STAND R'DAMSCHE GRAANHANDEL ENZ.

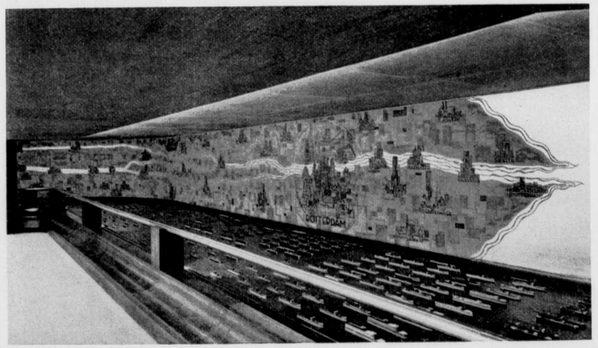

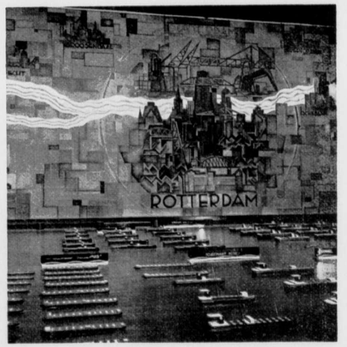

BOVEN: STANDS STOOMV. MIJ. NEDERLAND EN R'DAMSCHE LLOYD. ONDER: OVERZICHT R'DAMSCHE VLOOT MET WANDBESCHILDERING

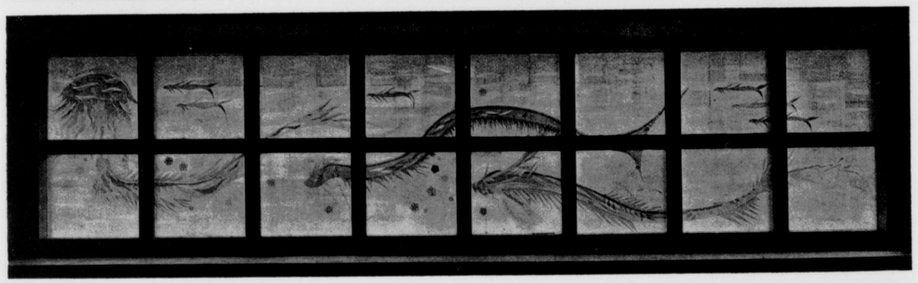

BOVEN: AFDEELING AMSTERDAM MET TRAP NAAR AFDEELING INDIË. ONDER: DECORATIEVE RAAMVERSIERING IN GEPLAKT PAPIER

blik in den showgarden in onze kweekerij

MOERHEIM
DEDEMSVAART

wij verzorgden een deel der beplanting rond het nederl. paviljoen te antwerpen, welke met goud bekroond werd.

de aanleg van tuinen wordt door ons in handen van bekwame tuinarchitecten gesteld, zoodat de beplanting goed aansluit bij de architectuur van het huis, waardoor een harmonisch geheel ontstaat. - vraagt ons advies.

wij zenden u gaarne onzen geïllustreerden catalogus.

FRAGMENT UIT DE HAVENMAQUETTE VAN ANTWERPEN

„HYPSOS" TE AMSTERDAM

VERVAARDIGDE VOOR DE TENTOONSTELLINGEN TE ANTWERPEN EN LUIK NIET MINDER DAN 64 WERKEN

DE VOORNAAMSTE WERKEN WERDEN UITGEVOERD VOOR:

INZENDING RIJKSWATERSTAAT
GROOT AANTAL OBJECTEN VOOR HET DEPARTEMENT VAN KOLONIËN
INZENDING N.V. STOOMVAART MIJ. „NEDERLAND" EN N.V. ROTTERDAMSCHE LLOYD
INZENDING VAN DE NEDERLANDSCHE MIJNEN
INZENDING „SCHIPHOL" - GEMEENTE AMSTERDAM
INZENDING N.V. BATAAFSCHE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ
INZENDING N.V. NEDERL. STEENKOLEN HANDEL MAATSCHAPPIJ
INZENDING N.V. STOOMVAART MAATSCHAPPIJ „OCEAAN"
DE GROOTSCHE HAVENMAQUETTE DER STAD ANTWERPEN
DE GRAFISCHE VOORSTELLINGEN DER HAVEN VAN ANTWERPEN
HAVENMAQUETTE VAN VLISSINGEN
INZENDING FIRMA A. BOS PZN., DORDRECHT
INZENDING FIRMA PIEUX FRANKI, LUIK
INZENDING FIRMA VAN RIEL & V. D. BERGH TE ANTWERPEN
INZENDING S. A. TANKAGE ET TRANSPORT TE ANTWERPEN
INZENDING AMERICAN PETROLEUM COMPANY TE ANTWERPEN
INZENDING S. A. GUSTAVE E. VAN DEN BROECK TE ANTWERPEN, ENZ.

WIJ HEBBEN VOOR U EEN FRAAI ALBUM MET FOTO'S VAN UITGEVOERDE WERKEN, WAARVAN WIJ VERWACHTEN, DAT HET UWE BELANGSTELLING HEEFT. GAARNE ZENDEN WIJ U EEN EXEMPLAAR

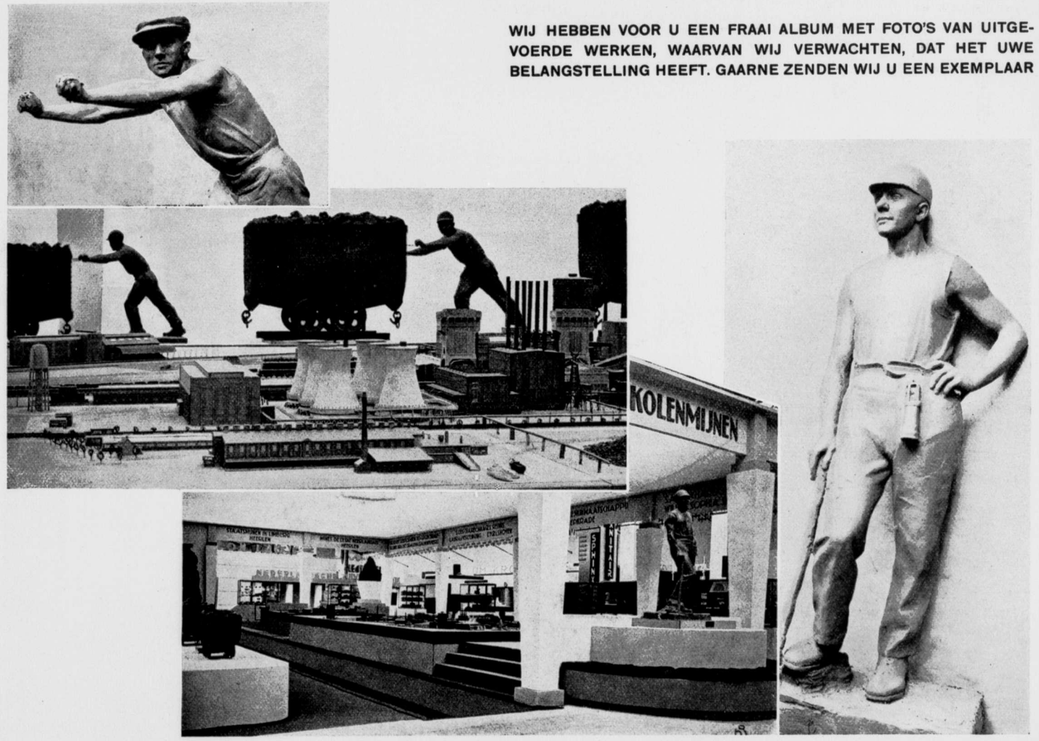

DETAILS VAN DE INZENDING DER NEDERLANDSCHE MIJNEN

H. DE LANGE - TUIN-ARCHITECT

DIR.: N.V. „J. C. DE LANGE'S KONINKLIJKE TUINBOUW-INRICHTING"

ROTTERDAM

TELEF. Nos. 33356 - 13360 - 10462

TUINAANLEG - ONTWERPEN - ADVIEZEN

TUINARCHITECT DER NEDERLANDSCHE REGEERING
WERELD-TENTOONSTELLINGEN ANTWERPEN
EN LUIK 1930

GRUIS-GRANIVER

NIEUW EN ZEER AESTHETISCH BEKLEEDINGSMATERIAAL VOOR BUITENMUREN. OP EENVOUDIGE WIJZE AAN TE BRENGEN. TOEGEPAST BIJ HET GEBOUW DER NEDERLANDSCHE AFDEELING OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN

(ZIE PAGINA'S 4, 7, 8, 9, 10 EN 11)

N.V. GLASFABRIEK LEERDAM

DE STOELEN IN DE
BIJENKORF, ROTTERDAM

THONET

AMSTERDAM C., KEIZERSGRACHT 213

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

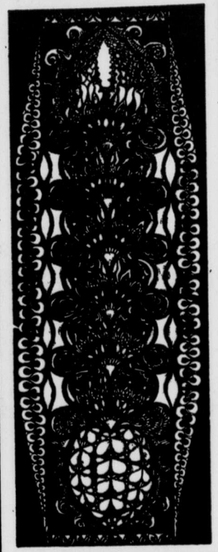

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34871

BIJ UITGEVERIJ C. A. MEES, SANTPOORT, ZAL BINNENKORT VERSCHIJNEN:

H. TH. WIJDEVELD
INTERNATIONALE WERK-GEMEENSCHAP IN NEDERLAND

EEN PROJECT

32 BLADZ. MET 15 ONTWERP-TEEKENINGEN EN PHOTO'S

PRIJS GECARTONNEERD f 1.25

WENDINGEN

Bibliotheek
VAN DE
Technische Hogeschool
DELFT

WENDINGEN

BOURDELLE

STAND JAARBEURS 46

GEEN KOUDE GEEN VOCHT GEEN LAWAAI SIERT DE WONING DOOR CELOTEX

Onze TECHNISCHE VOORLICHTINGSDIENST werkt SPOEDIG EN GRATIS

SARPHATIKADE 1 - TEL. 34824-36824 - A'DAM
STATIONSWEG 37 B - TEL. 11690 - ROTTERDAM

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34891

DE STOELEN IN DE
BIJENKORF, ROTTERDAM
THONET
AMSTERDAM C., KEIZERSGRACHT 213

Gebrand-schilderd glas

Koude, doode raamvlakken worden levend gemaakt door een kunstzinnige toepassing van glas-in-lood. Wij belasten ons gaarne met de uiterst verzorgde uitvoering.

N.V. A.N. DE LINT DELFT

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 4

DIT IS NUMMER 4 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN BEELDHOUWWERK VAN ANTOINE BOURDELLE. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER IN SAMENWERKING MET MR. H. P. L. WIESSING SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR MR. H. P. L. WIESSING. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN J. ZIETSMA

BORSTBEELD VAN GENERAAL DE ALVEAR. DETAIL MONUMENT TE BUENOS-AYRES. 1913-1918

BEELDHOUWKUNST

ANTOINE BOURDELLE, DOOR VAN DEN EECKHOUT

In 1929 is de Fransche beeldhouwer Antoine Bourdelle gestorven.

Als men in het algemeen over deze, in eigen land zoo bekende Fransche figuur wil spreken, dan slingeren de gedachten tusschen twee polen: de pool van men zou soms zeggen academische traditie èn die van realisme, van impressionisme, of — anders gezegd, leert men in hem zien den leerling van de Antieken èn den leerling van Rodin…

In 1862 werd hij geboren. In Zuid-Frankrijk leefden zijn ouders en voorouders: herders en steenhouwers, over wie hij zelf ontroerd heeft geschreven: „Ik hoor altijd de luchtig zwenkende tonen uit de palmhouten fluiten van mijn ooms. De kudden van mijn gedachten beluisteren er de echo van." In een kleine Academie van het Provençaalsche land ging hij voor de plastiek in de leer. Maar later trekt hij naar het noorden, naar Parijs, en hij wordt vijftien jaar lang de leerling van Rodin en uitvoerder van veel van zijn werken. Rodin is een groot, zeer persoonlijk kunstenaar geweest, die, van bewondering voor de Grieken weliswaar vervuld, op een directe manier het leven, zooals hij zelf het onderging, in beeld bracht; Bourdelle, een kind van het nog altijd gallo-romeinsche Zuid-Frankrijk, was niet bevredigd in zijn eigen persoon, hij trachtte het monumentalere verleden te omvamen zonder van het lichte heden te ver verwijderd te staan; hij had zeker niet het gespierde van den meester, niet zijn volheid en zijn bijna rauwe in-zich-zelf-compleetheid, hij scheen integendeel een reiziger, die van veel landen weet en voor u staat beladen met rijkdom uit veel werelddeelen: Bourdelle had, kan men zeggen, voortdurend tradities achter zich. Die tradities schraagden al zijn werk, als het eens zwak uitviel; maar die sterke verbondenheid aan traditie gaf hem daartegenover ook die besluiteloosheid, waarvan weer de ander, moedwillig meester van het afgeronde „ik", geen last had. Bourdelle heeft vol liefde het groote van de vroegere monumentale culturen in zich opgenomen: van de Egyptische, de Chaldeeuwsche, de Grieksche en de Gothische culturen; maar ook het onbevangene van de directe individualistische scheppingen doorleefde hij volop; zoo is hij geworden voor dat prachtige Fransche volk, dat zoowel innig traditioneel als fel individualistisch is, een typische, en trouwens een zeer beminde vertegenwoordiger.

Bourdelle werd daardoor, vooral na Rodin's verscheiden, vanzelf tot een van de officieele kunstenaars van Frankrijk verheven. In 1922 voltooide hij de kolossale Elzassische Moedermaagd, welke het zegevierende, nog altijd ondanks alles „katholieke" Frankrijk op de rots van Niederbruck oprichtte. Maar ook naar de „Latijnsche zuster" Argentinië woei al vroeg zijn gezag over. Toen de Argentijnen — dat was in 1913 — in de hoofdstad Buenos Aires een grootsch monument wenschten te zien verrijzen ter eere van generaal de Alvear, hun „Bevrijder", was het Bourdelle, die het doen moest. (Het is een van zijn groote en waarlijk machtige werken geworden).

De Franschen zelf bewonderen in den meester nog iets anders. Zij bewonderen in hem den eersten beeldhouwer, die ook groote muurschilderingen (fresco's) vervaardigde; zij zeggen met eene naïeve pathethiek: „na Michel Angelo was hij de eerste!" Ook maakte Bourdelle wel eens een kort dichtwerk. Als teekenaar en schilder boeide hij verder op zeer bizondere wijze, maar in welken beeldhouwer steekt niet de teekenaar, en gaat die niet zelfs vooraf? Het spreekt dat hij, die traditionalist was, de beeldhouwkunst begreep als ondergeschikt aan de architectuur, zoodat hij ook de architectuur op directe wijze wou dienen. In het bouwkunstige wist hij zich uit te drukken. Zoo moet men vaststellen, dat toch ook in Bourdelle, zij het niet in de mate waarin het geldt van de grootste renaissancisten, de „eenheid der Muzen" zich openbaarde.

De beeldhouwkunst is in ons land nooit bizonder populair geweest. In het Koninklijk Paleis op den Dam hebben nog altijd de „de Witjes", die beeldhouwwerk nàbootsen, meer succes dan de aanwezige beeldhouwwerken zelf… Wij zijn, zegt men, geen monumentaal volk. De Franschen zijn echter dol op sculptures. Zooals bij ons geen huis is zonder schilderij, zoo is er geen Franschman, die niet een of ander beeldje op een console heeft, en voor beeldhouwwerken in zijn parken of op straat peinzende kan staan. De grootste, d. w. z. de meest representatieve beeldhouwer te zijn, is in Frankrijk daarom een eer en een taak, en een hoog ambt.

De laatste, die dat ambt vervuld heeft, is de veelzijdige en groote Bourdelle geweest. Hij was tevens zoo typisch Fransch, dat er zelfs geen opvolger is.

MONUMENT VOOR DE STRIJDERS VAN 1870-71 TE MONTAUBAN (TARN EN GARONNE). BRONS. 1900

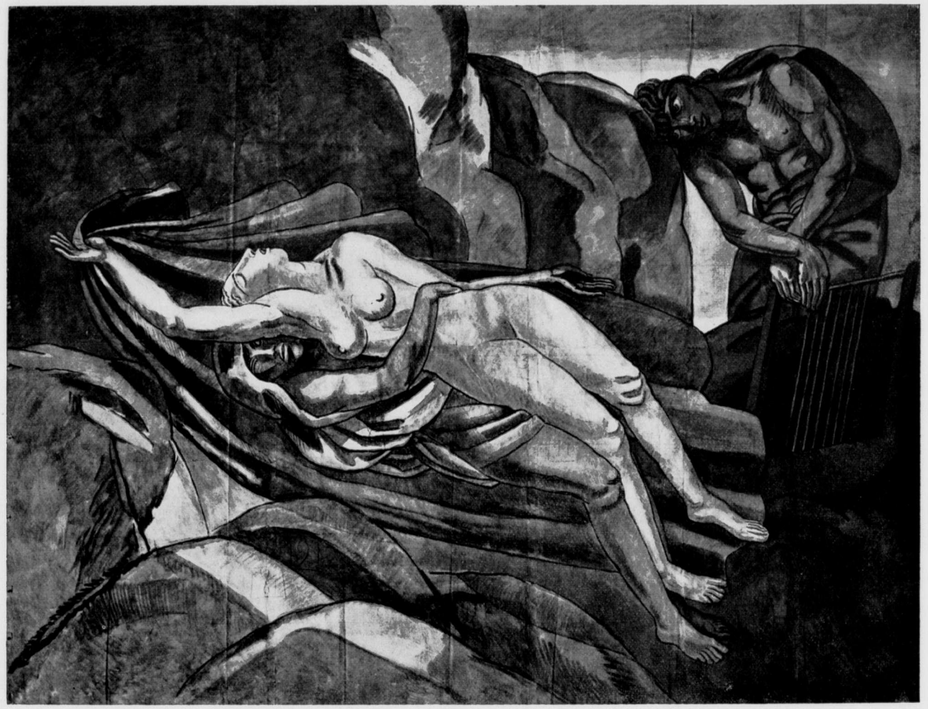

STUDIE VOOR FRESCO IN HET THEATER DES CHAMPS ELYSÉES TE PARIJS. LENGTE 2 METER. ORPHEUS EN EURYDICE. 1912

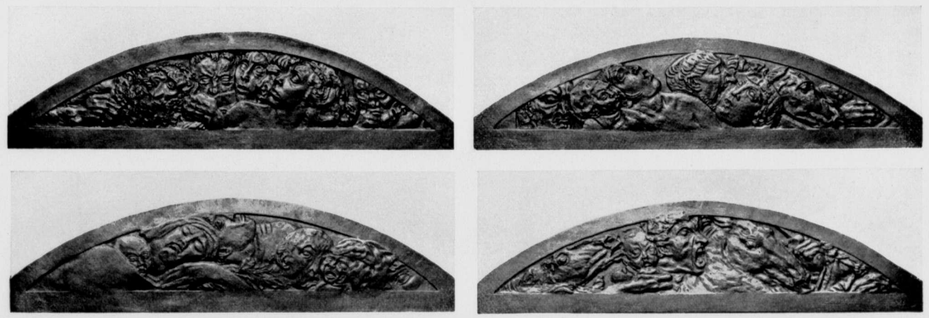

VIER RELIEFS VAN HET MONUMENT VOOR DE STRIJDERS VAN 1870-71 TE MONTAUBAN (TARN EN GARONNE). BRONS. 1900

DE GROOTE BACCHANTE

BRONS. 1907

ST. BARBARA. HOOGTE 1.25 M. 1916

PENELOPE. HOOGTE 2.30 M. 1912

PORTRET VAN CECIL SOREL. OLIEVERF. HOOGTE 0.45 M. 1885

STUDIE VOOR FRESCO. HOOGTE 0.22½ M. 1911

AQUAREL. HOOGTE 0.30 M. 1914

KOP, FRANKRIJK SYMBOLISEEREND. HOOGTE 0.50 M. 1924-1925

HERAKLES. BRONS. HOOGTE 2.50 M. 1909

RODIN. HOOGTE MET PIEDESTAL 1 M. 1911

BEETHOVEN. HOOGTE 0.80 M. 1908

MONUMENT ALVÉAR TE BUENOS AYRES. HOOGTE 18 M. 1913-1922

DE OVERWINNING HOOGTE 3.70 M.

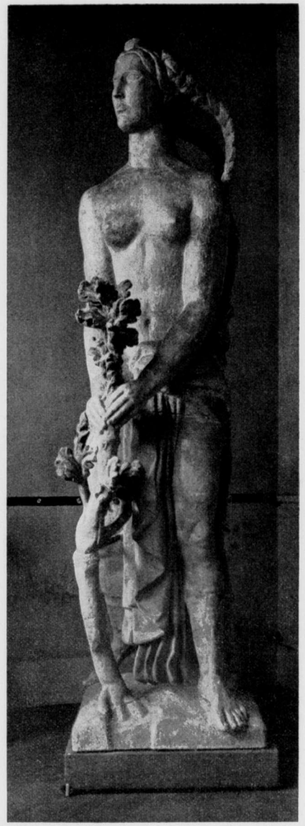

DE VRIJHEID HOOGTE 3.70 M.

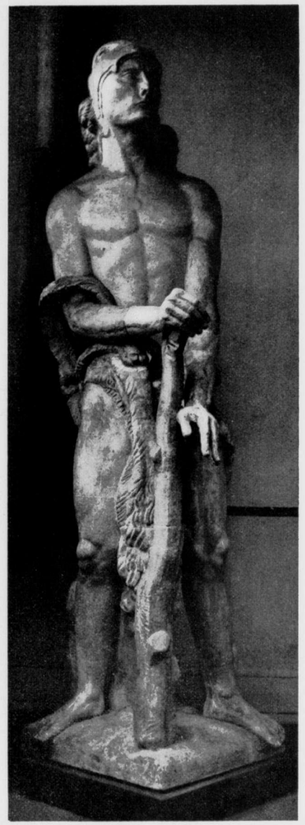

DE KRACHT HOOGTE 3.70 M.

MONUMENT A. MICKIEWIEZ EN DE BEVRIJDING VAN POLEN. PLACE DE L'ALMA, PARIJS. HOOGTE 12 M. 1909-'29

DE DRIE POOLSCHEN, DETAIL HOOGTE 1.35 M.

DE DICHTER, DETAIL HOOGTE 2.75 M.

TEEKENING VOOR EEN TYMPANON AAN DE KERK TE RAINCY. LENGTE 4 M. 1924

DE TRAGEDIE. THEATRE DES CHAMPS ELYSÉES, PARIJS. HOOGTE 1.80 M. 1914

DE MUZIEK. THEATRE DES CHAMPS ELYSÉES, PARIJS. HOOGTE 1.85 M. 1912

BASRELIEF VAN DE OPERA TE MARSEILLE. LENGTE 12 M. GEPLAATST BOVEN HET TOONEEL 1924

RODIN APERÇOIT LES CATÉDRALES. HOOGTE 0.13 M. 1918

ZELFPORTRET VAN BOURDELLE. HOOGTE 0.40 M. 1923

SAPHO. HOOGTE 2.10 M. 1925

DE EDELE LAST. HOOGTE 1.45 M. 1913

MAAGD VAN ELZAS. HOOGTE 6 M. NIEDERBRÜCH 1923. ONTW. 1921

VADER EN ZOON CORBIÈRE OP EEN ROTS IN BRETAGNE. HOOG 1 M.

ST. MICHEL DOODT DE DRAAK. HOOGTE 0.35 M. 1925

BIDDENDE VROUW. HOOGTE 0.75 M. 1907

SLUIERDANS. HOOGTE 0.72 M. 1912

ST. JULIEN L'HOSPITALIER ILLUSTRATIE OMSTREEKS 1920

ST. JULIEN L'HOSPITALIER ILLUSTRATIE OMSTREEKS 1920

ARCHITECT A. PERRET. HOOGTE 0.55 M. 1922

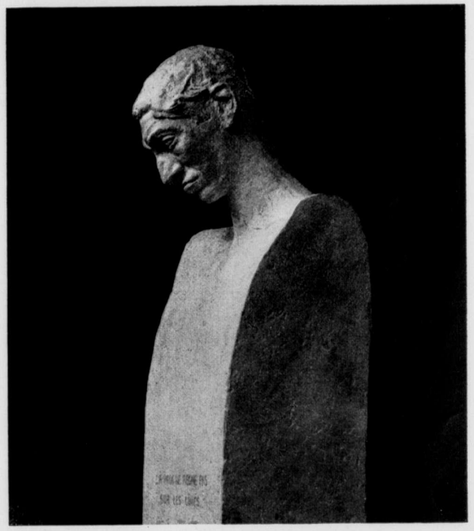

BUSTE VAN MECISLAS GOLBERG. HOOGTE 1.10 M. 1900

FRANKRIJK. HOOGTE 9 M. 1924-1925

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

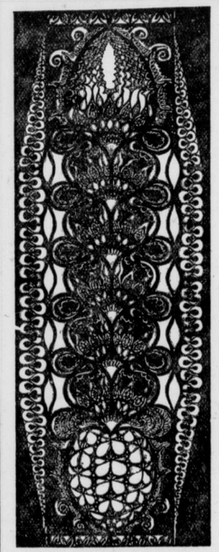

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

HOLLANDSCHE
BETONMAATSCHAPPIJ

's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER

AFDEELING WEGEN

BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
OP FUNDEERING
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE

DE DRUKKERIJ DER N.V.
IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
WORDT GEDRUKT, LEVERT
SPOEDIG EN BILLIJK
AL UW BENOODIGDE
DRUKWERKEN
DESGEWENSCHT MET BIJ-
LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
TELEFOON 42897

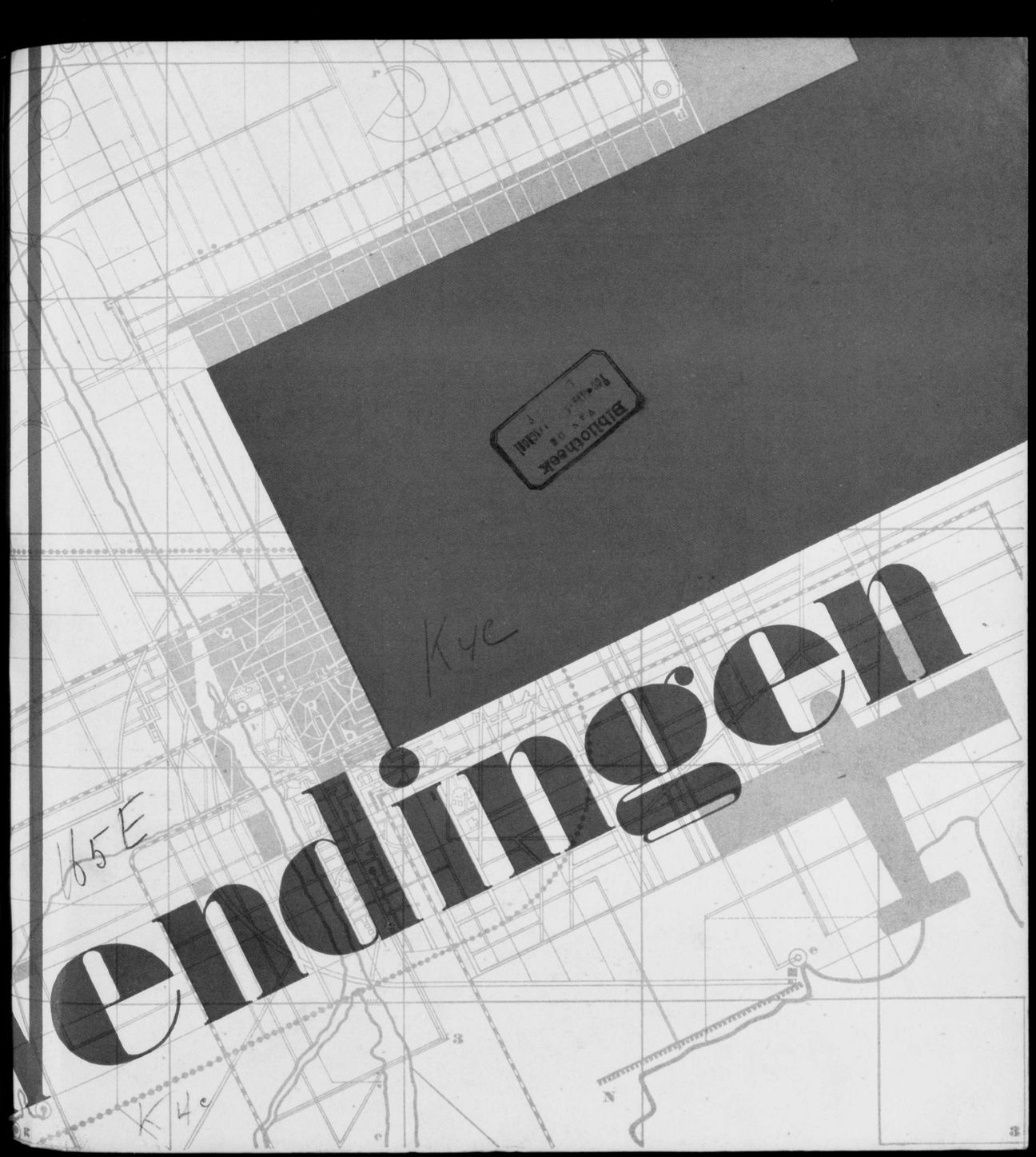
Bibliothek
K4e
45E
K4e
endingen

GEEN KOUDE
GEEN VOCHT
GEEN LAWAAI
SIERT DE WONING
DOOR
CELOTEX
Onze TECHNISCHE VOORLICHTINGSDIENST werkt
SPOEDIG EN GRATIS
SARPHATIKADE 1 · TEL. 34824-36824 · A'DAM
STATIONSWEG 37 B · TEL. 11690 · ROTTERDAM

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34871

DE STOELEN IN DE
BIJENKORF, ROTTERDAM
THONET
AMSTERDAM C., KEIZERSGRACHT 213

Delftsche tegels
in beschaafde, moderne kleuren op artistieke wijze aangebracht, vormen een wandbekleeding van zeer apart cachet. Voor het maken van ontwerpen staat ons teekenbureau te uwer beschikking.
N.V.
A. N. DE LINT
DELFT DEN HAAG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 5

DIT IS NUMMER 5 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN LUCHTFOTO'S VAN NEDERLAND. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER IN SAMENWERKING MET ARCHITECT J. BOTERENBROOD SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDINGEN ZIJN GESCHREVEN DOOR J. BOTERENBROOD EN J. M. CORSTEN. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN ARTHUR STAAL. DE IN DIT NUMMER GEREPRODUCEERDE FOTO'S ZIJN VERVAARDIGD DOOR DE K. L. M.

WENDINGEN

WOLKEN OPNAME

BESCHOUWINGEN

BESCHOUWINGEN ONDER EN OVER EEN RUIMEN HORIZON, DOOR J. BOTERENBROOD

Emerson merkte reeds op, dat de laatste les der, toen moderne, wetenschap was, dat de hoogste eenvoud in structuur niet bereikt wordt door eenige weinige elementen, maar door de grootst mogelijke ingewikkeldheid. Sindsdien is het aantal, afzonderlijk te herkennen, elementen zeker niet minder geworden, de verhoudingen op zich zelf niet eenvoudiger. Vooruitgang ligt materieel meer in uitbreiding op het gebied van het kleine en zeer kleine, dan op dat van overzicht. Maatschappelijk meer op het gebied van differentiatie dan op samenvatting. Overzichtelijker worden de verhoudingen daar zeker niet mee, hoe zeer ook juist die overzichtelijkheid een zeer begeerd iets is. Het ontkennen van ingewikkeldheid helpt hier niet. Slechts met doordringen in het volledige samenstel zal het mogelijk zijn de groote lijnen vast te houden en te trachten daar eenvoudige wetten achter te vinden. Als proces is dit zoo eenvoudig niet, voor dagelijksch gebruik ontstond zóó de almacht van het slagwoord. Een dergelijke, evenwel minder doorzichtige, machtsstelling heeft eigenlijk de techniek als geheel. Ze doordringt het leven in die mate, dat men meende er zich veilig door te kunnen laten leiden, ook in dingen die eigenlijk weinig met techniek te maken hebben. De vreugde over de mogelijkheden van de techniek is wel aan het luwen, maar nog niet voorbij.

Het is in dit verband wel aardig te herinneren aan de plaats die aanvankelijk de vliegkunst in den stedebouw werd toegedacht. Een geheel nieuwe periode zou door dit nieuwe technische middel worden ingeleid. Het overzicht, waar immers juist overal zoo'n behoefte aan bestond, was hier aanwezig, en wel automatisch. De verruiming van horizon werd hier een functie van het hoogte-stuur zonder meer, ziedaar de oplossing. De vreugde over deze overwinning der techniek bracht het automatisme op een terrein, waar het zeker niet hoorde. In allerlei verschijnselen op het gebied van stedebouw, die nu immers met een ruimen horizon bekeken konden worden, werd de leiding toegedacht aan de vliegkunst. Een vaag begrip ontstond; dat, wat boven alles uit vliegt, ook mogelijkheden boven alles uit opende. Dat dingen, onberekenbaar als b.v. fantasie, en betrekkelijk als b.v. inzicht, zóó door solide aanschouwelijkheid te vervangen zouden zijn, steunde de wankelmoedigheid van velen. Deze roes is nu wel voorbij. Want, moge de waardebepaling van de mechanisatie voor onze kultuur gewoonlijk nog moeilijk zijn, en met slagwoorden en overdrijving soms meer kwaad dan goed gedaan worden, juist de vliegkunst is die kinderperiode wel te boven en heeft naast een belangrijke dienende positie voor den stedebouw zeker geen behoefte aan een twijfelachtige leidende. De wil, om het verlangen naar overzicht voor steden en landschap te bevredigen, is op zich zelf natuurlijk ouder dan de vliegkunst. Dit is ondubbelzinnig uitgedrukt in de vele eeuwen oude vogelvlucht-afbeeldingen, die er bestaan van groote steden als Parijs, tot kleine nederzettingen toe, als b.v. Asperen. Behalve, dat ze van groote documentaire waarde zijn, geven zij op uiterst bekoorlijke wijze een indruk van een stadsgeheel. Met den welomsloten vorm der steden verdween ook de eenvoudige mogelijkheid ze te binden binnen een uitdrukkingsvolle compositie. Wat de teekenaars van toen achterlieten, is overgenomen door de lucht-fotografie, in ons land geleid door de K.L.M. Het is niet noodig te discussieeren over de waarde van die opnamen voor welk doel dan ook, ze vinden in eigen bekoorlijkheid hun beste verdediging. Bijzonderheden, die uit plan en beschrijving bekend zijn, komen zóó het sterkst naar voren, of dit slikken en zandverstuivingen zijn, of composities van architectonische waarde, of een vér boerderijtje met een bloeienden bongert. De ontwikkeling van steden is vaak onmiddellijk te overzien. De kringdorp-vorm van Middelburg en Oldenzaal, de rivierstad-vorm van Rhenen, of de voor ons land zoo zeldzamen vorm van gestichtte stad als Elburg en Naarden, de leegte binnen doode steden als Veere. Het samengroeien met het landschap als van Tholen, of het als een olievlek in het landschap uitloopen van onze groote steden zooals bij Rotterdam. Tenslotte meer in detail de bezigheid in havens als van Rotterdam, of de tijdelijke verlatenheid van een sluis als van Wemeldinge, waar alleen de eigenaardige zigzaglijn van paden aangeeft, hoe en waar gegaan wordt.

DE OUDE MAAS

BROEK IN WATERLAND

BIESBOSCH, HOLLANDSCH DIEP EN MOERDIJKBRUG

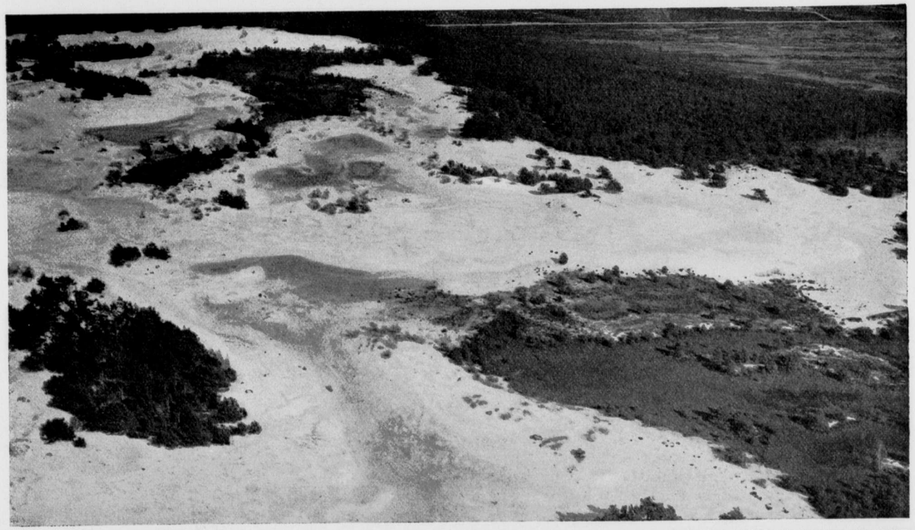

ZANDVERSTUIVING OP DE VELUWE

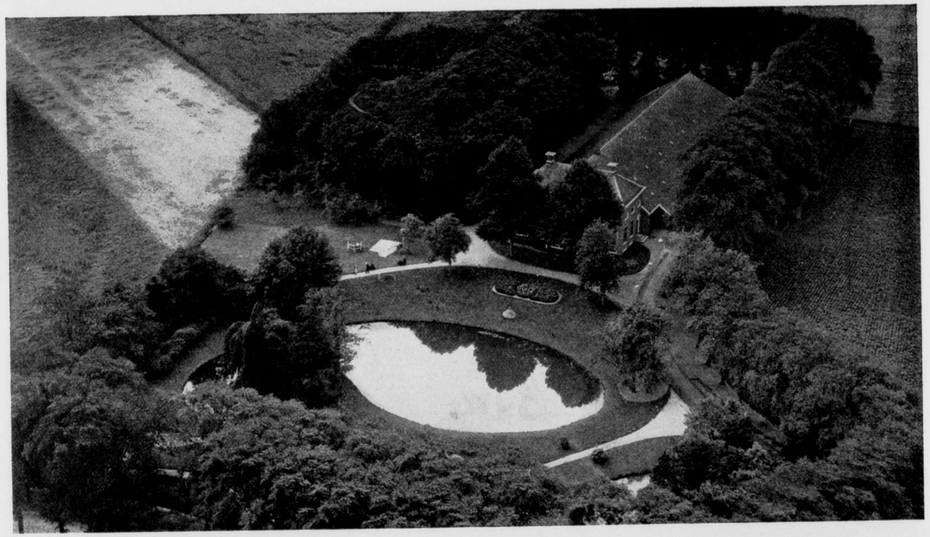

BOERDERIJ BIJ OUDE PEKELA

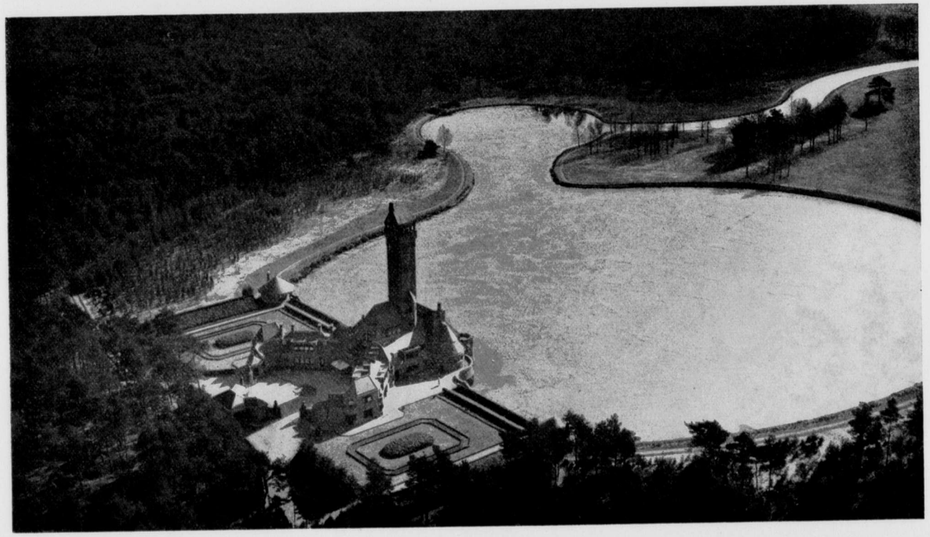

JACHTSLOT HOENDERLOO

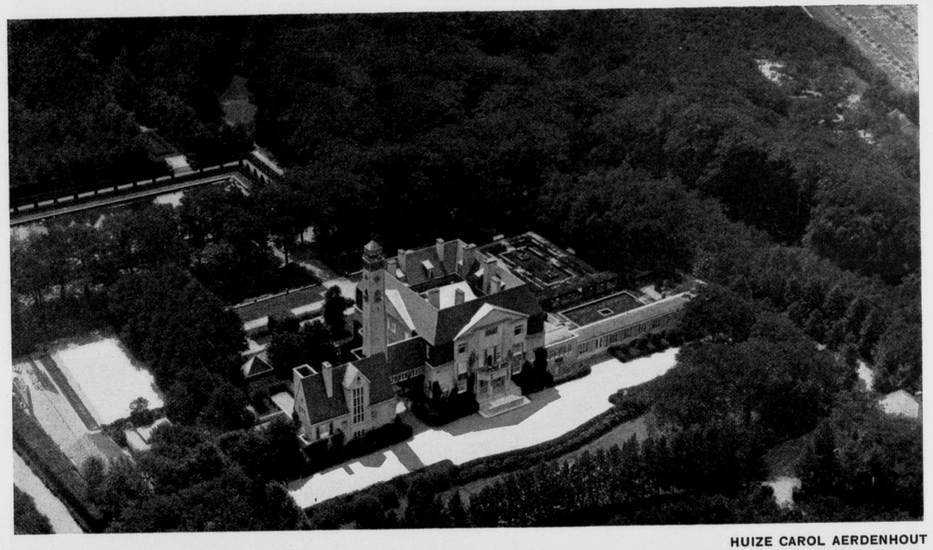

HUIZE CAROL AERDENHOUT

BLOEIENDE BOOMGAARDEN IN DE BETUWE

ALKMAAR

OVERSCHIE

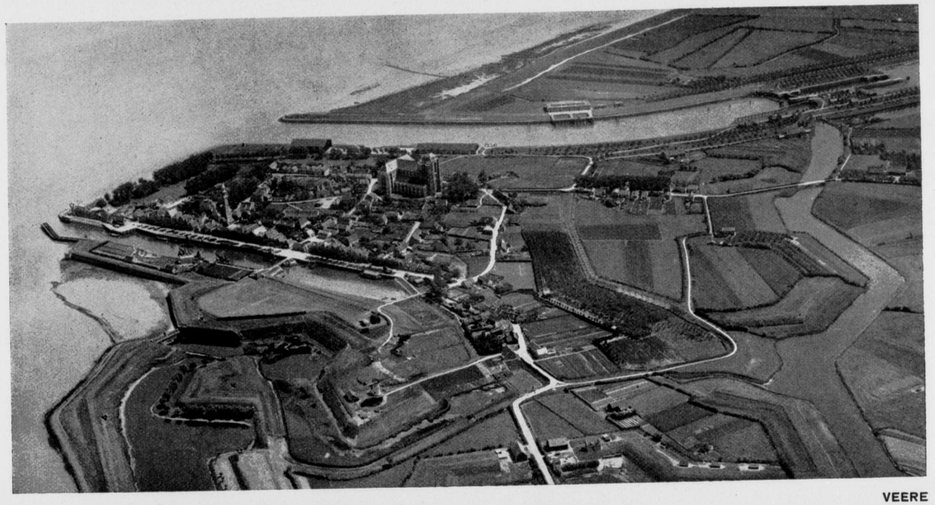

VEERE

POORTVLIET

NAARDEN

HOOGEVEEN

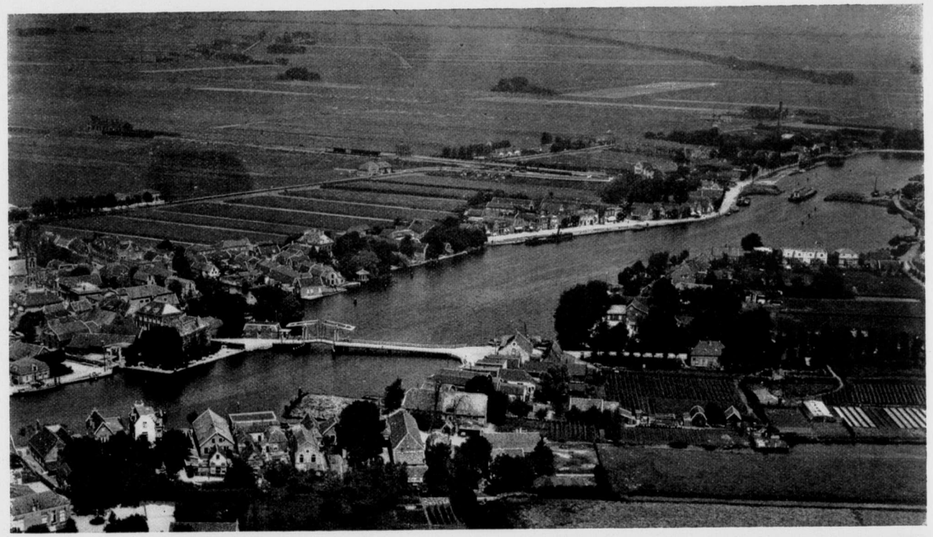

UITHOORN

RHENEN

MIDDELBURG

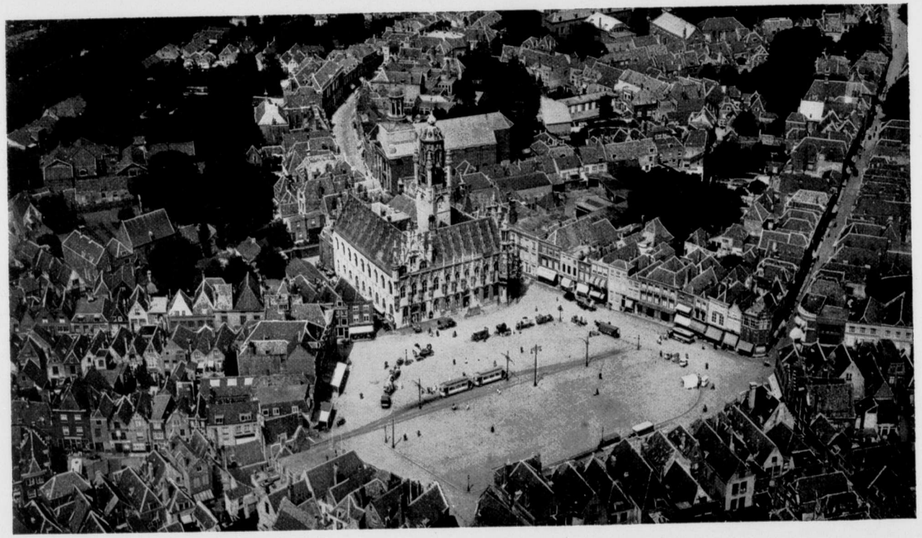

MIDDELBURG, RAADHUIS EN MARKT

THOLEN

ELBURG

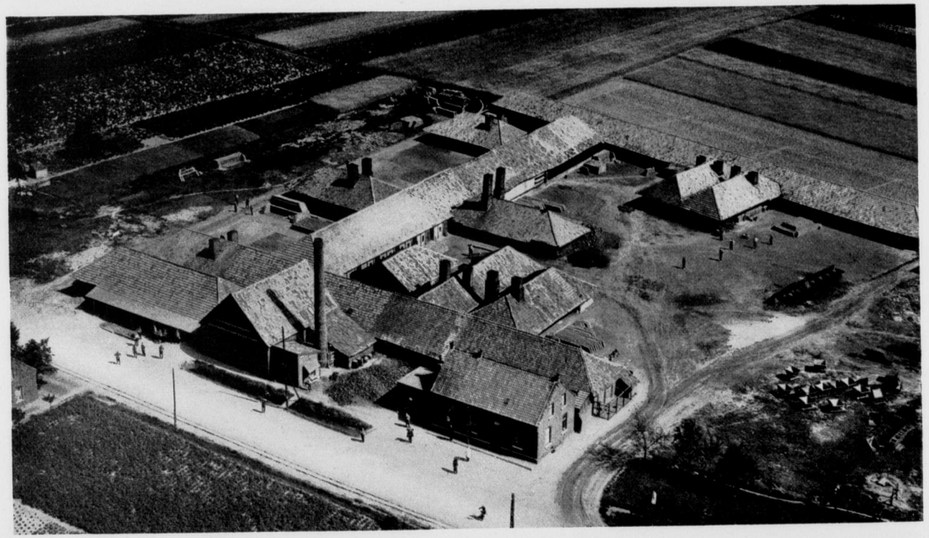

PANNENFABRIEK BIJ SWALMEN (LIMBURG)

KOLENTRANSPORTEURS, WAALHAVEN, ROTTERDAM

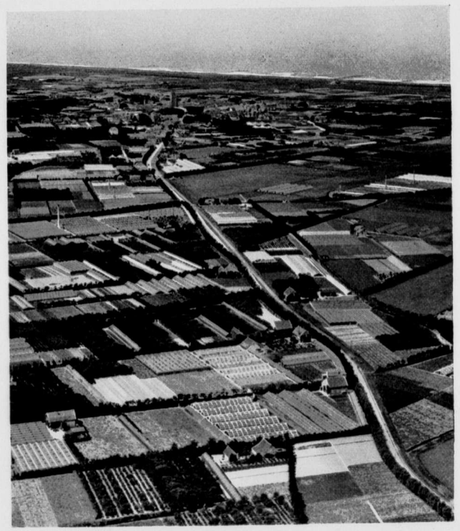

TUINBOUW BIJ MONSTER

ROTTERDAM-NOORD

MIJN ORANJE NASSAU BIJ HEERLEN

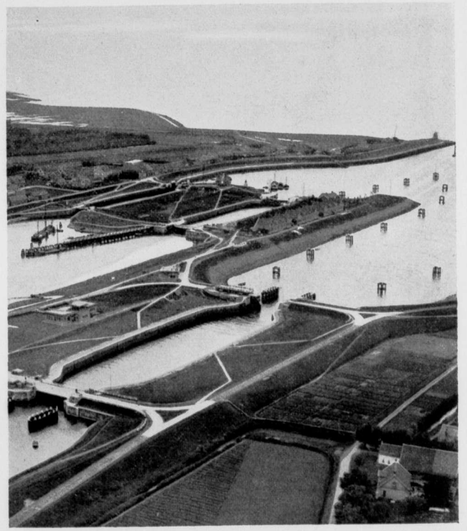

SLUIS IN HET KANAAL VAN ZUID-BEVELAND, TE WEMELDINGE

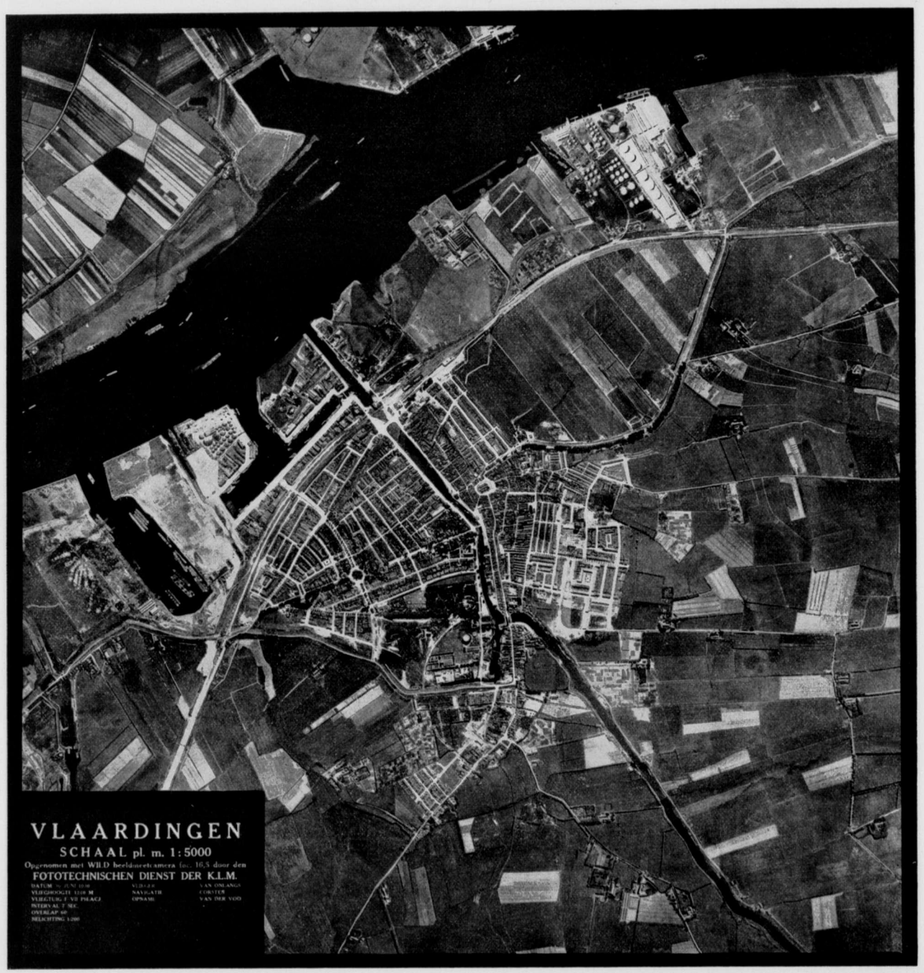

VERKLEINDE REPRODUCTIE VAN EEN KAART VAN VLAARDINGEN, SCHAAL 1:5000, OPGENOMEN DOOR DEN FOTOTECHNISCHEN DIENST DER K.L.M., D.D. 30 JUNI 1930 EN SAMENGESTELD UIT 59 OPNAMEN

FOTOGRAFIE UIT DE LUCHT EN LUCHTKARTEERING DOOR J. M. CORSTEN

De reproducties in dit nummer, aan welks samenstelling de gedachte ten grondslag ligt om den lezer een beeld te geven tot welke aantrekkelijke perspectieven de fotografische lens in staat is wanneer zij zich, gedragen door het vliegtuig, van het horizontale vlak verheft — zij spreken voor zichzelf.

Haar meest kenmerkende eigenschap — overzichtelijkheid — stelt ons in staat om aan elke situatie talrijke belangrijke bizonderheden te ontleenen, die den waarnemer op den beganen grond wegens zijn beperkte gezichtsveld onherroepelijk ontgaan. Vergeefs zoeken wij, op den beganen grond, het merkwaardige onderlinge verband dat bij waarneming uit de lucht zoo sterk op den voorgrond treedt.

Hierin vooral ligt de groote waarde van fotografie uit de lucht waardoor deze nieuwe wijze van illustratie zich in korten tijd een eigen plaats verworven heeft in het leven van dezen tijd — als een zeer bruikbaar hulpmiddel in de handen van ingenieur of architect bij de projectie of uitvoering van technische werken, als waardevol studiemateriaal voor talrijke wetenschappen — geologie, vulcanologie, economische aardrijkskunde e. v. a. — als publiciteitsmiddel voor den industrieel, als een nieuw gezichtspunt bij het Onderwijs.....

Naast haar toepassing als modern illustratiemiddel-zonder-meer in den vorm van het panoramische beeld, neemt echter de fotografie uit de lucht in het technische streven van onzen tijd een plaats in van veel grooter belang; nadat landmeting en luchtfotografie samengingen werd de weg gewezen, die zou leiden tot belangrijk snellere werkwijzen bij de uitvoering van metingen en karteeringen.

Wij leven snel, het tempo van onzen tijd is gejaagder dan ooit. In ongelooflijk korte tijdruimten worden technische werken uitgevoerd van enormen omvang, worden uitbreidingsplannen tot werkelijkheid; nieuwe gebieden worden geexploreerd en tot ontwikkeling gebracht. Nimmer onderging de topografie van het terrein zulke snelle wijzigingen als thans, verouderden kaartwerken zoo snel..... — en bestond anderzijds met het oog op de uitvoering van steeds weer nieuwe werken zoo'n sterke behoefte aan kaarten van recenten datum. De landmeter zag zich telkens meer tegenover opgaven gesteld, niet snel genoeg uitvoerbaar volgens de normale methoden. Landmeting en luchtvaart gingen samen, fotogrammetrie en luchtfotografie reikten elkaar in gemeenschappelijk streven de hand.

De fotogrammetrie — gebruikmaking van fotografie bij de uitvoering van metingen — dateert in haar eerste terrestrische toepassingen reeds van het midden der vorige eeuw. In beginsel beoogt zij beperking der vaak zeer tijdroovende en dus kostbare opmetingsarbeid in het terrein-zelf tot een uiterste minimum, en verschaft zij zich alle verdere gegevens door optische meting uit de vervaardigde foto's. Nadat men er in geslaagd was het beginsel der stereoscopische meting in de werkmethoden in te voeren, was deze wetenschap reeds tot zeer verdienstelijke prestaties in staat gebleken.

Na den Wereldoorlog — hier toch stond de wieg der luchtfotografie als militair verkenningsmiddel — stuitte de fotogrammetrie bij gebruikmaking van luchtopnamen aanvankelijk op zeer groote bezwaren. Haar techniek was tot op dat oogenblik ingesteld op de uitwerking van opnamen, waarvan de orienteeringsgegevens bekend waren: de bepaling dezer gegevens is op den beganen grond uitteraard hoogst eenvoudig. Anders is het gesteld bij foto's, opgenomen uit een door-de-ruimte-jagend vliegtuig — inderdaad een wel zeer beweeglijke standplaats voor een meetcamera, waarbij weliswaar verplaatsing volgens een bepaalde ongeveer rechtlijnige vliegbaan mogelijk is, doch waarbij door wind- en temperatuursinvloeden bewegingen optreden, overeenkomende met het slingeren en stampen van een schip.

Aanvankelijk was dientengevolge een kaartnauwkeurigheid, evenwaardig met die der terrestrische werkwijzen, slechts bereikbaar ten koste van een naar verhouding te groot aantal metingen in het terrein, of van veel te tijdroovende correctieberekeningen, waardoor de economie der methode onvoldoende bleef.

De eerste jaren na den oorlog beteekenden een tijdperk van zoeken en experimenteeren. Naar optisch-mechanische correctie en naar verdere beperking der metingen in het terrein, die als grondslag moesten dienen voor de verdere uitwerking der opnamen, ging het streven dus uit — een streven dat met succes bekroond werd, al is vanzelfsprekend het laatste woord hierin nog niet gesproken. Jarenlange proefnemingen en constructie-verbeteringen brachten ons vernuftige apparaten voor de oplossing dezer moeilijkheden langs optisch-mechanischen weg en methoden werden aangegeven voor z.g. aerotriangulatie: orienteering der opnamen met nòg verder doorgevoerde uitschakeling der metingen in het terrein is hier het eindoel. Vooral van Duitsche zijde is veel tot de oplossing van het vraagstuk bijgedragen. Omstreeks 1928 kon het vraagstuk zoowel uit een oogpunt van technische prestatie als van bedrijfseconomie als opgelost worden beschouwd. Metingen van eenigen omvang kunnen thans goedkooper, maar vooral belangrijk sneller door luchtkarteering worden uitgevoerd dan langs terrestrischen weg. Thans heeft de landmeter in de luchtcamera een nieuw orgaan van waarneming verkregen, een „vliegend oog", dat het terrein, wellicht honderden kilometers van zijn werkvertrek verwijderd, ruimtelijk voor hem waarneemt en zelfs ruimtelijk vastlegt. De nog in dat terrein te verrichten metingen zijn tot een zeer gering aantal teruggebracht. De vlieger brengt dus als het ware het beeld van het terrein over naar het bureau van den landmeter, die met zijn apparaten zich weer een verkleind optisch ruimtemodel van dat terrein schept. Met een optisch merkteeken kan hij dit model aanraken en aftasten, aan dit model dus ook optisch meten. Zijn metingen worden daarbij mechanisch op papier gebracht door een aan het optisch merkteeken gekoppelde teekenstift — aldus leidende tot de productie van de kaart. Aangezien de metingen geschieden aan een optisch ruimtelijk model, is het ook mogelijk hoogteverschillen te onderscheiden en te meten, en dus kaarten met hoogtelijnen te produceeren.

Voor vlak of egaal hellend terrein is nog een andere werkwijze mogelijk, de z.g. onthoeking, waarbij de correcties der opnamen langs optischen weg worden verricht met behoud der fotografie. Schematisch komt deze methode neer op reproductie der oorspronkelijke negatieven onder een hoek, waarvan de waarde uit enkele terreinmetingen of uit de uitkomsten van aerotriangulatie optisch-mechanisch wordt afgeleid. In ons land, waar hoogteverschillen sporadisch voorkomen, is ook deze methode met vrucht bruikbaar. Een langs dezen weg vervaardigde kaart behoudt dus haar fotografisch karakter en bevat alle terrein-details. Natuurlijk is het ook mogelijk om uit deze fotografische kaart een kaart voorzien van de gebruikelijke signaturen te verkrijgen.

Om den lezer ten slotte eenig denkbeeld te geven welke capaciteit de luchtfotografie, toegepast voor luchtkarteering, kan bereiken, denken wij ons een voor het doel goed toegerust fotovliegtuig zooals b.v. de K. L. M. hiervoor gebruikt. Met ruime werkcabine en afzonderlijke donkere

VERKLEINDE REPRODUCTIE VAN EEN GEDEELTE EENER FOTOGRAFISCHE KAART VAN ROTTERDAM, SCHAAL 1:5000, OPGENOMEN DOOR DEN FOTOTECHNISCHEN DIENST DER K.L.M., D.D. 16 JULI 1929

kamer, en uitgerust met beproefde instrumenten voor de navigatie. Waarbij de vlieger in de vliegtechnische uitvoering van zijn moeilijke opdracht — dit zeer bizondere werk eischt speciale ervaring — wordt bijgestaan door een geschoolden navigator, met wien hij in voortdurende telefonische verbinding is. Vluchten die in eenige uren tijds door middel van ongeveer 500 opnamen 15.000 à 20.000 H.A. terrein behandelen, behooren aldus geenszins tot de onmogelijkheden.

Dat ook in ons land het voordeel, dat uit luchtkarteering kan worden getrokken, zeer wel wordt begrepen, blijkt o.m. uit het toenemend gebruik dat ervan gemaakt wordt door den Algemeenen Dienst van den Rijkswaterstaat, die onze rivierkaarten vervaardigt en belast is met de uitvoering der metingen voor de groote Waterstaatswerken, waarvoor de Fototechnische Dienst der K. L. M. de opname-arbeid verricht.

Alleen luchtkarteering zal op den duur in staat blijken aan den steeds zwaarderen eisch van snellere en nochtans nauwkeurige uitvoering te voldoen. Het vliegtuig heeft zich — dienstbaar gemaakt aan de fotogrammetrie — tot uitnemende prestaties in staat getoond. Stellig geldt daarom voor de hedendaagsche landmetingstechniek in zeer bizondere mate de leuze van deze Eeuw-van-het-Vliegtuig:

De tijd vliegt..... Vliegt met Uw tijd!

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

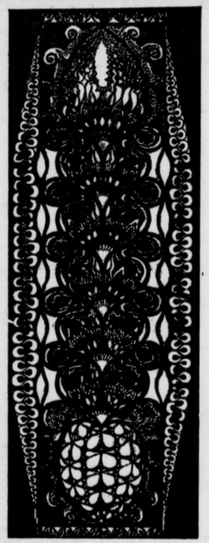

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

BIJ DE UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ E. N. U. M.
NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, TE AMSTERDAM,

IS DE INTEEKENING OPENGESTELD OP

LANDEN EN VOLKEN
DE WERELD IN AL HAAR KLEURENPRACHT

Een prachtwerk bevattende meer dan 700 platen in kleurendruk en 3000 fotografieën in dubbeltoon, compleet in 36 afleveringen à 72 pagina's, formaat ongeveer 17 × 25 cM., of in 6 gebonden deelen

PRIJS in seriën van 2 afleveringen per maand f 4.— per serie onder rembours; in 6 gebonden deelen van 6 afleveringen per 3 maanden f 12.50 per deel, bij vooruitbetaling te voldoen, na verzoek om toezending van het bedrag

Prospectus op kunstdrukpapier met illustraties in kleurendruk wordt op aanvrage gratis toegezonden

DE DRUKKERIJ DER N.V.
IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
WORDT GEDRUKT, LEVERT
SPOEDIG EN BILLIJK
AL UW BENOODIGDE
DRUKWERKEN
DESGEWENSCHT MET BIJ-
LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
TELEFOON 42897

GEEN KOUDE GEEN VOCHT GEEN LAWAAI SIERT DE WONING
DOOR
CELOTEX
Onze TECHNISCHE VOORLICHTINGSDIENST werkt
SPOEDIG EN GRATIS
SARPHATIKADE 1 • TEL. 34824-36824 • A'DAM
STATIONSWEG 37 B • TEL. 11690 • ROTTERDAM

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34891

DE STOELEN IN DE
BIJENKORF, ROTTERDAM
THONET
AMSTERDAM C., KEIZERSGRACHT 213

Gebrand-schilderd glas
In mailschepen, kantoren, maar ook in vele particuliere huizen schept ons rijke brandschilderwerk of het eenvoudige glas-in-lood een sfeer van schoonheid.
N.V.
A.N. DE LINT
DELFT

de WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM,
VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 6 EN 7

DIT IS NUMMER 6 EN 7 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN GLASSCHILDERINGEN EN KOPPEN VAN R. N. ROLAND HOLST. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR A. M. HAMMACHER. HET OMSLAG IS ONTWORPEN EN OP STEEN GETEEKEND DOOR J. SJOLLEMA

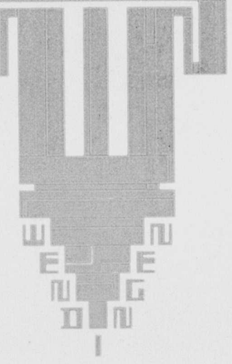

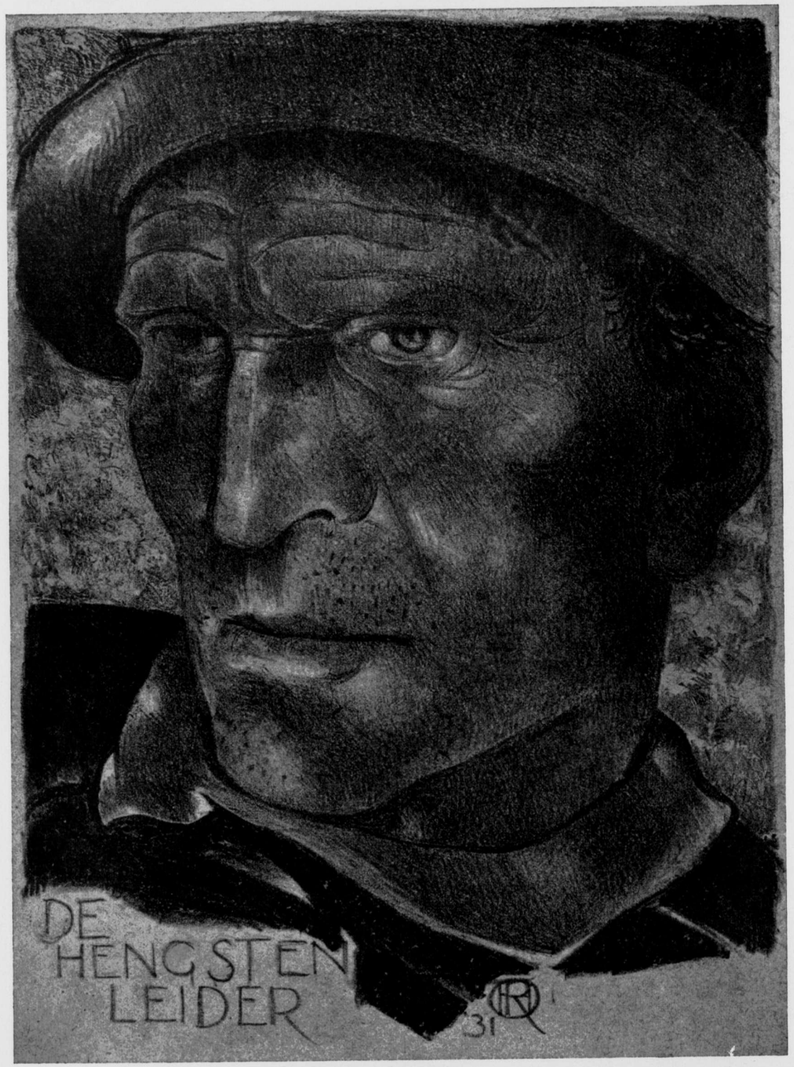

LITHOGRAFIE 1931

DRIE BESCHOUWINGEN OVER R. N. ROLAND HOLST DOOR A. M. HAMMACHER.

In strijd en pijn volbracht de geest zijn werk . . .
(Verworvenheden — Henriette Roland Holst—
Van der Schalk).

In de jonge en oude verliefdheden op de dagelijksche aarde en de schoone tijdelijkheid van de lichten der dagen en nachten; in de geprevelde bekentenissen van prille genegenheden, tusschen de menschen onder elkander, tot de beesten en tot het kleinste wezen dat leeft; in die tallooze vormen van het jongste begin van liefde tot het bloeiende leven van de aarde en de lichamen, gloort reeds glans van wat niet het eindige is; tusschen het zingen der stemmen is de stilte van het luisteren naar de geestelijke stem der eenheidzoekende kracht.
Maar dit luisteren beteekent niet immer gehoorzaamheid aan de ongeschreven en in vormen nooit voltooide wet der eenheid.
In de duistere en blinde driften van het natuurlijke zich vereenigen gaat de stem, zwaar en omsluierd van klank, als geest verloren. Donker is het bevel der hartstochten, verwoestend het dienen.
De dienst der eenheid is de dienst van het onzichtbare en onvatbare, met het zijnde nooit anders dan in verhoudingen te omschrijven. Het is de dienst, die in gezamenlijken arbeid volbracht het zeldzaamst is in de tijden, omdat hij het offer vraagt, niet der persoonlijkheid als instrument, maar van de bijzonderheid der persoonlijkheid in de ijdelheid der zichzelf tot doel bestemmende hartstochten. Het is de grootste hartstocht, die in de hoogere bestemming der gezuiverde persoonlijkheid de kleine maar dwingende ikheid moet overwinnen. Daarom is de dienst der eenheid zelden meer dan een aanvang, in een verliefd geprevel in een gedicht, een bewogen teedere klank in een lied, in vioolspel, een bekennen, een gebaar, een manier van zien, een zuiver gevoel of het begin van een heldere gedachte. En als hij tijdelijk de krachten van velen te zamen opstuwt tot een bouwende aanschouwingsvorm van eenheid, dan gaat, als de mystische bron in den dwang der georganiseerde diensten zich vermengt met profane en afleidende bestemmingen, het hooge plan en de zuiverheid van de bron aldra verloren voor vreugden, die minder zware offers, minder strijd en pijn vragen. Zoo uit het geboeid luisteren naar de hoogste stemmen een geestelijk dienen ontstaat, worden veel bevrijdingen van gehechtheden gevraagd.
In het teer ontbloeien der genegenheden hechten onze gevoelens en gedachten zich gaarne aan uitwendige steunen en even gaarne bevredigen zich de steunende krachten in de lusten, die het steunen van anderen en zwakkeren verschaffen aan onze ijdele meerderheid. De schoone tooi van rankende en zich hechtende klimplanten over de redelooze muren van zelfzuchtige krachten, dat is het beeld der ruïnes van hetgeen in het leven als regel groeit uit het ontwaken der gevoelens en gedachten.
In dit wederkeerig zich hechten, van de zoekenden en de steun-gevenden, verdwijnt de kracht die opvoedt voor het zuiver worden der persoonlijkheid als dienend deel der eenheid; verdwijnt de kracht voor het offerend zich bevrijden, waardoor veel leven te zamen kan komen in de ruimte en wijdheid van het bevrijd gezicht. Het offeren, dat nooit een liefdeloos verwerpen is, maar uit een verliefd aanvaarden de kracht wint om afstand te kunnen doen.

De geschiedenis der schilderkunst in de vorige eeuw is feitelijk tweeledig. Aan haar oppervlakte bekeken zijn er slechts wendingen, waarin de romantici van alle landen het spoedig afleggen tegen realistische en vooral coloristisch zich ontwikkelende tendenties, om tegen het einde der eeuw een nieuwe wending te doen zien onder drang van geesten, met oude romantische verbanden, maar met nieuw en klaarder besef van de bouwende waarde van eenheidzoekende kracht. Ieder van deze twee bewegingen heeft een eigen centrum, een eigen geschiedenis. Veel van de figuren der constructieve, eenheid verlangde beweging, hadden een uitgangspunt in de schilderkunst van hun tijd. Als zoodanig grijpt hun richting telkens in hetgeen tot de eigenlijke geschiedenis der schilderkunst behoort. Maar van hun uitgangspunt zich bevrijdende komen zij in een anderen cultuurkring. Zij blijven zelden strikt verbonden aan de geschiedenis der schilderkunst; altijd raken zij die andere, aan andere tijden verbonden geschiedenis der kunsten, in den zin van het middeleeuwsche begrip, dat al wat uit de handen der menschen kwam daarin begreep en onder bouwende kunsten nooit alleen die van den

architect en zijn helpers verstond. Zoo blijkt het mogelijk, in het verloop der geheele vorige eeuw, onder het geschieden der domineerende schilderkunst, voortdurend een stroom waar te nemen van een leven der kunsten, dat zich strijdig weet met de heerschende vormen en opvattingen der schilderijkunst en historisch ook uitgesproken affiniteiten heeft tot die cultuurtijden, waarin zinrijke en grootsche bestemmingskunsten tijdelijk tot een openbaringsvorm van eenheid waren gekomen.

Die stroom, gestuwd door bouwende geesten, heeft verschillende en veelal romantische aspecten gehad, maar met dien hulpterm kan de wezenlijke ondergrond niet worden afgedaan. Wat in verwarde en diepzinnige, romantische dracht verscheen, kon zich dikwijls niet lang handhaven en ging als zoodanig — romantisch-tragisch — ten onder, maar de eenheidsdriften stierven nimmer en hun beteekenis in het cultuurleven kan op den duur zeker niet toereikend, want niet identiek verklaard worden met wat in de geschiedenis der kunsten onder romantiek wordt verstaan. De romantische verbanden der bouwende vernieuwers aan het einde der vorige eeuw stempelen de beweging zelve niet uitsluitend tot nieuwe romantiek. Wat in het verleden door den ouden hulpterm wordt gedekt, past niet meer ten volle op het veranderde nieuwe.

De figuur van Roland Holst had, als zooveel verwante geesten, een aanvangspunt in de schilderijkunst van zijn tijd. Een deel van de vroege werken behoort tot de geschiedenis der landschapskunst en nog in hooger mate tot de portretkunst. Uit de niet talrijke geschilderde of geteekende portretten, blijkt een verdiept-menschelijke, strenge uitbeelding der werkelijkheid. Er zijn zuivere en nobele portretten onder, die in de periode waarin de portretkunst van Veth, Haverman, Toorop en van Konijnenburg, een geldende en erkende waarde heeft verkregen, zich door een stoïsche opvatting en een volledige beheersching van het natuurlijke onderscheiden. Puvis de Chavannes en der Kinderen behoorden evenmin tot het gilde der portretschilders, maar door hun ruime en algemeene visie op het leven en de menschen, gepaard met een nooit misbruikte beheersching van de menschelijke figuur, werd de beeltenis waartoe zij zich in een zeldzaam geval zetten, van eerste orde. In het verband van deze figuren en in deze orde behooren de portretten van Roland Holst.

Zijn ideologische vorming werd echter niet door een school van schilders, noch door de Haagsche noch door de latere Amsterdamsche groepeering bepaald. Zijn cultuurkring krijgt tot achtergrond J. A. Alberdingh Thym, de schrijver, Cuypers de bouwmeester, der Kinderen de schilder, Diepenbrock de musicus, Berlage de bouwmeester, figuren die buiten ons land hun analogieën hadden, o.a in Viollet-le Duc, Puvis de Chavannes, de Nazareners en de latere Beuroners, Ruskin, Morris en Crane; de kerkelijke zoowel als de socialistische paladijnen, gezamenlijk met een, niet altijd rechtstreeksche, middeleeuwsche cultuur-affiniteit, die zich dra tot verwante gebieden heeft gericht. Ethisch en geestelijk-literair behoort Roland Holst niet tot de Dostojewski-groep maar al heel vroeg tot de invloedsfeer van Tolstoi. Ook de muziek — en de muziek van Beethoven inzonderheid — beteekent in zijn creatieve werkzaamheid meer dan genieting.

In het gebeuren van zijn leven is de groote wending, die waarin hij zich afkeert van de realistische, zich steeds meer differentieerende en van het leven zich vervreemdende schilderkunst, die zich insteê van gesterkt, oververmoeid en verzadigd gedronken had aan de natuurbron. Een zich afkeeren, dat tegelijk een zich richten beteekent naar de bestemmingskunsten, die uit den dienst der eenheid groeien. Toen werd van hem een offer gevraagd, dat meer dan een verwerpen een overwinnen beteekende, in strijd en pijn.

Want wie zoo begon als hij, had het natuurlijke schilderen zeker lief. Ondenkbaar is dit leven immers zonder een hecht en innig natuurverband, dat niet alleen de zinnen voedt, maar als onbewustheid bron voor den stroom der bewustheid van geest is. Al wat een schilder tot de natuur van het leven kan bewegen; heel die werkelijkheid van het noembaar bestaande, is open en levend in hem. Maar niet op de wijze die de realistische vormgeving als uitsluitend doel erkent. Wie het inzicht wint, dat het uitsluitend beoefenen van deze vormen noodwendig af-houdt van de geschiktheid voor kunstvormen, die in zinrijk levensverband een bestemming vonden en door een cosmologisch eenheidsbesef worden gedragen, die geeft daarmee zijn liefde tot de aarde, de dieren, de menschen, het licht en de ruimte allerminst prijs. De sappen en krachten daarvan stijgen in zijn werk op; uit dien natuurlijken grond van leven voeden ze de scheppende werkzaamheid, uit een noodzaak van levensverband. Maar ze worden omgezet; ze voeden, maar vormen niet. De gegevens van natuur en stof bepalen den groei niet volkomen, noch zijn ze de levenwekkende kern, de oorzaak. Geen voeding, geen opvoeding, geen invloedensfeer kan het wonder der geestelijke werkzaamheid, noch het wonder der organische structuur van de uitkomsten, oorzakelijk verklaren.

Zoo blijven wij, die in de historische vorming van Roland Holst, een cultuurrichting of -baan, gedeeltelijk vrij van het verloop der schilderkunstige geschiedenis konden zien, tenslotte het antwoord schuldig op de vraag, hoe het komt, dat de verhouding tot het natuurlijke leven en zijn vormgeving, dat voor hem open lag, niet picturaal maar architectonisch zou zijn.

Deze verhouding moge beinvloed worden door psychologische factoren en b.v. de verschillende waarde ten deele verklaren, die tijdgenooten als Toorop, van Konijnenburg, Thorn Prikker, ten opzichte der verwezenlijking van groote bestemmingskunsten hebben: in laatste instantie is die psychologische invloed geen bepaling van een geestelijke gesteldheid, die zich uitdrukt in de wijze van reageeren op den altijd veranderlijken vloed der zinnelijke indrukken.

De wasdom, de vormgroeisels, uit deze gesteldheid voortgekomen, zijn de motieven voor de volgende twee beschouwingen. De gesteldheid van den geest is daarin gegeven, maar in de wending, die de vormen doen zien, kondigt zich het in pijn en strijd verwezenlijken van een bestemming, die niet in eens zich kan baanbreken, beletselen moet overwinnen, veel schoone mogelijkheden moet offeren, ter wille van den dienst der eenheid. En eenmaal tot zijn zuivere verhouding van natuur en geest gekomen zijnde, zal in dit proces, dat een logisch zich ontwikkelend verloop heeft, tenslotte weer het wonder der onverklaarbare persoonlijkheid blijken, die, ten opzichte der voorgangers en het verleden in een nieuwe phase de strooming weer verder stuwde. Nooit komt wat eenmaal geworden is terug op dezelfde wijze.

Een nieuwe phase, in een tijd zonder eenheid van cultuur, maar niettemin met cultuur en eenheidzoekende tendenties. In hun opvattingen van de samengesteldheid der middeleeuwsche cultuur hadden voorgangers als Thym, Cuypers, der Kinderen, Diepenbrock, vooral een klemtoon gelegd op de mystisch-godsdienstige beginselen, waaraan in georganiseerd kerkelijk-verband, de bouwende, schilderende, beeldhouwende, steenkappende, metselende, plavuizenleggende collectiviteit onderworpen waren. De herleving der bestemmingskunsten werd vooral liturgisch bedoeld en ingezet. Maar in de verwezenlijking niet voortgezet; wanneer men de beteekenis van het woord liturgie tenminste niet te vaag en algemeen wil maken, los van zijn bestaansgrond. Het ontbreken van de reguleerende middeleeuwsche omstandigheden en voorwaarden gaf aan de herleving echter een daadwerkelijk en noodzakelijk architectonisch, indiceerend maar niet formuleerend, overwicht. Het plan of schema der tegenwoordige werken houdt krachtens andere structuur der tijden geen of slechts een uiterst los verband met een godsdienstig stelsel of een priesterlijke bemiddeling met bevruchtende kracht. De eigen geestelijke gesteldheid en gezindheid van de scheppende krachten, die uit het vrije leven opkomen, met zijn breede vertakkingen en zijn op individueele belangen-bevrediging gericht maatschappelijk levensbestel deze bepalen de orde en de rangschikking, de hiërarchie der kunsten. Op de zuivere gezindheid en bereidheid der een-heden, niet op een voorhanden stelsel, komt het nu aan.

De gezindheid moge ritueel-gericht blijven, de maatschappelijke mogelijkheden laten weinig anders dan een beperkte architectonische-hiërarchie toe. Maar juist het altijd wijder, verder en hooger dan het heden reikend streven daarin, naar een leven van hoogere algemeene structuur, dat de daden der menschen draagt, wordt als regel in de beperkte gegevens van den tijd onderkend, misverstaan, zelfs bestreden. Toch is dit mis-verstaan meer dan een aesthetische beperktheid; het is ten slotte een niet-zien van de mogelijkheden en gegevens in den eigen, tegenwoordigen tijd en een niet-onderscheidend ongeloof in de waarde der gezindheden. Omdat ze niet als vroeger in een grootsche orde van vereenigd scheppen gedragen worden en zich openbaren kunnen, worden ze als niet aanwezig of als dwalingen aangemerkt. Het aanvaarden der tegenwoordige architectonische-hiërarchie, met al haar winsten, maar ook met haar bezwaren van eigenlijk nimmer ideale en beperkte vormmogelijkheden, heeft Roland Holst met woord en daad als een noodzaak beleden. Inderdaad als een geloovige, als een dier zeldzamen in een moeilijken tijd vol inzinkingen en armoede, in wien zede, rede en schoonheid zich vereenden tot een kracht, die oud is als we de eeuwen achter ons tellen als een last, maar die nog onberekenbaar jong is, op de aarde en in de menschen, als we zien hoe weinig en hoe gedeeltelijk die eenheid van krachten nog verwezenlijkt werd en hoe langzaam en moeilijk zij rijpt en groeit in de hoofden en harten.

THEMA EN CONSTRUCTIE.

Het naturalistische element in de middeleeuwsche cultuur is in de kunsten niet overwonnen of verdrongen door het liturgische godsdienstige plan, maar het is in die mystische orde en rangschikking der gemeenschap van kunsten opgenomen en gebonden. Het omrankt maar overgroeit niet de constructieve eenheid, de bouwende functies. De themas en de constructie werden niet gedicteerd door deze genegenheid tot de natuurlijke levensvormen maar door het mystisch, in godsdienstig verband zich uitsprekend eenheidsbesef. In het toppunt der hieropvolgende renaissancistische bloei der kunsten overwinnen de beste kunstenaarsgeesten het al te bijkomstige en particuliere van het uitgegroeide realisme. Geest, maar niet de vormelijke of expressieve macht over de werkelijkheidsbeelden, bepaalt de kunstwaarde ook in die toppen. Doch het constructief verband ligt niet meer in het godsdienstig stelsel, dat de kunsten tot bouwende kunsten vereende. De thema's mogen in dien renaissancistischen bloeitijd nog gedeeltelijk samenhangen met de kerkelijke oude motieven of uit de stoffen der klassieke oudheid komen, voor een ander deel waren de thema's reeds vrij. De schilderijkunst werd als zinrijke bestemmingskunst steeds meer afhankelijk van de levenstoevalligheden en van de geestelijke bijzonderheid van den kunstenaar. Bestemmingsloos wordt langzamerhand vooral de schilderijkunst en daarmee treedt de geheele stoet der dagelijkse levensthema's binnen, vrij gekozen door den vrijen kunstenaar. Zijn keuze is voortaan beslissend en in de al te willige picturale realistische aanvaarding der vorige eeuw wordt het zelfs mogelijk, dat de kracht van de visie niet alleen de kunstbeteekenis vormt, maar zelfs voor groote kunst wordt gehouden, waarin geest over-

bodig is. Iedereen kent voorbeelden van schilders uit de vorige eeuw, die om hun visie als groote meesters gelden, maar naar den geest onbeduidend waren.
Toen de hernieuwing der bestemmingskunsten onder drang van eenheidzoekende kunstenaars begon, was de thematische vrijheid evenwel een verkregen recht, dat zelfs liturgisch gerichte kunstenaars als der Kinderen zich door niemand, zelfs geen architecten liet betwisfen. Het doordenken van de functie der bestemmingskunsten openbaart evenwel vanzelf de constructieve gebondenheid der thema's. Als aan Roland Holst voor het door Berlage gebouwde bestuursgebouw van den Diamantwerkersbond muurschilderingen worden opgedragen, als hij voor een beurs, een school, een raadhuis, een kerkgebouw, ramen moet maken, ligt in de opdracht voor het gegeven gebouw, wat de aesthese betreft in de ruimtevormen en wat de thematische keuze betreft in de ideologische levenswaarde van het instituut, de gerichtheid van het werk uitgesproken. Het verschil tusschen de oude thematische gebondenheid en de nieuwe vrijheid is dus niet absoluut. Doch meer dan vroeger is nu van beteekenis of de kunstenaar van geest constructief genoeg is om de thematische ongebondenheid en realistische intenties der vrije schilderkunst innerlijk te overwinnen. Hij moet van de uiterlijke veelvuldigheid tot de innerlijke eenheid kunnen komen, hij moet eenheden kunnen vormen, als facetten van een onophoudelijk werkzame, nooit te voltooien en voltooid nooit verschenen cosmologische eenheid. Zonder schema — de Westersche wijsbegeerte leert het evenzeer — is bouwende eenheid geestelijk geen hechte mogelijkheid. Schoone flitsen en bevliegingen zijn ontoereikend, al kunnen ze diep treffen. Het onderscheid van Roland Holst ten opzichte van vele andere figuren der hernieuwing van de bestemmingskunsten is niet alleen het beklemtoonen van die construeerende geestelijke werkzaamheid, maar een dringen naar hare verwezenlijking. Zijn thematische keuze wordt gevoed door de bloedwarmte van zijn natuurlijk levensverband; maar haar zin en stem worden bepaald, tot gevormde mogelijkheid gemaakt, door de construeerende geestelijke werkzaamheid. Uit het schema ontstaan, verschijen motieven; er is wederzijdsche bevruchting en contact; het schema is een grond vol zaad. Maar in wezen is er geen scheiding denkbaar tusschen de richtlijnen en de kern-thema's; in de verschillende phasen der scheppende verwerkelijking beïnvloeden ze wederkeerig elkander. Het uit-een-denken van het schema en hetgeen daaruit groeit en bloeit is alleen betrekkelijk mogelijk, als middel om den verschijningsvorm te verstaan, maar niet als beeld van de werkelijkheid van den voortbrengenden geest.
Uit dit verband van schema en thema volgt, dat in het werk van Roland Holst het expressieve vermogen niet gericht is en gegeven deze geestelijke gesteldheid niet gericht kan zijn, louter op de expressieve mogelijkheden van de realistische beperking zijner thema's. Zijn expressief vermogen betreft de constructie van het geheel en zijn thema's zijn daarin vervat als levende kernen. Hij offert aan de thematische expressie nooit de eenheid op; hij werkt dus niet toe naar een zoo hoog mogelijk opgevoerde verwezelijking van die thema's, doch hij verdiept ze door hun verband wijder, ruimer en algemeener te maken, door ze een grond te geven van zooveel kracht, dat ze als bloemen daaruit opgroeien.
Wij denken hierbij aan de schilderingen op eterniet*) in 1912 aangebracht in de bestuurskamer van het gebouw van den Diamantwerkersbond, al wordt deze gestelde verhouding van constructie en kernthema's, in expressieve eenheid begrepen, in later jaren in de vensters van Roland Holst op rijper wijze openbaar.
Maar ook reeds in die drie schilderingen op eterniet blijkt de overwinning van de natuurlijke schilderachtige vormen der werkelijkheid, het opnemen van deze in een zinrijk doordacht beeld van leven, en het overbrengen van de figurale en natuurlijke beperkingen der thema's naar de hoogere expressie mogelijkheid in een constructieve totaliteit, door schematische lijnen gericht. Het is geen styleeren van natuur, maar uit de constructieve noodzaak ontstaan andere vormen, die naturalistische kenmerken kunnen hebben, zonder dat de geestelijke beteekenis van het geheel daarmee van aard verandert. Het nieuw verband schept nieuwe waarden.
Hij schilderde toen de sterke, de zachte en de diepe uren. De jonge held, die het dagen van het eerste licht ziet en reeds geheel den morgen behoort als de maansikkel nog bleek aan den hemel staat. Hij gordt zich aan voor veroverende arbeid, de jonge ontwakende daadkracht is in hem, de vurigheid die nog licht en blijheid beteekent.
De jonge man en de jonge vrouw; de lichamen rustend te zamen op de aarde die donker is; maar de geesten wakende; in het beschouwelijk opzien van den man, die het gezicht heft naar de diepe warme nacht over beiden, waarin het zachte bloeien der sterren, een wonder even vervoerend is, als het wonder van het bloeien der menschelijke geesten in liefde.
En zoo de man opziet, de vrouw neigt het hoofd naar de aarde, zwaar van herinnering en toekomst; beiden turende met oogen die een vereend verzinken zeggen in de grondeloosheid en de grenzeloosheid van het in geest verdiepende en verruimende zelf. Het stijgend opgaan en na den top weer dalen tot de rust van den horizontalen grondlijn, is het driehoekschema, dat de twee figuren draagt. De donkere bosschen van het land zijn als een zware golf aan den horizont.
In de gezichten leeft voort hetzelfde wat Roland Holst

*) Het was niet mogelijk de eischen van een beperkt en goed geheel van afbeeldingen te vereenigen met de eischen van een volledig overzicht. Vandaar dat in den tekst genoemde werken hier en daar in de reeks der afbeeldingen ontbreken.

gaf in zijn strakke streng geteekende portretten van menschen, die in het dagelijksche leven hem troffen. In zijn thema's voor deze werken van algemeenen aard is zijn sterk verband tot het leven gebleven, dat niet vaag en droomerig, maar werkelijk en zeer bepaald is.
Het is ook in het kleine stilleven van vruchten op de derde schildering, een verwante voorloopster van de in 1918 ontstane synthetische schildering „de uren". De langgestrekte vrouwefiguur ziet uit verdiept lezen op naar het zachte blauw van den hemel, waarin stil de wolkenvlokken als pluizen drijven en de sterren versluierd droomen. Het is in deze derde zeer gestrekte schildering dat de schoone stille kleuren, de lange lijnen en de vrede der vormen dezelfde grootheid spreken van de zee, als ze in rust haar groot geluid tot een kleine, veraffe, maar altijd stellige stem van eeuwigheid heeft teruggetrokken. Alle drie deze thema's zijn droomrijk en van een zeldzame overgegevenheid aan de wezenlijke schoonheid van het leven. Maar reeds hier is alle lust tot uitvoerig of driftig imponeerend betoog in veelheid van beelden en symbolen afwezig; er is weinig zoo eenvoudig en van zoo eenvoudige grootheid, als aarde, hemel, jeugd, de bloei van manne- en vrouweleven, en de schouwendedenkende werkzaamheid in deze figurale verbeeldingen, waarin de noembare werkelijkheid dezer aarde is opgenomen.
In 1913 ontstaan dan de schilderingen in het gebouw van de Heidemaatschappij in Arnhem en die voor een kamer van Berlage.
In 1917, vijf jaren later, wordt het paneel in het trappenhuis van den fotohandel van Ivens in de Kalverstraat te Amsterdam gemaakt. Hier is de figurale kern als levend beperkt deel in het wandvlak, dat als geheel niet een figurale functie heeft, ten volle als zoodanig opgevat. Er staat heel weinig op; de behoefte om het geheele vlak te doen wemelen van symbool en figuur is niet aanwezig. Het is voldoende als in een rustig en groot veld, zuiver en zinvol, het thema in schoone en ware verhoudingen wordt gesteld. Het thema, dat de beheersching van het licht verbeeldt in de gespierde en ranke figuur van het edel dier en zijn bedwingenden bereider, krijgt juist door de verhoudingen der maten, waarin noch het blanke vlak noch het figuurbeeld overwicht hebben op elkander, een stem die door stilte omgeven en gedragen indringender spreekt dan in het gedrang van veelvuldige versieringen mogelijk zou zijn geweest. Bedwang kenmerkt dit klare werk van fijne spanningen levend, werk-spanningen, die tot in de randgroeven het karakter van het kervend bewegen behielden, eigen aan de techniek van de gegroefde, gestoken lijnfiguren.
In deze zinrijke beperking en het zuiver stellen van de thematische figurale verbeelding ligt een deel van de beteekenis van het werk van Roland Holst. Hij onderscheidt zich daarin sterk ten opzichte van voorgangers en tijdgenooten. Niet de groote werken alleen, maar ook de kleinere, de gelitografeerde omslagen voor Wendingen, boekbanden, affiches, toonen een voortdurend zich versterkend inzicht in de waarde van een tot zijn grenzen teruggebracht en in een hoogere eenheid opgenomen thematische verbeelding.
De reeks der ramen van Roland Holst, die in zijn rijpe jaren beginnen (omstreeks 1920) en tot nu toe in beheersching gestegen zijn, geven aanleiding tot een nog meer concreet beschouwen van de verhouding tusschen ornamentiek en figuur. Want in de erkenning van het vlak, den muur, het paneel, de boekband, moge de qualiteit van het stille open veld, waarin de verbeelding wordt gesteld als een kern van concentratie, voor zichzelf spreken, in de erkenning van het vlak der ramen stelt de techniek der ornamentiek en figuratie afzonderlijke eischen.

FIGUUR EN ORNAMENTIEK IN DE REEKS DER RAMEN.

Wat Roland Holst in muurschilderingen door gebrek aan opdrachten niet verder heeft kunnen ontwikkelen, het terugbrengen van het beeldthema tot klare en zinrijke grenzen en het tegelijkertijd stem-rijk maken van het open veld, een ontwikkeling dus van kleurenzwaarte en zwaar-gesloten vormen naar onzware bevrijde kleur en vorm; dat werd hem geboden in de opdrachten voor gebrandschilderde ramen in het Haarlemsche postkantoor, het Amsterdamsche Lyceum (twee reeksen), het Parijsche raam voor het tentoonstellingsgebouw, het Utrechtsche Domraam, ramen voor de aula der Amsterdamsche academie, het Amsterdamsche raadhuisraam, een reeks die tien jaren omvat (ongeveer van 1920 tot '30).
Wat der Kinderen in den beginne moest veroveren was vooral van ambachtelijken aard geweest. Het direct verband tusschen ontwerper en uitvoerder heeft hij met eigen daden verwezenlijkt. De architectonische beteekenis die onafscheidelijk is van een goed inzicht in de ambachtelijke waarden, stelde hij met nadruk in het vlakke, door geen naturalistische en picturale tendenties te verstoren, karakter van het raam, zooals vooral de 12e eeuwsche Chartrynsche voorbeelden het doen zien. Dit, tegenover de figurale en landschappelijke introductie van echte schilderkunstige motieven, die alleen in de renaissancistische toppunten in schilderij-vorm een geestelijk moment hadden beleefd en zonder die vormvoorwaarden, overgebracht naar een ander ambacht, naar twee zijden aan beteekenis inboeten. Naar zijn aard liturgisch-godsdienstig gericht en een geboren verteller gaf der Kinderen gaarne in zijn ramen een volheid van zinrijke beeldfiguratie, waartegenover vanzelf de ornamentiek een kleine stem had te vervullen in het geheel. Zoo was het ook in een deel — maar niet in alle — Chartrynsche ramen van de XIIe en XIIIe eeuw. Er zijn er die uit een overvloed van

vertellende figurale verbeeldingen zijn gemaakt, met kleine ornamentale omlijstingen. Maar andere zijn bijna geheel tapijt of een duidelijk evenwicht en een altijd organisch verband tusschen constructieve ornamentiek en figurale kernen.

Roland Holst zoekt in beginsel al dadelijk naar een verhouding tusschen het expressief-voorstellingslooze ornament en het menschbeeld. Hij wordt daardoor gedrongen naar een strikter zich rekenschap geven van de kleur mogelijkheden als expressief-element. Hij begeeft zich in de kleurverhoudingen en wint het middel der loodvattingen op nieuwe wijze als beperkende en bindende functie voor de gekleurde scherven, tevens de constructieve thematische ontwikkeling van de ornamentiek lineair bepalende.

Hij heeft dit reeds doen zien in het Haarlemsche postkantoor en in de eerste in 1920 begonnen reeks der Amsterdamsche lyceumramen. Hij geeft daarin prijs de ook in middeleeuwsche ramen voorkomende veelal op naturalistische motieven gebaseerde, ornamentale randen, die hun kracht ontleenen — en bij der Kinderen is dat nog evenzeer het geval — aan de levende wijze waarop deze verstrengelde ranken van blad- en bloemmotieven, soms onderbroken door symbolieke beeldteekens, op de ramen zijn geschilderd. De kleur wordt dan bepaald door het verloop der gesloten ranken; de loodvattingen en scherven hebben voor deze ornamentiek als vorm geen directe beteekenis. Roland Holst laat deze wijze van beschilderen van het glas varen en zoekt door het beheerscht stellen van kleurmotieven en vlakgeordende indeelingen, die tevens de loodvattingen zijn, tot een nieuwe wijze van ornamentiek te komen. Deze heeft voor op de pogingen om moderne schilderkunstige vondsten te enten op het glasambacht, dat ze zuiver uit een begrip van de tegenwoordige ambachtelijke mogelijkheden is voortgekomen en ongerept laat het vlakke bouwkunstige raamkarakter.

De menschbeelden, die hij als de belangrijke centra van zijn ramen stelt, komen dus niet zoo sterk meer als vroeger in omlijstingen te staan, doch de overgangen van ornament tot figuur, van voorstellingslooze-expressie tot beeld-expressie vragen een andere compositorische oplossing in de eenheid van het vlak dan de gescheiden vormen van beeldmotieven en ornamentatie vroeger noodzakelijk maakten.

Het grooter en kleiner stellen van de kleurvlakken en het doorvoeren van het stelsel der loodvattingen tot in het veld der figurale kernen, komt in de Haarlemsche gestapelde-figuurramen (1923) reeds tot een oplossing. In de eerste reeks der lyceumramen (1920) valt de nadruk nog meer op de uitbeelding van de bezielde menschbeelden; het is daar mogelijk zich de teekeningen voor te stellen; het direct denken der concepties in de onbeschilderde glasmaterie is in het Parijsche raam (1925) veel rijper.

Dit raam, met zijn moeilijke door den architect weinig gunstig geboden verhoudingen, heeft ten opzichte van de bedoelde eerste lyceumreeks, in hoogere mate het karakter van in loodgevatte scherven, die èn wat de scherven èn wat de vattingen betreft, de taal vormen waarin beeldend gedacht is. Er is geen raam van Roland Holst zoo over het geheele vlak „rinkelend". Het net der scherven is klein en zeer dicht. Het veld van goud en blauw bepaalt de algemeene werking van dit in den zomer van 1930 nog eens opnieuw bewerkte en herziene raam, berekend op een kleinere ruimte, dan die van de aula waarin het nu een plaats heeft gevonden. Het Utrechtsche Domraam (1926), de grootste opdracht en de eerste voor een niet profaan gebouw, bracht een ontwikkeling van ornamentiek en figuur, in onderlinge verhouding en als totaliteit, zooals geen der vorige ramen zóó dwingend, klaar en onwankelbaar nog had geopenbaard. De beheersching van het kleurverband; het als één doorloopend organisch geheel componeeren van de expressieve kleuren; als een vlam die uit zijn grond van donkere warmte opslaat naar zijn hoogste licht en stijgend zich verliest in ijlte van lichte rook. De figuren der apostelen, die alle kansen boden voor een dramatische hevigheid van expressie, zijn strikt statisch gehouden. Zij rijzen op, in de stijgende beweging van het geheele raam begrepen, en het Johannesblauw gaat veranderend steeds tot in de bovenste roosvensters, zonder die orde te verstoren of een nadruk te vragen, die in de stijgende lijnen van de gegeven architectonische ruimtevormen van de kerk, strijdig en misplaatst zou zijn geworden. De juiste overgang van ornamentiek naar figuur is hier gevonden in het in grootere schijven componeeren van een licht middenveld, dat een centrale synthetische open klaarte geeft, waarin alle beweging een rust en tevens een overgang vindt, zoo van kleur als van loodnerven.

Hier is het dat deze wijze van stellen van een ornamentaal motief in kleur en nerven herinnert aan het componeeren van een fuga in de muziek. Hetzelfde kern-motief leeft zich in het geheele werk uit, steeds veranderend en telkens oorzaak van iets anders: een stroom van aldoor herboren leven. De één-vormigheid is een bedding voor onophoudelijk nieuw vervloeiend water.

De tweede reeks der lyceumramen (1928) ontstaat hierna. Het geheel van de vroegere en de latere reeks geven een beeld van de ontwikkelingsgang. Maar bij alle winsten die het Domraam bracht aan compositorische beheersching en een constructief klaarder verhouding van figurale en ornamentale eischen, brengen de laatste lyceum ramen toch geen herhaling. Hij voegt hoewel geen constructief toch een nieuw element toe: er is een uitgesproken contrastwerking tusschen de nerven van het figurale middenveld en het kader; de overgang is eigenlijk uitsluitend door de kleurwerking van het donkere midden naar een lichte uitstralende rand geregeld. In het kader der statische ornamentiek is aan de figuren een onstuimiger, driftiger, vrijer stuwing gegeven. De tot nu toe laatste opgave, de opdracht der Rotterdamsche overheid voor het trappenraam in het Amsterdamsche stadhuis, bevat een synthese van hetgeen in de vroegere opdrachten werd verwezenlijkt. De marmeren wandbekleeding, die tot in de traceeringen en in de iedere verdieping afdekkende, het raam telkens onderbrekende vloeren is doorgevoerd, vroeg een lichte aansluiting van de buitenste vakken van het driedeelige raam. Het geheele middendeel werd bestemd voor de stedelijke middeleeuwsche levensbeelden en het Amsterdamsche wapen. De zware marmeren indeeling verhoogde de moeilijkheid van een verband eensdeels tusschen de verdiepingen en anderdeels tusschen het tweeledig ornamentale kader en het figurale midden. De gevonden oplossing overtreft constructief en in kleurwerking alle vorige. De loodnerven van de ornamentiek vormen een rustig en stil geconcipieerd stelsel van fijne zenuwen, waarin het kleurleven der schijven, driftig noch verstild, maar licht bewogen en doorzichtig-open is, beneden blozend als de vroegste dag en naar boven ontbloeiend tot een blauwe zomerdag, waarin muziek van Mozart snel en klaar vervlietend klinkt. De grisailleering heeft Roland Holst altijd toegepast als een middel, dat niet de luciditeit van het glas mag wegnemen, maar dat als een teer sluieren van licht en kleur het klanktimbre beteekent, dat van iedere stem de ondefinieerbare eigenheid is. In dit raam voor het Amsterdamsche stadhuis is die grisailleering zeldzaam schoon toegepast, met een fijnheid van verschillen tusschen open en dicht, die den betreder van het trappenhuis het van dichtbij beschouwen van de glasschijven tot een aparte genieting maken. Zoo veraanschouwelijken in een enkel bloemblad de teere teekening van het spoor en het doelmatig kleurverloop, de tot in uiterste vezelen doorgedrongen schoone zinrijkheid van het geheel.

De eerste drie der gestapelde tafereelen van de hoofdfactoren van het middeleeuwsche stedelijke gemeenschapsleven zijn het zwaarste van kleur, rijk aan bewogen leven. Hier zijn toegepast, wat in het Parijsche raam reeds even is gegeven, samengestelde figuurgroepen, waarvoor het dagelijksche leven tal van kleine motieven aanvoerde. Boven het donkergloeiend en edel fonkelende wapen is het dreigend verweer van de gesloten groep der verdedigers; dan het stoer en gespierd bewegen der dijkenbouwers, zeer rijp van kleur en van compositie. Daarna het rank bewegen in wind en ruimte van visschers.

De rechter, geflankeerd door de koppen der twistende en rechtzoekende partijen*), een kostelijke en niet vrij van ironie gegeven reeks van gezichten, sluit de stapeling der figurale paneelen. Doch in dien top zet zich de voorstelling in de ornamentale paneelen nog even voort. Hier bereikt de ontwerper de gelukkigste oplossing voor het telkens weer anders en opnieuw in de geheele ramenreeks gestelde probleem van ornamentiek en figuur. Een oplossing, die het eenvoudige, het lichte en bevrijde heeft van hetgeen moeizaam, maar in hardnekkig pogen, werd veroverd. De figuratie is hier geheel ontbloeid: uit en binnen de ornamentale constructie. Alle zoeken naar een kader werd hier overbodig. De voorstellingsvrije grond werd geheel als basis aanvaard en de voorstelling, voor zooverre die geboden werd door de werkopgave, komt slechts even door een lichte kleurverandering en een gewijzigd verloop der loodnerven, die orde anders schakeeren van leven.

*) Na het raam is een reeks litho's van Brabantsche koppen ontstaan, verwant aan hetgeen in het kader van dit raam werd opgenomen.

In de conceptie van dit stijgend geheel van paneelen wemelt het van leven, het licht vlamt er doorheen en binnen de statische kracht en de klare edele kleur van de architectonische voorstellingsvrije deelen, zijn de expressieve mogelijkheden van beweging, drift en bezinning, vurigheid en klaarte, als een rijk en algemeen episch-beeldend verhaal van het leven gevat.

Wie het ziet, als in het warme en al wat overrijpe licht van een laten zomerschen middag, de arabesken van de schaduwspelen der olmenkronen zachtjes wiegend dansen over de doorzichtige kleurenbloei van het glas, zonder dat dit spel van licht, bladeren en windadem iets verstoort van het werk uit den geest van een mensch gekomen, die weet dat zoo de beste proef is voor een raam. De vormen van het samentreffen van de natuur en van den geest leeft het leven zijn volste uren. Alleen in de rijpste werken, waarin de dagelijksche verleidingen overwonnen maar de liefde tot het leven niet is losgelaten, voegt zich zonder wezenlijke strijdigheid het natuurlijke aan het geestelijke. Zoo is de reeks der ramen een stijging, die meer dan een technische vooruitgang beteekent, want niet uitsluitend de wisselende opvattingen omtrent de wijze van werken bepalen de waarde der scheppingen. Het is een plan van leven, dat zich daarin uitdrukt en scheppend tot stand komt. In het verwezenlijken van deze vormen werd veroverd en bestendigd, te midden der nu noodzakelijke vijandigheid en ongunstige verdeeldheid der cultureele levens-omstandigheden, hetgeen in het strijdperk der van bouwende eenheid afkeerigen vergruizelen zou.

Het zijn die afkeerigen, die de tijden wel vol van geluid en haast, drift en kleine twisten maken, maar een leegte en een armoede achterlaten, door geen gloed van barbaarsche kleur en geen bijzondere neurotische sensatie te vergoeden. Alleen aan het plan der van wijsheid en liefde vervulden, waaruit het gezicht op het leven bevrijd en open is en de onoverkomelijkheden van hetgeen een ieder scheidt en vervreemdt van de anderen, slechts verhoudingen en betrekkingen blijken, alleen aan dat plan dier zeldzamen kan een tijd zich optrekken uit de inzinkingen en het wervelen der vele verstrooiden.

Zulk een figuur te erkennen, was wat bewoog tot dit drietal beschouwingen.

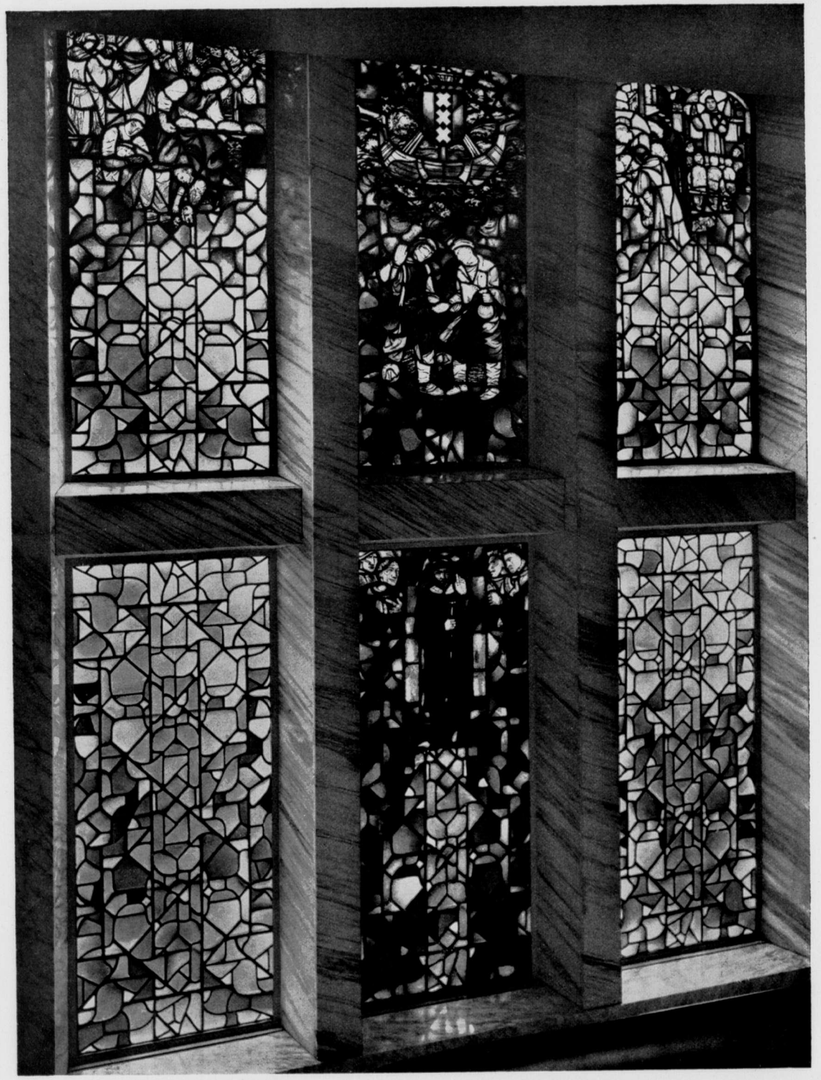

GLAS IN LOOD RAAM IN HET TRAPPENHUIS VAN HET STADHUIS TE AMSTERDAM. 1930

DETAILS VAN HET GLAS IN LOOD RAAM IN HET STADHUIS TE AMSTERDAM. LINKS: KOOPHANDEL; RECHTS: RECHTSPRAAK

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM

DE VROUWELIJKE ZORG

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM

DE PRIESTERLIJKE ZORG

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM

RECHTSPRAAK. (BOEREN)

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM

RECHTSPRAAK. (VISSCHERS)

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM LINKS: VISSCHERS; RECHTS: DIJKENBOUWERS

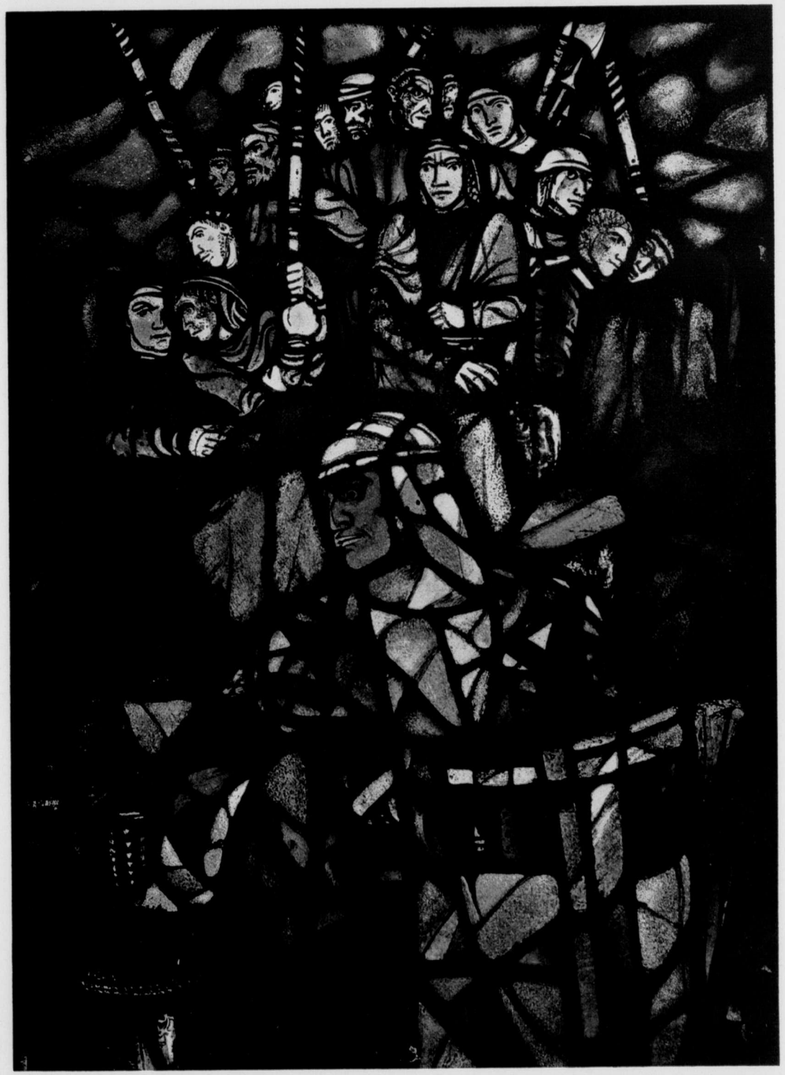

DETAIL GLAS IN LOOD RAAM STADHUIS AMSTERDAM

VERDEDIGING VAN DE STAD

GLAS IN LOOD RAAM GEMAAKT VOOR HET NEDERLANDSCH PAVILJOEN OP DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VOOR DECORATIEVE KUNSTEN TE PARIJS IN 1925. THANS EIGENDOM DER STAD AMSTERDAM EN GEPLAATST IN DE AULA VAN DE H. B. S. VOOR MEISJES IN DE EUTERPESTRAAT

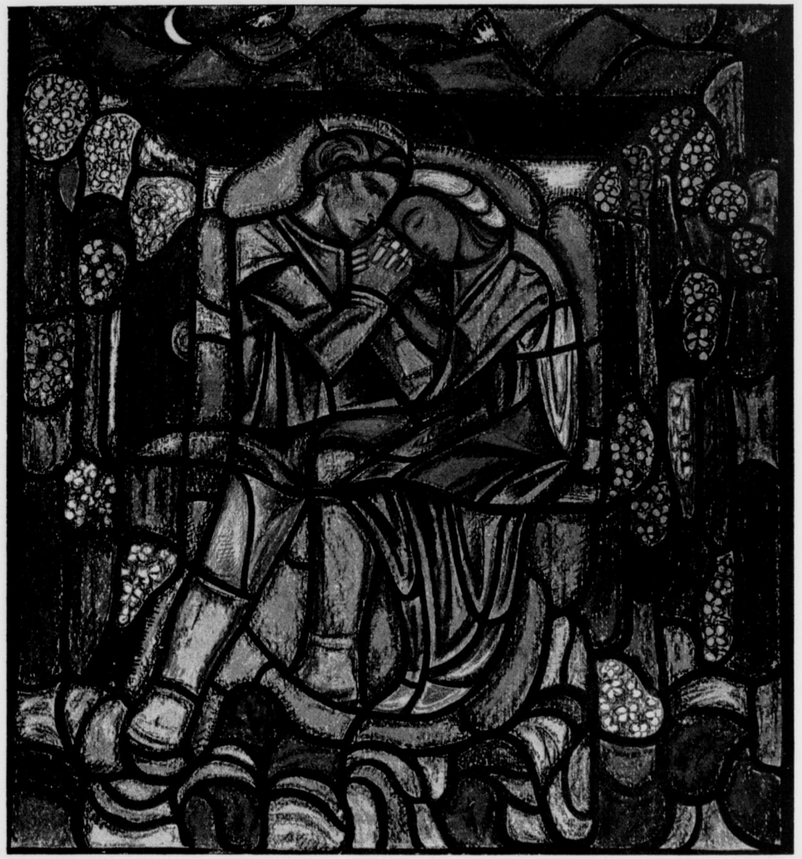

WERKTEEKENING VAN DETAIL VAN HET GLAS IN LOOD RAAM VOOR DE PARIJSCHE TENTOONSTELLING 1925

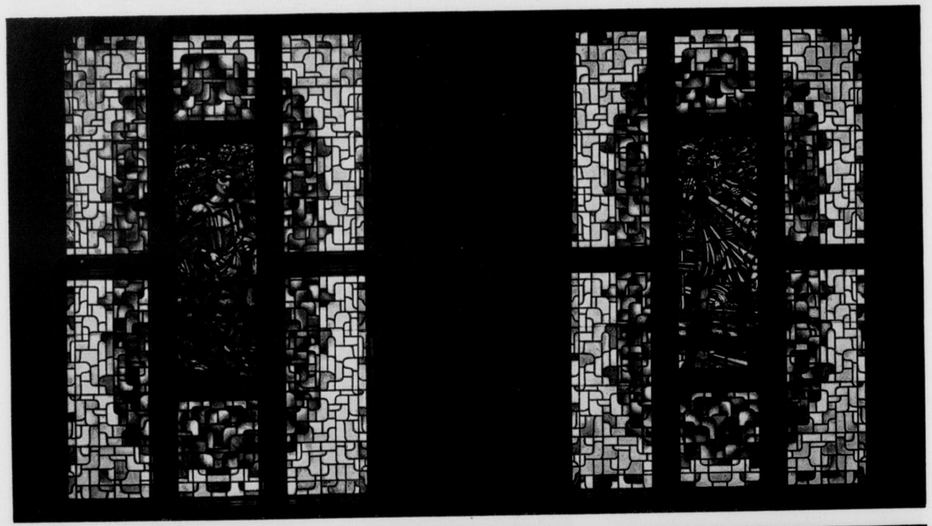

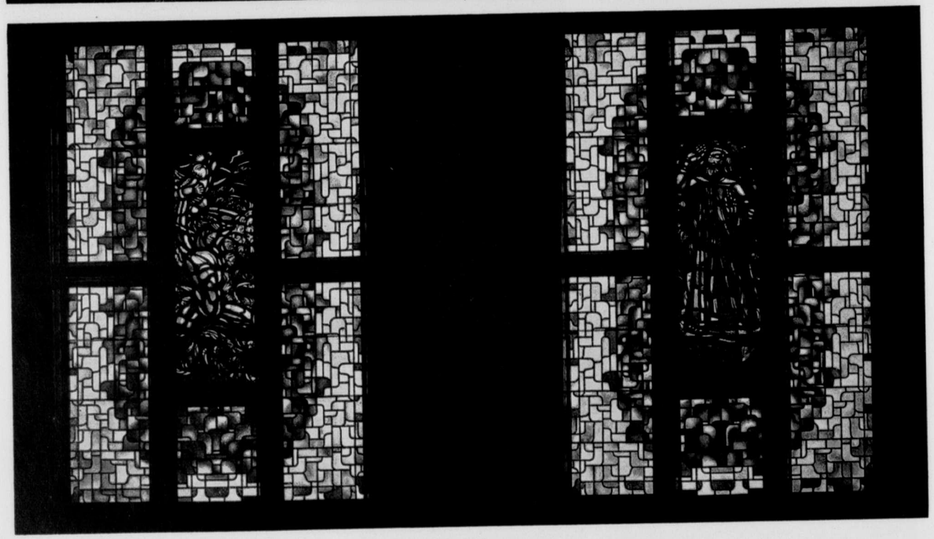

VIER VAN DE ZEVEN GLAS IN LOOD RAMEN IN DE AULA VAN HET AMSTERDAMSCH LYCEUM. 1927

EEN VAN DE ZEVEN GLAS IN LOOD RAMEN IN DE AULA VAN HET AMSTERDAMSCH LYCEUM. 1923

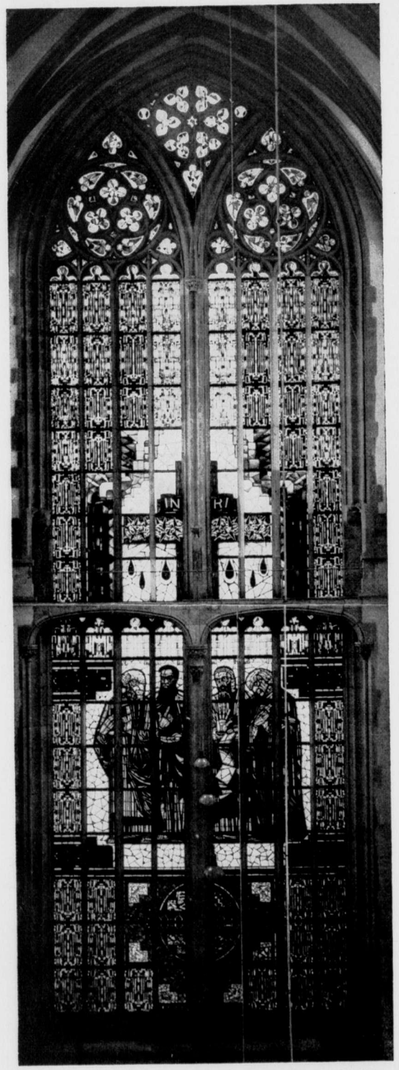

GLAS IN LOOD RAAM IN HET ZUIDER TRANSEPT IN DEN DOM TE UTRECHT; VOLTOOID IN 1926

DETAIL DER HANDEN VAN DE EVANGELISTEN IN HET DOMRAAM TE UTRECHT

DETAIL VAN HET ZUIDER TRANSEPTRAAM IN DEN UTRECHTSCHEN DOM; EVANGELISTEN

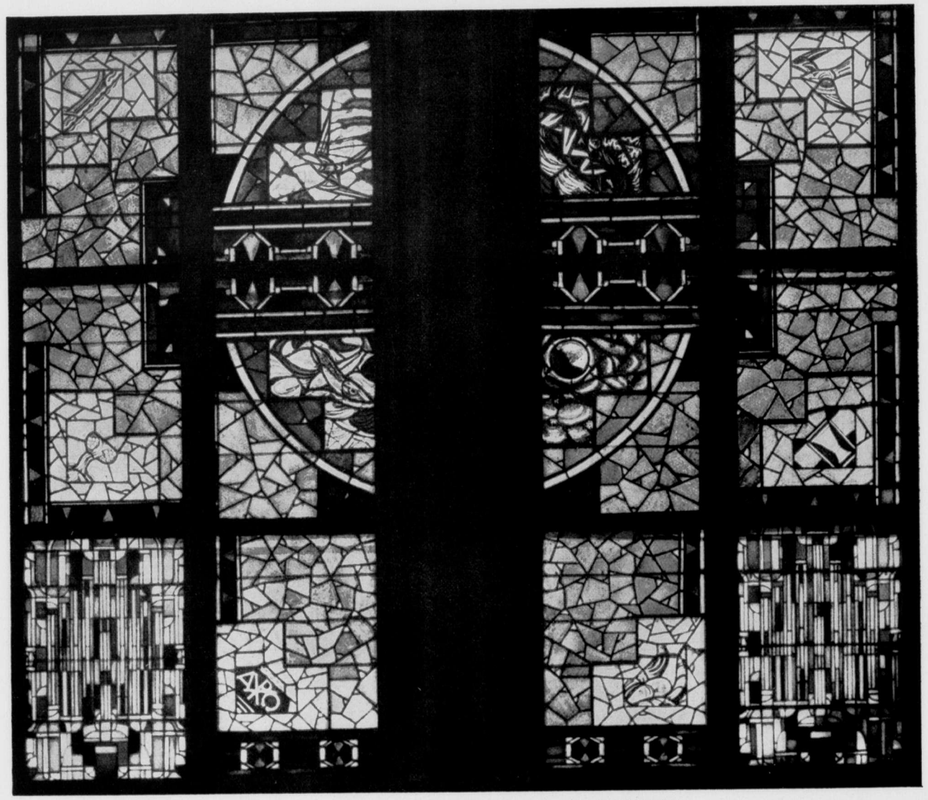

DETAIL VAN HET ZUIDER TRANSEPTRAAM IN DEN UTRECHTSCHEN DOM; DE VIER ELEMENTEN

LITHOGRAFIE 1930

LITHOGRAFIE 1931

LITHOGRAFIE 1931

TEEKENING 1921

TEEKENING 1898

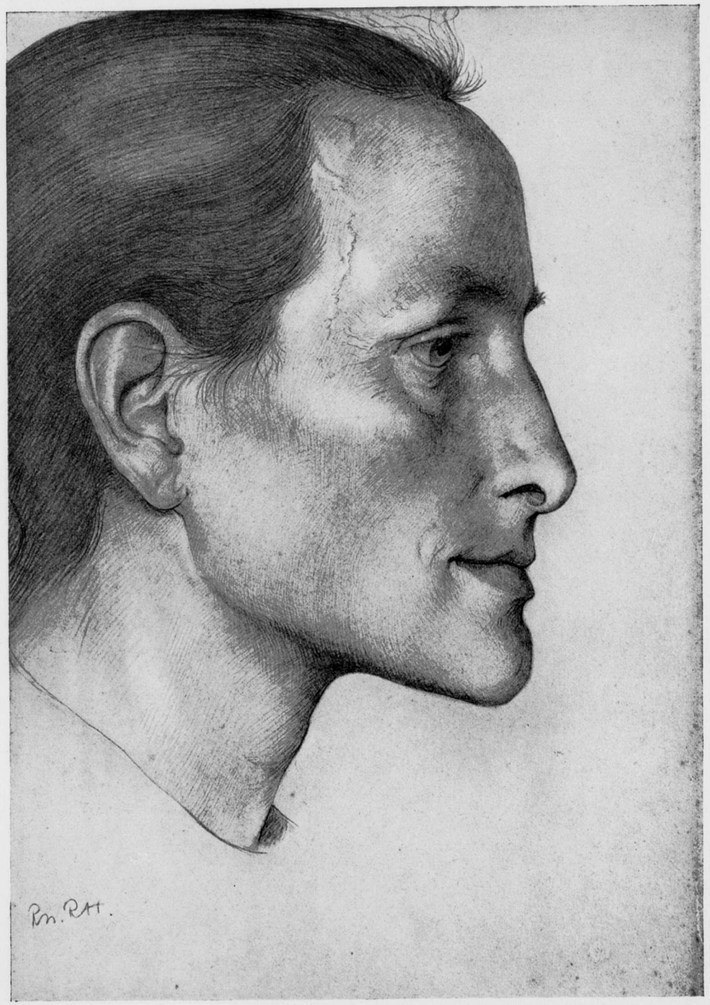

TEEKENING 1906

TEEKENING 1908

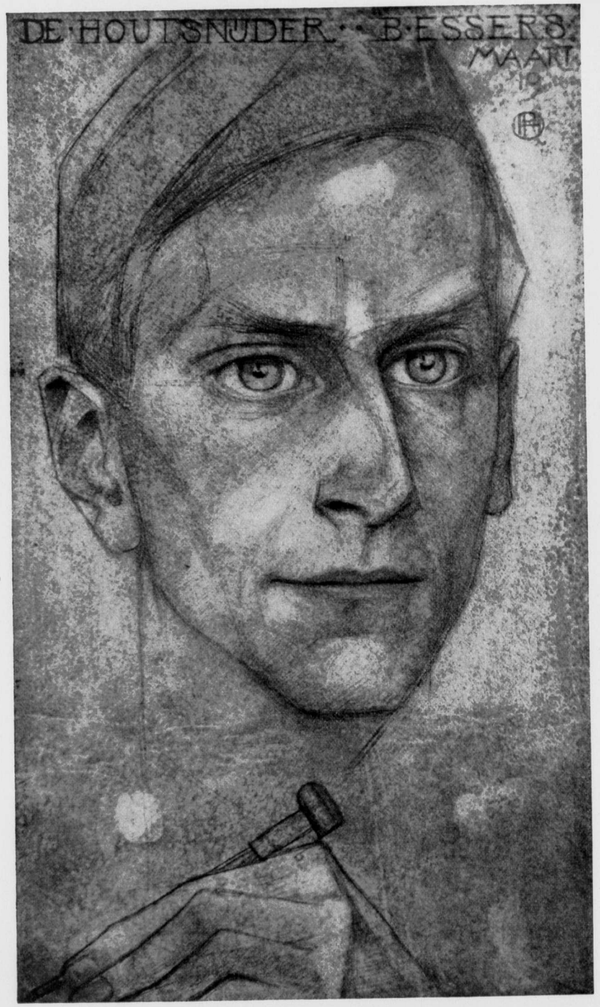

TEEKENING 1919

LITHOGRAFIE 1912

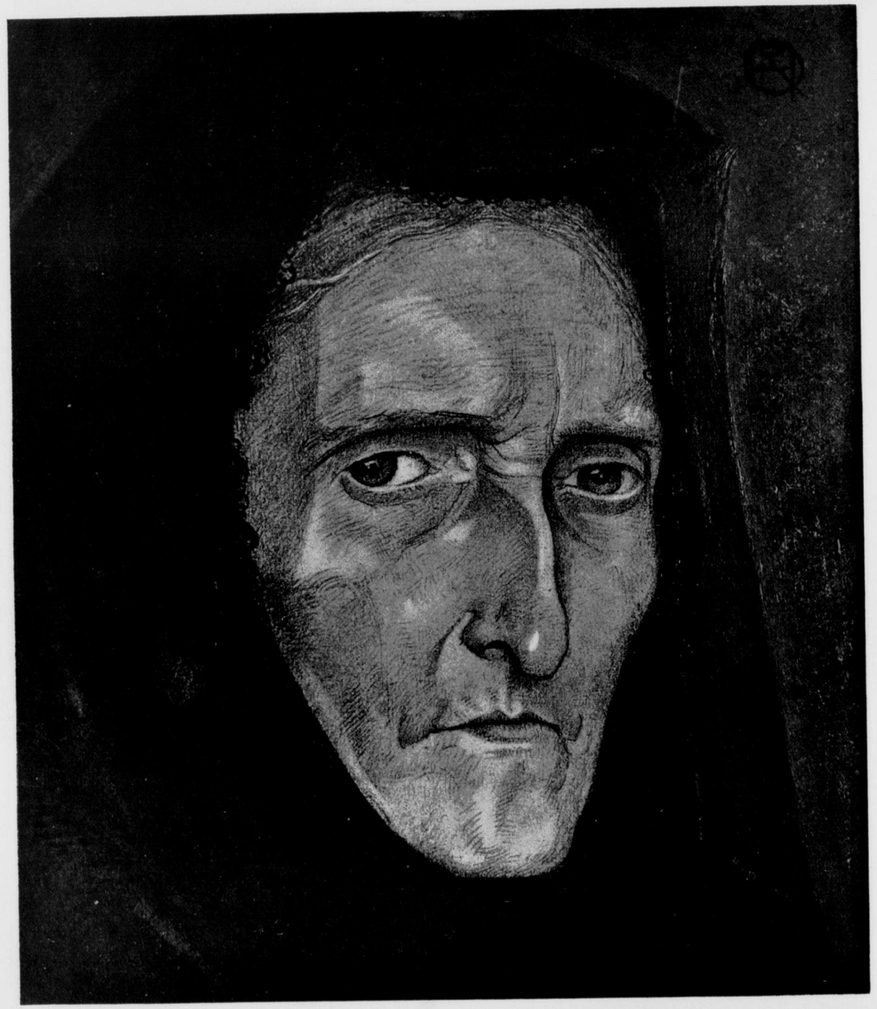

TEEKENING 1905

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

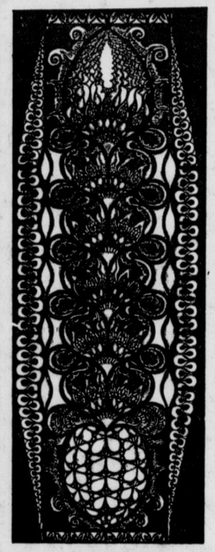

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

HOLLANDSCHE
BETONMAATSCHAPPIJ

's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER

AFDEELING WEGEN
BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
OP FUNDEERING
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE

DE DRUKKERIJ DER N.V.
IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
WORDT GEDRUKT, LEVERT
SPOEDIG EN BILLIJK
AL UW BENOODIGDE
DRUKWERKEN
DESGEWENSCHT MET BIJ-
LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
TELEFOON 42897

Wendingen 8

de buenkorf dubok

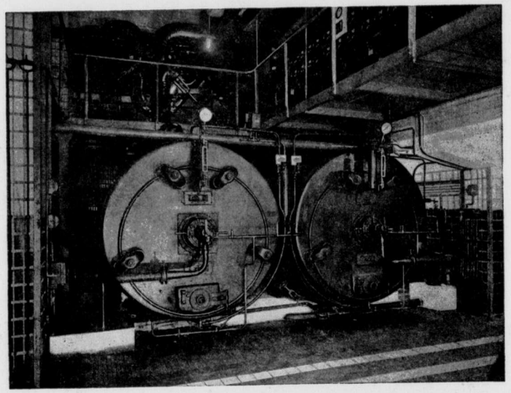

De
Centrale Verwarming met oliestookinrichting
Mechanische Luchtverversching
Warm- en Koudwatervoorziening met waterreiniging
Faecalienpomp-installatie - Brandbluschinstallaties

IN DE BIJENKORF

WERDEN UITGEVOERD DOOR DE

N.V. W. SLOTBOOM & ZOON'S Mij.
TOT AANLEG VAN CENTRALE VERWARMING, SANITAIRE
EN ELECTRISCHE INSTALLATIES — DEN HAAG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM,
VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 8

DIT IS NUMMER 8 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN HET GEBOUW VAN DE BIJENKORF TE ROTTERDAM VAN ARCHITECT W. M. DUDOK. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR IR. G. FRIEDHOFF. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN ARTHUR STAAL

WENDINGEN

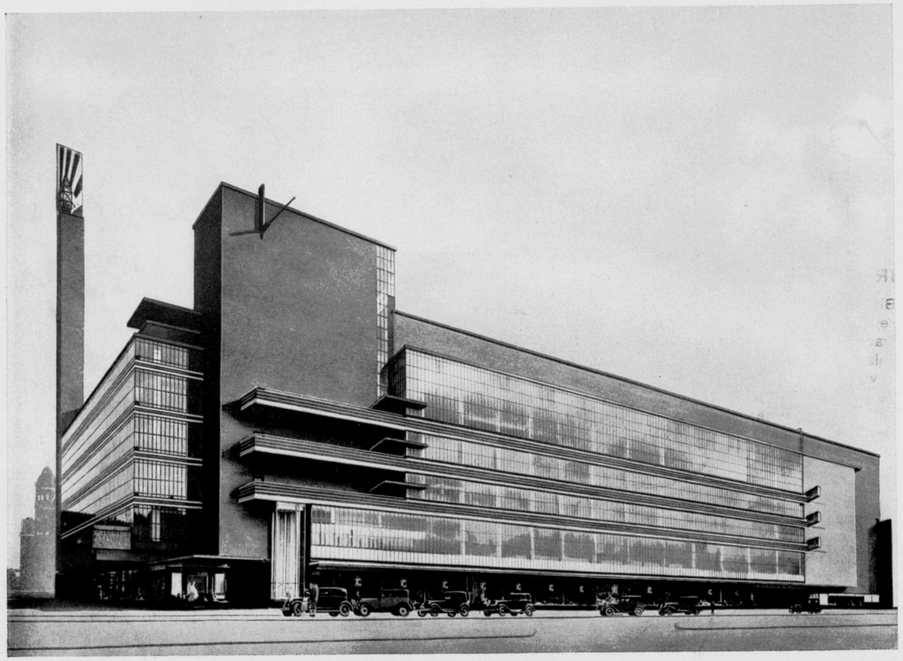

„DE BIJENKORF" VAN HOGENDORPSPLEIN-SCHIEDAMSCHE SINGEL TE ROTTERDAM

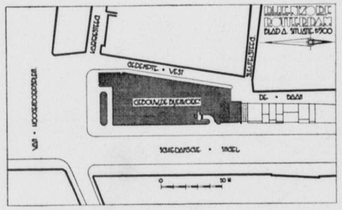

SITUATIE

BEWEGINGEN

DE BIJENKORF TE ROTTERDAM DOOR IR. G. FRIEDHOFF.

Bij de beoordeeling van een gebouw is het een eerste vereischte, dat men zich rekenschap geeft van de opgave waarvoor de architect geplaatst werd. Nog te veel is de belangstellende gewend zich een oordeel over een gebouw te vormen naar aanleiding van het uiterlijk aspect of van de indrukken welke een bouwwerk in- of uitwendig op hem of haar maken, zonder dat deze getoetst worden aan de vraag wat in een bijzonder geval geeischt mag en kan worden. Zelfs onder beroepsgenooten komt dit euvel nog veelvuldig voor; bovendien hebben zij nog te kampen tegen hun persoonlijk vakkundig inzicht, dat een objectieve bestudeering heel dikwijls in den weg staat.

Een warenhuisbouw is eigenlijk een soort pakhuis van veelsoortige waar; deze waar dient echter zeer overzichtelijk te worden opgesteld en het publiek moet ongemerkt langs zooveel mogelijk verschillende afdeelingen worden geleid. Zoowel in een pakhuis als in een warenhuis zijn groote hoeveelheden opgetast, is alles ordelijk en systematisch geregeld, 't eene is echter voor een bezoeker zonder eenige aantrekkingskracht terwijl het andere eigenlijk de rol van verleider dient te spelen! Men zou kunnen vergelijken: een knop en een bloem! Beide bezitten dezelfde inhoud, bij de een verborgen en afgesloten, bij den ander stralend en betooverend voor ieder.

De aandacht moet worden geboeid, de reclame vormt een belangrijke factor. Maar hoe deze moet worden opgevat en geleid is niet eenvoudig want de bezoekers zijn „vogels van diverse plumage".

Wat vormt dus de opgave waarvoor de architect zich gesteld ziet? Groote overzichtelijke verkoopruimten, onderling toch weer eenigszins gescheiden en verschillend van sfeer met het oog op de uiteenloopende typen van bezoekers. Ruimte, licht en orde. Ongemerkt binnenloodsen, ongemerkt verder voeren. Niet alleen zij, die een bepaalde koop wenschen te sluiten, doch vooral hen, die zonder directe aanleiding zijn binnengewandeld moeten tot bezichtiging en tot koopen worden aangespoord.

Wanneer men de plattegronden van de Rotterdamsche Bijenkorf bestudeert, valt het op hoe goed aan de hierboven genoemde eischen is voldaan. De toegangen liggen tusschen de etalagekasten bijna verscholen. Al kijkende, komt men bijkans ongemerkt voor de ingangen en bevindt zich dan in de lange as van het gebouw, dat zijn perspectivisch doorzicht dan op zijn mooist ontwikkelt. De trappen zijn zoo gelegen, dat men ze bij het doorwandelen van het gebouw vanzelf voor zich vindt.

Daar ze aan de beide uiteinden gelegen zijn van de diverse verdiepingen, komt men er veel gemakkelijker toe het grootste gedeelte van de verdieping te doorkruisen, dan wanneer de trappen in het midden waren geprojecteerd, terwijl ze toch een snelle bereiking van een of ander speciaal doel niet beletten.

De hoofdtrap biedt uitzicht over de verkoopruimten zonder al te demonstratief in de warrelende warenhuissfeer op te gaan.

De groote rust, die van dit warenhuis uitgaat, noemen sommigen een bezwaar, omdat het karakteristieke van een warenhuis volgens hen het chaotische is, de bonte veelheid en de groote verscheidenheid, het haastige en roezige; dit dient karakteristiek tot uitdrukking te worden gebracht, het moet worden geaccentueerd. Ik kan deze opvatting niet als juist aanvaarden. Een warenhuis is geen kijkspel doch dient tot practischer doeleinden. Ik vermoed, dat de kooplust eerder wordt gewekt door meerdere concentratie, dan door het warrelende van al te vrije doorzichten, zooals enkele buitenlandsche warenhuizen opleveren met hun in de hal uitgebouwde ijzeren trappenhuizen, met spiegels bekleede kolommen enz.

De rust in de Rotterdamsche Bijenkorf wordt o.a. bevorderd door het geringe doorzicht dat men heeft in de groote lichthal. De balustraden worden hoofdzakelijk door kasten bedekt. Hierdoor ziet men van beneden af de achterzijden der kasten, die evenwel door hun afwerking hierop berekend zijn. Een hoogere borstwering zou zeker te verdedigen zijn geweest; echter moet niet vergeten worden, dat er toch op iedere verdieping enkele punten zijn waarvan men wel een uitzicht in de lichthof heeft. Het is vrijwel onmogelijk deze punten van te voren vast te leggen. Voor het wisselende bedrijf, waarin de diverse afdeelingen naar gelang der behoeften worden uitgebreid of ingekrompen zouden zulke vastgelegde uitzichtspunten een blijvende stoornis zijn.

Ook voor de buiten-omkleeding van een warenhuis kunnen verschillende oplossingen gevonden worden. Het

KELDERPLAN

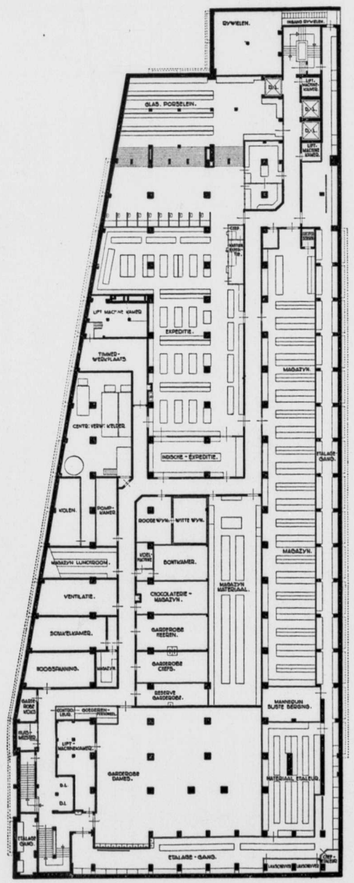

SCHAAL 1:100 METERS

BEGANE GROND

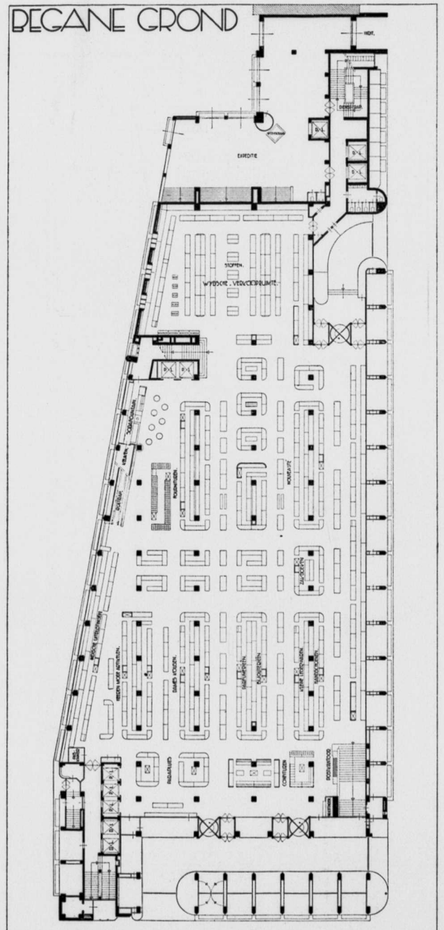

SCHAAL 1:100 METERS

EERSTE VERDIEPING

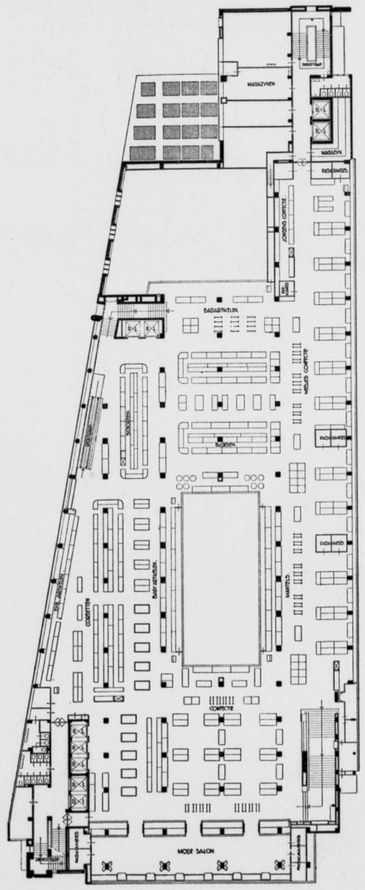

SCHAAL 1:100 METERS

TWEEDE VERDIEPING

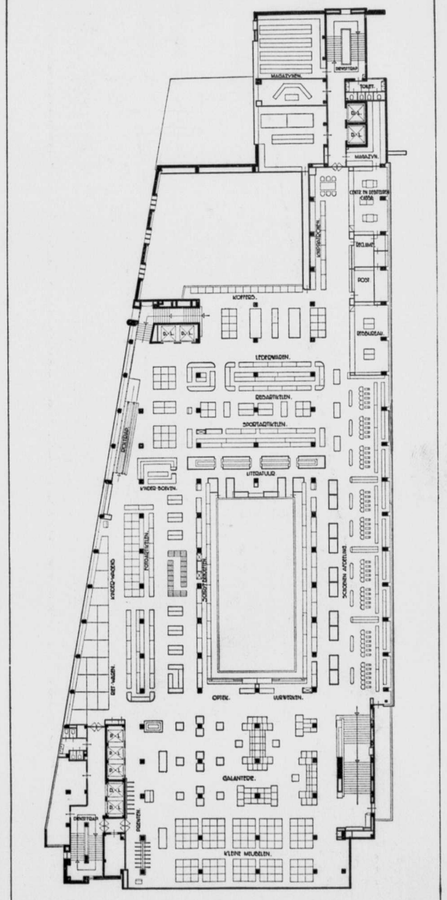

SCHAAL 1:100 METERS

DERDE VERDIEPING

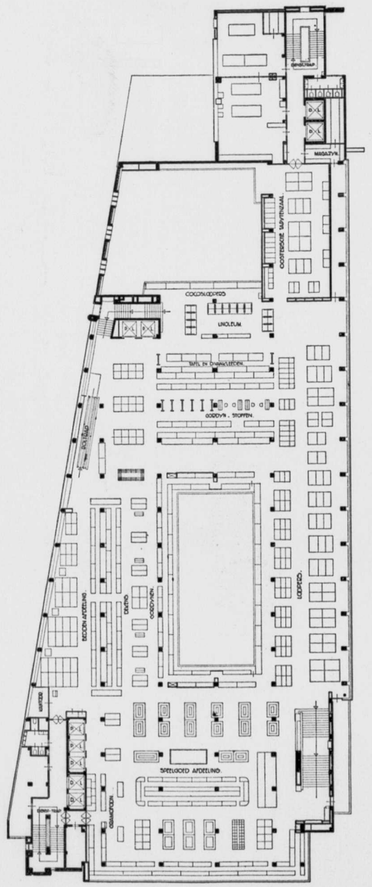

VIERDE VERDIEPING

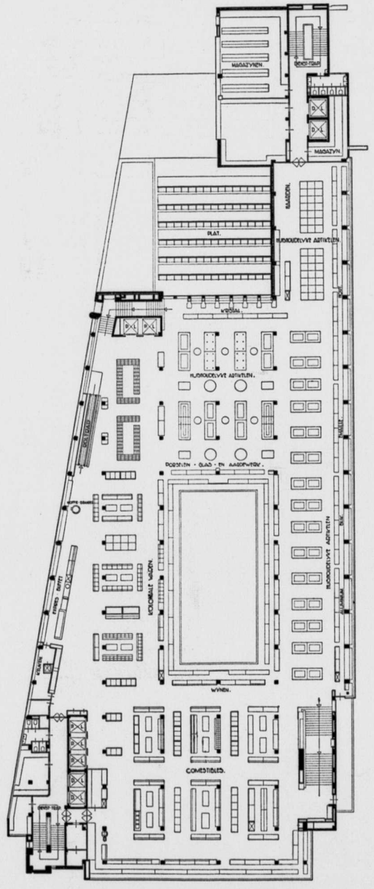

VIJFDE VERDIEPING

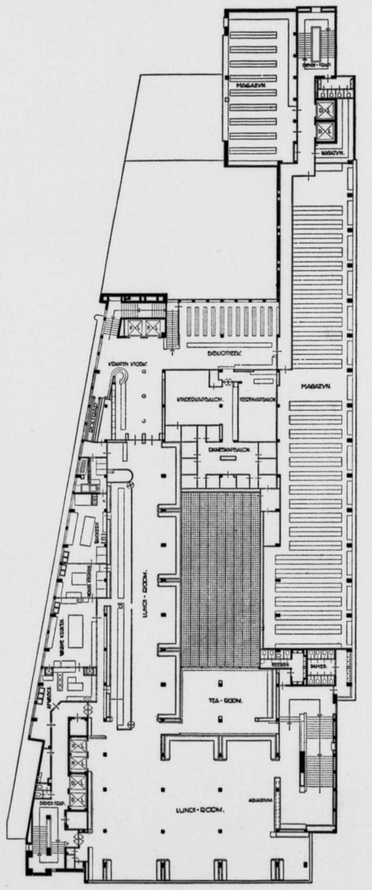

ZESDE VERDIEPING

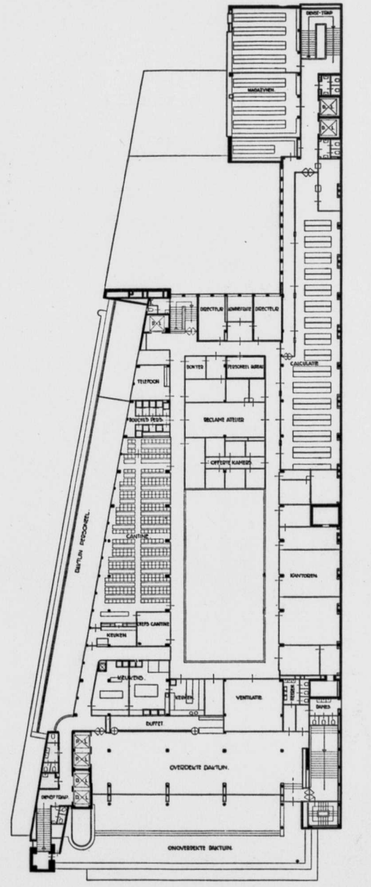

WESTGEVEL

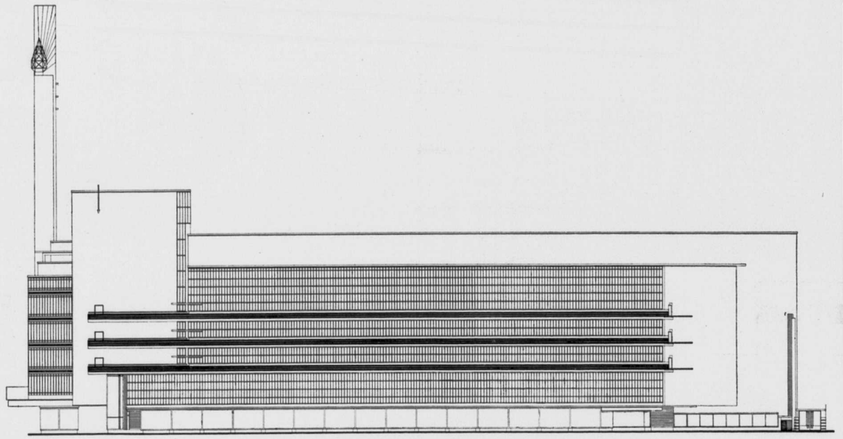

OOSTGEVEL

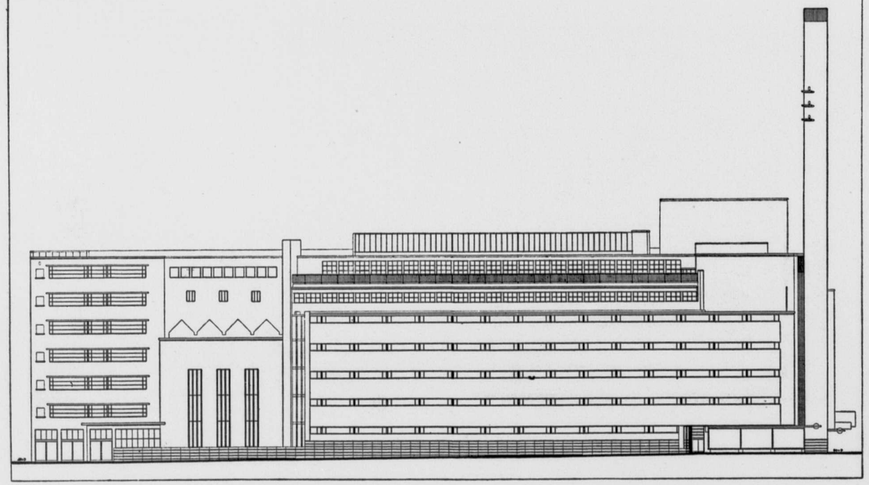

LENGTEDOORSNEDE

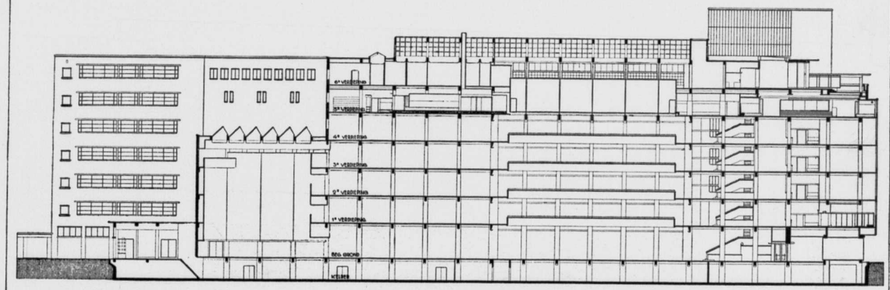

SCHAAL 1:100 METERS

NOORDGEVEL

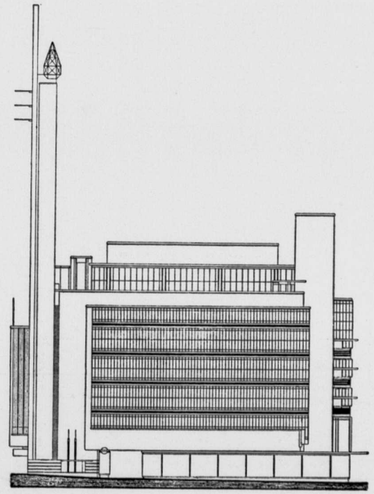

SCHAAL 1:100 METERS

DWARSDOORSNEDE

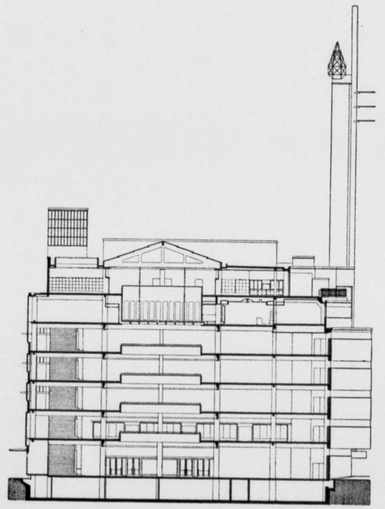

SCHAAL 1:100 METERS

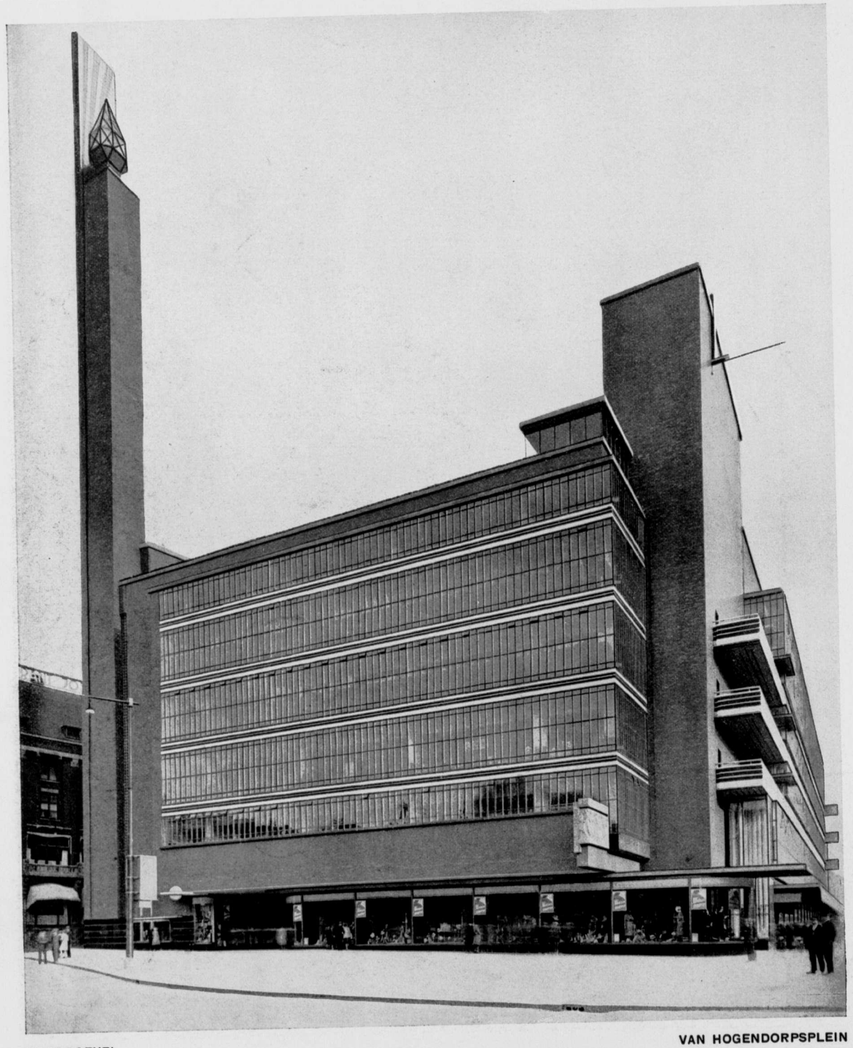

NOORDGEVEL

VAN HOGENDORPSPLEIN

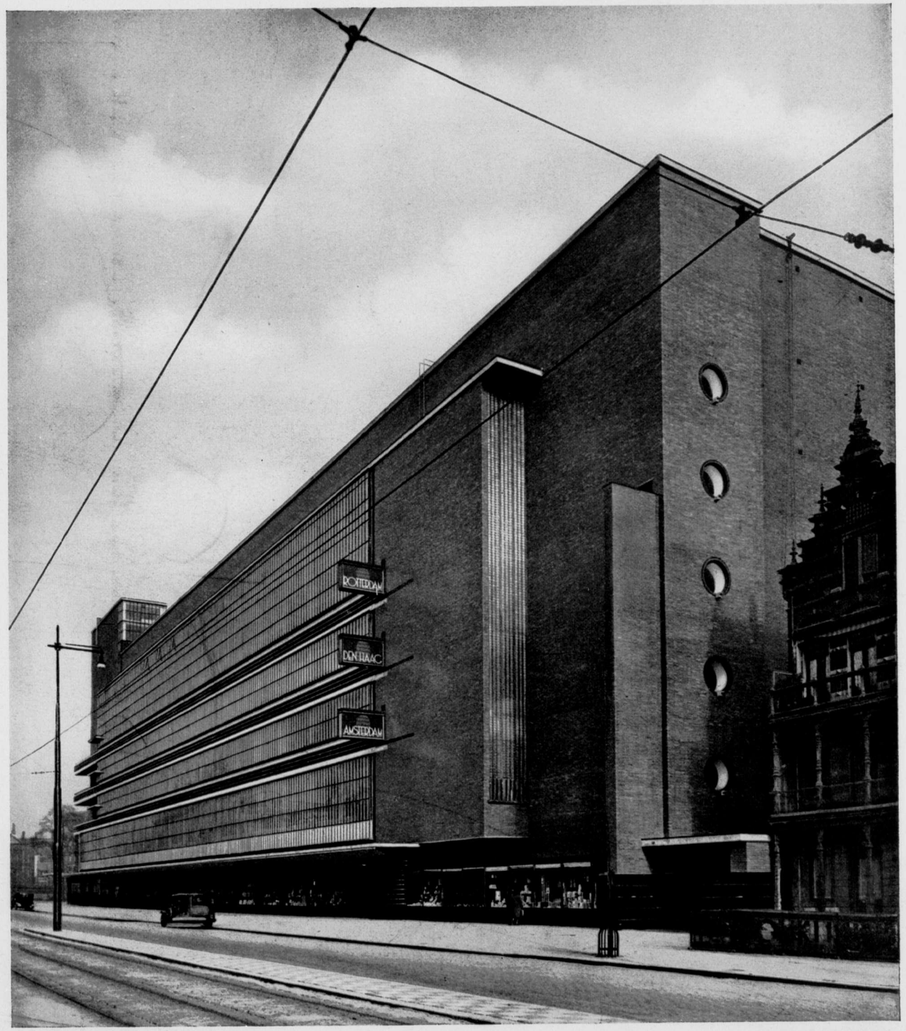

WEST- EN ZUIDGEVEL

SCHIEDAMSCHE SINGEL

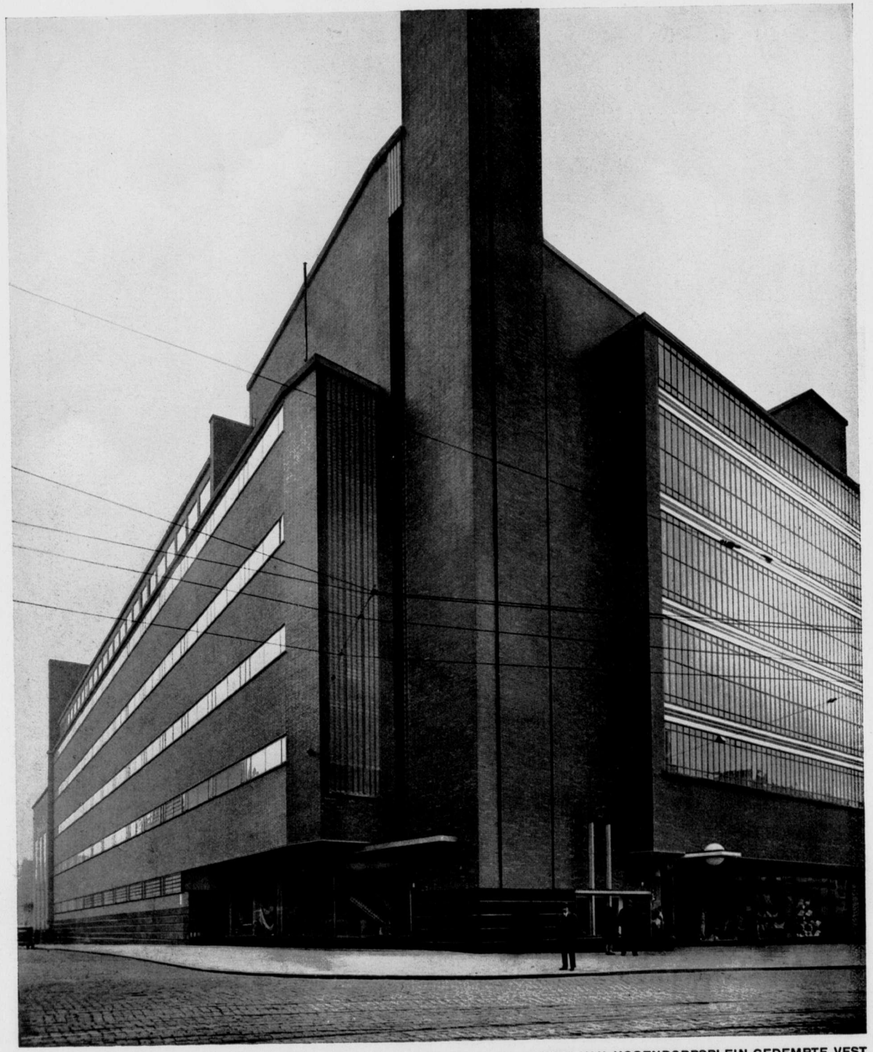

NOORD- EN OOSTGEVEL

HOEK VAN HOGENDORPSPLEIN-GEDEMPTE VEST

OOSTGEVEL

GEDEMPTE VEST

NOORD- EN WESTGEVEL

HOEK VAN HOGENDORPSPLEIN-SCHIEDAMSCHE SINGEL

staat vast, dat er tegen de buitenwand kasten moeten komen. Hoeveel en waar staat echter nooit vast, terwijl het ook zeker is, dat er altijd een deel niet door kasten wordt ingenomen; dit deel is zeker niet onbelangrijk en in Rotterdam ongeveer 60 procent.
Er zijn nu drie mogelijkheden voor de buitenwand en wel deze geheel gesloten maken, hierdoor wordt men binnen voor een belangrijk deel op kunstlicht aangewezen; de wand boven de kasthoogte tot aan het plafond van glas en ten derde de geheele wand van glas. Deze laatste oplossing heeft het nadeel, dat men weer de achterzijden der etalagekasten ziet doch 't groote voordeel dat men zooveel mogelijk van het daglicht profiteert. Zelfs dan blijkt het nog noodig van kunstlicht overdag gebruik te moeten maken. De gedeelten welke niet door etalagevitrines zijn bezet krijgen een overvloed van licht, terwijl deze vitrines in vele gevallen nog van glas gemaakt kunnen worden (in Rotterdam ook dikwijls zijn) en daardoor zoo weinig mogelijk de lichttoevoer belemmeren. Aan de zijden van de Coolsingel en van de Schiedamsche singel past Dudok de glazen wand toe; daar waar 't uitzicht geen waarde heeft de glasstrook boven de kasten.
Uitwendig geven de groote glaswanden aan het gebouw een typeerend karakter, ze duiden de groote verkoopruimten aan en geven aan het geheel een lichte sfeer. Door goed afgewogen gesloten partijen en juiste raamtraceeringen is een interessante werking verkregen vol spanning en toch rustig tegelijk.
De gesloten wanden zijn in 't plan goed verwerkt. De hoofdtrap, die in een der gesloten partijen is gelegd krijgt daardoor wel geen daglicht; een overwegend bezwaar is dat m.i. niet, daar een voordeel hier tegenover staat. Ieder die de trap beloopt, wordt nu n.l. getrokken door het uitzicht over de verkoopruimten, zijn aandacht wordt door geen uitzicht naar buiten afgeleid. De plaatsing en de detailleering van de toren kan ik niet apprecieeren. De hooge slanke minaret vraagt evenveel aandacht als het veel minder hooge, maar veel volumineuzer trappenhuisaccent. De hoek Coolsingel-Schiedamsche singel is verreweg de belangrijkste. De concentratie van

INGANG

SCHIEDAMSCHE SINGEL

den blik zou bevorderd zijn door combinatie van toren en trappenhuis op deze hoek, wat ook stedebouwkundig mooier was geweest. De Coolsingelboulevard loopt op de Bijenkorf toe, maakt ter plaatse een lichte knik om in de Schiedamsche singel voortgezet te worden. Deze knik is het aangewezen punt voor de plaatsing van den toren. Te meer zal dit nog blijken wanneer de Coolsingelbebouwing voltooid zal zijn en de nieuwe Beurs nog een accent aan het stadsbeeld toevoegt, waardoor aan de oostzijde dan drie torens (Stadhuis, Beurs en Bijenkorf) voor verlevendiging van het stadssilhouet zorgen, wat men met eenige reden overdaad zou kunnen noemen.
Dudoks architectuur is persoonlijk. Ze leent zich slecht tot navolging, omdat wat in uiterlijk eenvoudig lijkt, in wezen gecompliceerd is.
Het ontwerpen van gebouwen is het van te voren in het hoofd concipieeren van de kern van plan zoowel als van opbouw.
De beweeglijke massawerking en de gedurfde tegenstellingen van open wand en gesloten vlak vereischen een met uiterste zorg bestudeerde plattegrond en bovendien een rijk voorstellingsvermogen om van den aanvang af een dergelijke conceptie te kunnen vormen. Het beweeglijke uiterlijk kan worden nagevolgd doch weinigen zullen in staat zijn dit met de planindeeling tot een harmonisch geheel te kunnen verwerken, zonder zoodanige concessies aan dat uiterlijk te doen, dat de bruikbaarheid van het gebouw er door wordt geschaad.
Er bestaat verschil van meening of deze architectuur van sterke tegenstellingen en levendige groepeering wel de ware bouwkunstige opvatting vertegenwoordigt. Ik meen dat hier minder gesproken kan worden van de ware of de onware opvatting, omdat de persoonlijke aanleg en het persoonlijke temperament hierbij den doorslag geven en geen principes van fundamenteele architectonische waarde. De gave eenheid van compositie en detailleering zijn het bewijs, dat Dudok zich gegeven heeft zooals hij is en dat hij de opgave heeft beheerscht. Rotterdam is hierdoor verrijkt met een karaktervol bouwwerk.

De foto's in dit nummer zijn gemaakt door A. Meyer, fotograaf te Amsterdam, behalve de foto op blz. 22 bovenaan, die is gemaakt door C. A. Deul, fotograaf te Hilversum.

DETAIL WESTGEVEL

INGANG BIJ EILAND-ÉTALAGE

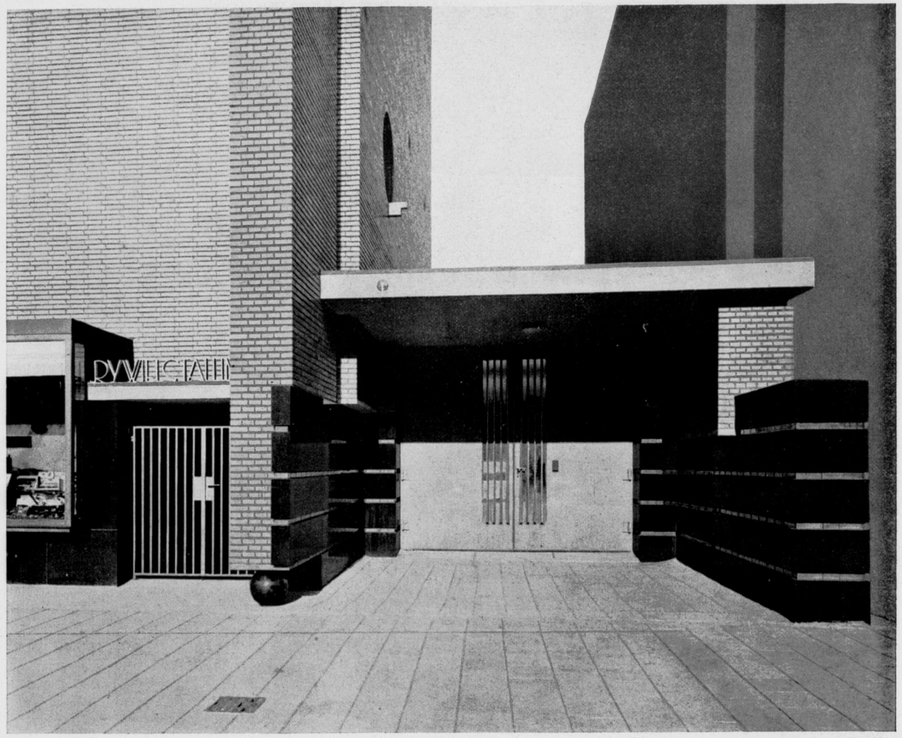

DIENSTINGANG

SCHIEDAMSCHE SINGEL

LICHTHOF

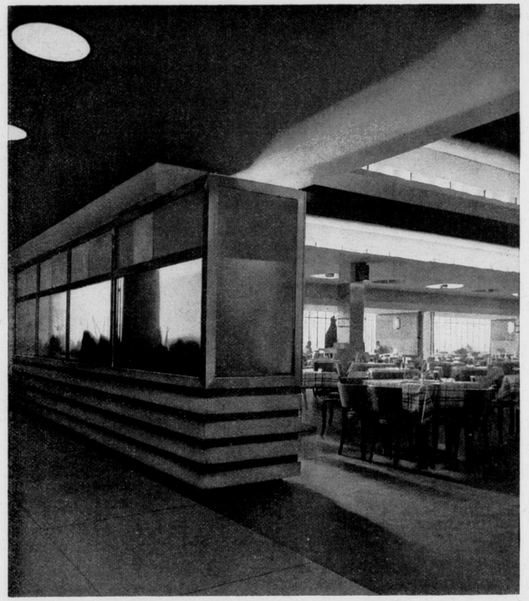

INGANG LUNCHROOM VIJFDE VERDIEPING

OPGANG NEVENTRAP BEGANE GROND

KRANTEN-KIOSK VIJFDE VERDIEPING

LEVENSMIDDELEN AFD. VIERDE VERDIEPING

HOOFDTRAP — VIJFDE VERDIEPING

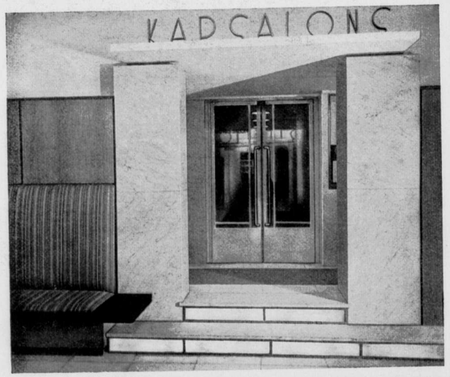

INGANG KAPSALONS — VIJFDE VERDIEPING

HEERENKAPSALON — VIJFDE VERDIEPING

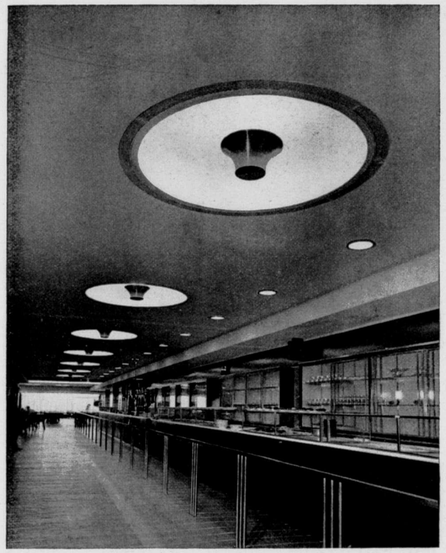

BUFFET LUNCHROOM — VIJFDE VERDIEPING

INGANG OOSTERSCHE TAPIJTHAL — DERDE VERDIEPING

SODA FOUNTAIN — BEGANE GROND

POSTKANTOOR — TWEEDE VERDIEPING

LUNCHROOM

VIJFDE VERDIEPING

EXPRES BUFFET

VIERDE VERDIEPING

LUNCHROOM

VIJFDE VERDIEPING

DAKTUIN

ZESDE VERDIEPING

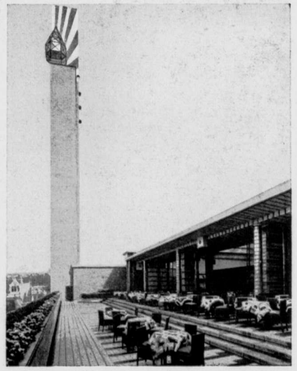

DAKTUIN

ZESDE VERDIEPING

AVOND-OPNAME WESTGEVEL

SCHIEDAMSCHE SINGEL

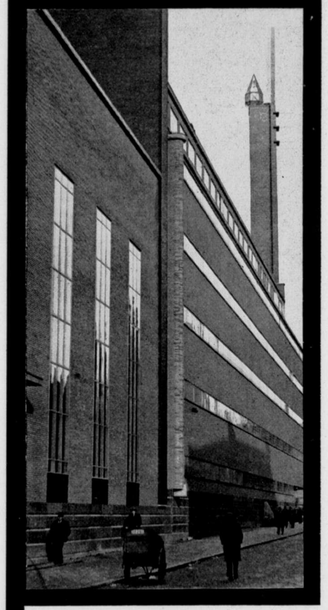

BRAAT
DELFT
LEVERDE
DE BRONZEN
REEKSEN VAN RAMEN,
DE MINARET
VERSCHILLENDE
BRONZEN DEUREN
EN

DE GESCHOOPEERDE
IJZEREN RAMEN
EN BINNENWANDEN

VOOR
DE BIJENKORF

DE RAMEN WERDEN
BEGLAASD MET STOPSTARA

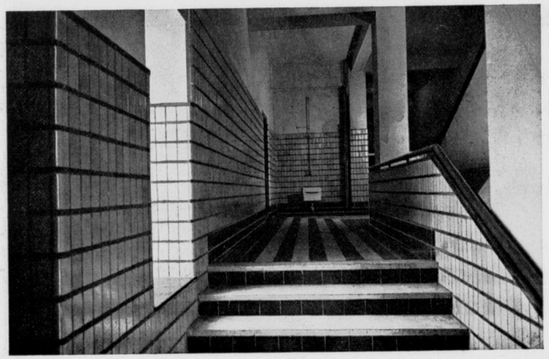

SIEGERSDORFER TEGELS

WERDEN GEBRUIKT
IN CITROENGEEL- EN METAALZWART-GLAZUUR VOOR GANGEN, TRAPPENHUIZEN, DIENSTRUIMTEN, TOILLETTEN, BADCELLEN, MAGAZIJNEN, FIETSENBERGPLAATSEN, MACHINEKAMERS.

PRACHTIGE KLEUREN
VORSTVRIJ

OFFERHAUS & Co

HARINGVLIET 79 — ROTTERDAM — TELEFOON 23020

GEBRÜDER SCHÖNDORFF AKTIENGESELLSCHAFT

TELEGRAM-ADRES: „GESCHOENAG"

DUSSELDORF

POSTBUS 576

WIJ MAKEN EN LEVEREN VOLLEDIGE INRICHTINGEN VOOR WARENHUIZEN, WINKELS EN VILLA'S. WIJ FABRICEEREN IN EENE EXTRA AFDEELING ONZER FABRIEK VOLLEDIGE WINKELETALAGES EN ALLE DEKORATIE-ARTIKELEN VAN METAAL, HOUT EN GLAS

DE BINNENINRICHTING VAN HET MAGAZIJN „DE BIJENKORF" IN ROTTERDAM BEWIJST ONZE CAPACITEIT

DE GOUDEN EN GEKLEURD VERGLAASDE GEVELSTEENEN

DE GOUDEN, WITTE EN GEKLEURDE TEGELS IN DE VERKOOPRUIMTEN

DE GOUDEN EN GEKLEURDE TEGELS OP DEN DAKTUIN VAN

DE BIJENKORF

WERDEN DOOR ONS GELEVERD

GOEDEWAAGEN'S

KONINKLIJKE HOLLANDSCHE PIJPEN EN AARDEWERKFABRIEKEN — GOUDA

N.V. WILLING'S METAALWARENFABRIEK

CRISPIJNLAAN 8

ROTTERDAM

TELEFOON 54747

INRICHTING VAN HOTELS, CAFÉ-RESTAURANTS, LUNCHROOMS EN AUTOMATEN-RESTAURANTS, BUFFETINSTALLATIES EN HOTELKEUKENS

SPECIALITEIT:
AUTOM. KOFFIEZETMACHINES „WILMETA", SODA-FOUNTAINS „WILMETA"

INSTALLEERDE OOK DE BIJENKORF TE AMSTERDAM, 'S-GRAVENHAGE EN ROTTERDAM

N.V. GROENEVELD, VAN DER POLL & CO'S

ELECTROTECHNISCHE FABRIEK

AMSTERDAM

OPGERICHT 1887

DOOR ONS WERDEN GEÏNSTALLEERD DE GEBOUWEN VAN DE N.V. MAGAZIJN „DE BIJENKORF" TE

AMSTERDAM (1914) - 's-GRAVENHAGE (1925) - ROTTERDAM (1930)

N.V. KEY'S ASPHALTFABRIEK

ROTTERDAM

GIET- OF TEGELASPHALT
VOOR VLOEREN, TERRASSEN,
DAKTUINEN, BALKONS

N.V. ATELIERS VOOR

KUNSTNIJVERHEID

WINKELMAN

WESTERSTRAAT 99, AMSTERDAM

VERVAARDIGDE

DE BRONZEN ETALAGES

EN

DE METALEN TOURNIQUETS

VOOR HET GEBOUW DE BIJENKORF TE ROTTERDAM

HET GROND-, HEI- EN DRAINEERWERK VOOR DEN BOUW VAN

DE BIJENKORF TE ROTTERDAM

WERD UITGEVOERD DOOR DE

N.V. MIJ. „OBERON"

TOT AANNEMEN EN UITVOEREN VAN
KUNST-, GROND- EN BAGGERWERK

AMSTERDAM

TELEFOONNUMMERS 81586—24755

MODERNE STALEN MEUBELEN

THONET
KEIZERSGRACHT 29
AMSTERDAM-C

MET INGANG VAN 1 JUNI 1931 ZIJN DE PRIJZEN VAN

CELOTEX
INSULATING LUMBER

BEDUIDEND VERLAAGD

BOVENDIEN WORDT CELOTEX VOORTAAN ALS REGEL

EENZIJDIG GLAD

GELEVERD

VRAAGT MONSTER EN PRIJZEN

IMPORTEURS:

N.V. PRODUCTEN & GRONDSTOFFEN HANDEL MIJ.

SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM
STATIONSWEG 37 B, ROTTERDAM

EDELMETAALBEWERKING

TAFELZILVER, SPORTPRIJZEN, SIERADEN
SPECIAAL ADRES VOOR GELEGENHEIDSSTUKKEN NAAR ONTWERP VAN H.H. ARCHITECTEN

FRANS ZWOLLO JR OOSTERBEEK
PARALLELWEG 68
TEL. 52550

DE DRUKKERIJ DER N.V.

IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT WORDT GEDRUKT, LEVERT SPOEDIG EN BILLIJK AL UW BENOODIGDE

DRUKWERKEN

DESGEWENSCHT MET BIJLEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM. - TEL. 42897

DE REMBRANDT-BIJBEL

Met ongeveer 240 afbeeldingen naar teekeningen, schetsen, schilderijen en etsen van REMBRANDT, toegelicht door de toepasselijke fragmenten uit den Bijbel, met een inleiding van E. W. BREDT en een voorwoord van Prof. W. VOGELSANG.

Een ideale combinatie: het boek der boeken, geïllustreerd door den kunstenaar der kunstenaars.

Van dit kostbare werk verschenen twee verschillende uitgaven; één voor Katholieken, verzorgd door Pater R. L. Jansen, Hoogleeraar aan de R.K. Universiteit te Nijmegen, en van kerkelijke goedkeuring voorzien; en één voor Protestanten, ontleend aan de Statenvertaling van het Ned. Bijbelgenootschap.

Elke uitgave bestaat uit twee deelen, Oude en Nieuwe Testament, gebonden in Premoid-leder. Prijs der twee deelen f 12.50

JEREMIA TREURT OVER HET VERWOESTE JERUZALEM

DE STORM OP ZEE

VERKRIJGBAAR BIJ DEN BOEKHANDEL EN BIJ DE UITGEVERS:

N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ ENUM - AMSTERDAM C.

PROSPECTUS WORDT OP AANVRAAG FRANCO TOEGEZONDEN

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

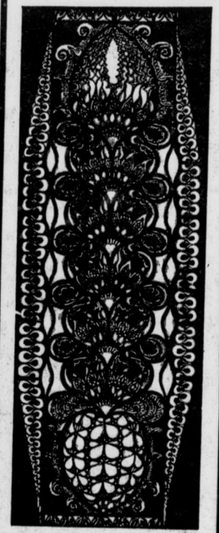

GEBRAND GESCHILDERD GLAS

GLAS IN LOOD

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34671

Winkelpuien

.....halls, gangen, zwembassins — een greep uit het onbeperkt aantal mogelijkheden, waarbij de bekende Delftsche tegels door Architecten met voorliefde worden toegepast.

N.V. A.N. DE LINT DELFT DEN HAAG

WENDINGEN

wegwijzer

Bibliotheek
Technische Hogeschool
DELFT

BEELDSTATISTIEK

SOCIOLOGISCHE · GRAFIEK

MET INGANG VAN 1 JUNI 1931 ZIJN DE PRIJZEN VAN

CELOTEX
INSULATING LUMBER

BEDUIDEND
VERLAAGD

BOVENDIEN WORDT CELOTEX VOORTAAN ALS REGEL

EENZIJDIG GLAD
GELEVERD

VRAAGT MONSTER EN PRIJZEN

IMPORTEURS:
N.V. PRODUCTEN & GRONDSTOFFEN HANDEL MIJ.
SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM
STATIONSWEG 37 B, ROTTERDAM

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34891

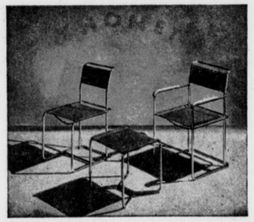

MODERNE
STALEN
MEUBELEN

THONET
KEIZERSGRACHT 213
AMSTERDAM-C

GEBRAND-
SCHILDERD
GLAS

'n Gedenkraam van brandschilderwerk, door onze kunstenaars uitgevoerd, getuigt van piëteit en is een blijvende verfraaiing van het gebouw.

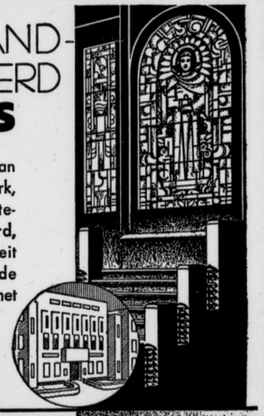

N.V.
A. DE LINT & DE LEI

WENDINGEN

MAANDBLAD · VOOR · BOUWEN · EN · SIEREN = VAN · ARCHITECTURA · ET · AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 9

DIT IS NUMMER 9 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN BEELDSTATISTIEK. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN EN HET OMSLAG IS ONTWORPEN
□ DOOR PETER ALMA □

WENDINGEN

GESELLSCHAFTS- UND WIRTSCHAFTSMUSEUM IN WIEN. GERD ARNTZ (WEENEN)

BEELDSTATISTIEK EN SOCIOLOGISCHE GRAFIEK DOOR PETER ALMA.

BEELDSTATISTIEK.

De beeldstatistiek wil voorlichten. Haar doel is, dit zoo duidelijk mogelijk te doen. Haar voorlichting betreft in de eerste plaats onderwerpen op sociaal gebied.
Hoe ontwikkelen zich de industriën? Neemt het aantal ongelukken af of toe? Welke ziekten nemen af en welke nemen toe? Hoe is de beroepsindeeling der bevolking?
Dit zijn enkele van de onderwerpen, die de beeldstatistiek behandelt en waarbij zij zich ten doel stelt, deze dikwijls gecompliceerde zaken in eenvoudige, voor ieder verstaanbare beelden voor te stellen.
De gewone cijferstatistieken beantwoorden in genen deele aan dit doel. Zij zijn slechts voor ingewijden te verstaan. De veel gebruikte kurven, zuilen en cirkels met onderverdeeling in sectoren geven slechts droge teekeningen, die niets over de eigenlijke inhoud der voorstelling zeggen.
De tot nog toe meest gebruikelijke methode van beeldstatistiek bestaat hierin, de onderlinge verhoudingen weer te geven door vergelijking van figuren, verschillend in grootte. Deze traditioneele statistiek is, afgezien van de absurde voorstellingen, die men soms krijgt, totaal ongeschikt om den aanschouwer een juist beeld van de verhoudingen der getallen te geven, omdat de verhoudingen hier onmogelijk met het oog exact gemeten kunnen worden. Men komt dan meestal niet verder dan de verhouding klein-midden-groot.
De beste en meest moderne methode wordt door het „Gesellschafts und Wirtschafts Museum" in Weenen toegepast en heeft in enkele landen reeds navolging gevonden.
Het cijfermateriaal wordt afgerond en in gelijke eenheden verdeeld, afhankelijk van het te behandelen onderwerp. Door toepassing van deze methode is de toeschouwer in staat in één oogopslag een juist beeld van de verhoudingen te krijgen en kan hij door middel van de telbare teekens (de in figuur gebrachte eenheden) de getallen aflezen.
Het spreekt vanzelf, dat, waar het hier gaat om verduidelijking door vereenvoudiging, de teekenaar der beeldstatistiek regelrecht op zijn doel moet afgaan en alle bijkomstigheden dient uit te schakelen. Bij de figuren dienen alle niet ter zake doende details vermeden te worden. De figuren worden tot normen teruggebracht. Dr. Neurath., stichter en directeur van het „Gesellschafts und Wirtschafts Museum" zegt: „Een nieuw hyroglyphenschrift ontstaat, hoe eenvoudiger hoe beter. Hier is normaliseering onvermijdelijk".

Natuurlijk is de beeldstatistiek niet als kunstwerk bedoeld. Zij heeft een zuiver instructieve doelstelling. De uitvoerder is geheel gebonden aan de zoo zuiver mogelijke voorstelling der getallenreeksen.
Maar niettegenstaande die gebondenheid laten de wijze van vereenvoudiging der figuren, de indeeling en de kleur nog ruime mogelijkheden open voor den maker.
Het blijkt zelfs, dat veelal de meest geslaagde, d.i. de meest overzichtelijke beeldstatistieken, tevens kunstwerken zijn geworden.

Het toepassen van beeldstatistiek in ruime mate komt uit den aard der zaak, vanwege haar algemeen instructief karakter, het meest voor in die landen, waar algemeene sociale voorlichting van belang wordt geacht. In de kapitalistische landen wordt zij het meest in Oostenrijk toegepast. In Weenen is een deel van het Raadhuis voor doorloopende tentoonstelling daarvan ingericht. In de Sovjet-Unie is de beeldstatistiek hèt sociale opvoedingsmiddel der massa. In het bijzonder wordt zij gebruikt ter voorlichting omtrent het vijfjaarsplan. De methode, die er algemeen wordt toegepast, is echter de traditioneele, behalve dan de Sovjet-Russische statistieken en instructieve voorstellingen, die op de Pressa in Keulen tentoongesteld waren, en die een geheel apart, dynamisch karakter droegen.

SOCIOLOGISCHE GRAFIEK.

De sociologie is de moderne wetenschap, die de sociale verschijnselen onderzoekt. De beeldstatistiek brengt het getallenmateriaal in een overzichtelijk beeld. De sociologische grafiek beeldt het leven, de wisselwerkingen, verschuivingen en tegenstellingen der sociale groepen uit.
De sociologie als wetenschap is van betrekkelijk jonge datum, maar heeft reeds vele beoefenaars. In de kunst is zij nog betrekkelijk weinig tot uiting gekomen.
Het bewegen der massa, rijkdom-armoede, kapitaalarbeid, het leven op het land — in de steden, de conflicten, die uit de belangentegenstellingen der klassen ontstaan, zijn de hoofdbronnen, waaruit de sociologische grafiker zijn gegevens put.
Niet de individu, maar de massa spreekt hier in de eerste plaats en het zijn er nog maar weinigen, die ontdekt hebben, dat de massa een eigen leven heeft.

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"

ZUIGELINGENSTERFTE EN INKOMEN

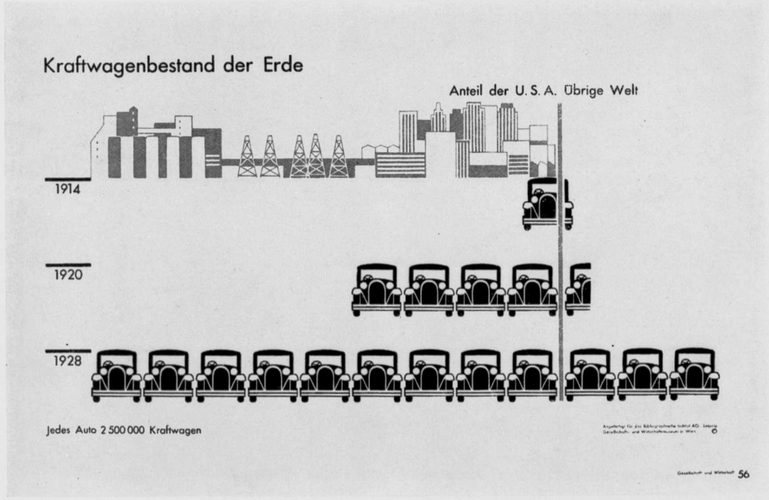

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"

AUTOMOBIELENVOORRAAD DER WERELD

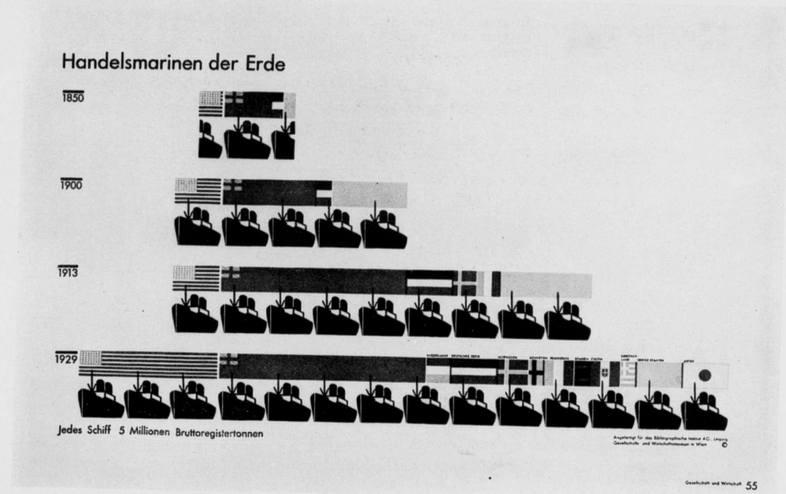

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"

HANDELSVLOTEN DER WERELD

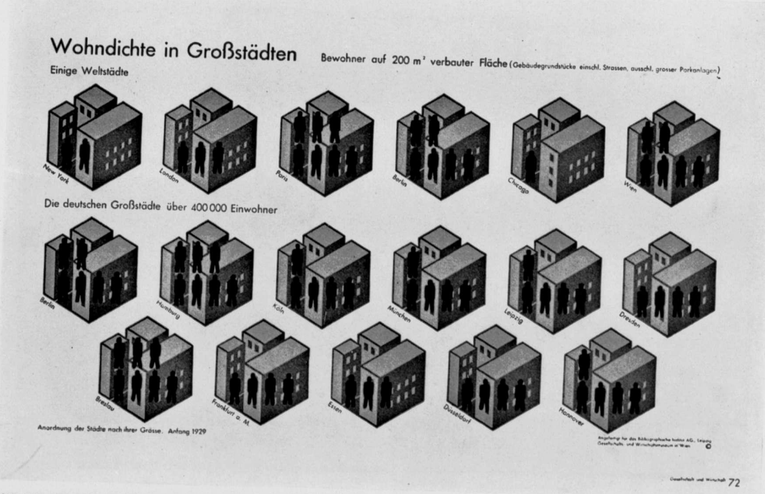

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"

WOONDICHTHEID IN DE WERELDSTEDEN

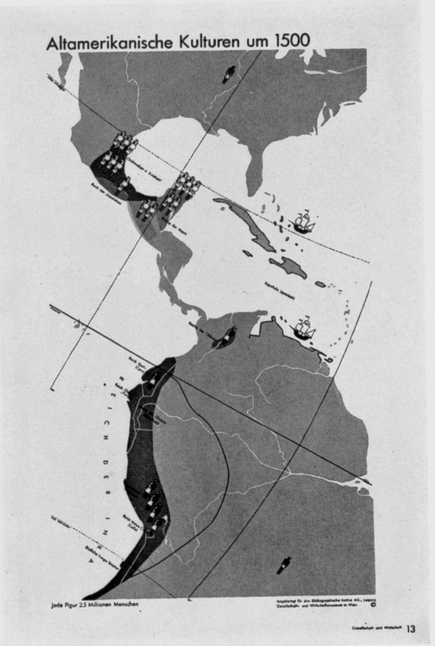

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
OUD AMERIKAANSCHE KULTUREN OMSTREEKS 1500

Trouwens de oplossing van de individu in een sociaal verband is een logisch tijdsverschijnsel.
Het privé leven van den arbeider X. die in een fabriek met 15000 man werkt, heeft onze belangstelling niet, maar gezamenlijk met zijn medearbeiders, als producent en klassenstrijder wordt X. een sociaal-drijvende kracht. De „massa" geeft hier de doorslag.
De persoonlijke liefhebberijen van een eigenaar van een fabriek interesseeren ons niet, maar het feit, dat zijn warenproductie een belangrijke plaats in de wereldhuishouding inneemt en daardoor een machtsfactor wordt, maakt hem tot een „sociaal" invloedrijk man.
Hier ligt dus de kern.
Hoe brengt de soc. grafiker dit in zijn werk tot uiting?
In de eerste plaats door een objectieve, onderzoekende en ordenende instelling ten opzichte van het object.

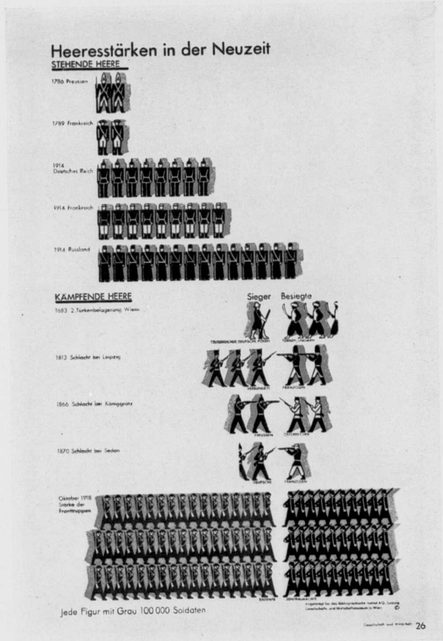

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
LEGERSTERKTEN IN DEN NIEUWEREN TIJD

„Zakelijk" moet zijn uitbeelding zijn, niet op de wijze, zooals de schilders der „nieuwe zakelijkheid" dit bedoelen, namelijk een naturalistische nabootsing der natuur, maar zakelijk door vereenvoudiging, weglaten van bijkomstigheden en toevalligheden, om het essentieele duidelijk tot zijn recht te doen komen.
Van een soort subjectieve gevoelskunst kan hier natuurlijk geen sprake zijn, evenmin van zuivere esthetica of kunstproductie in de eigenlijke zin van het woord.
De sociologische grafiek heeft tot taak, omtrent sociale toestanden voor te lichten en te preciseeren. Het spreekt vanzelf, dat de persoonlijkheid van den maker op het tweede plan dient te staan en dat het te behandelen onderwerp niet slechts als motief voor een kunstuiting dient.

De laatste halve eeuw zijn er ontegenzeggelijk vele tee-

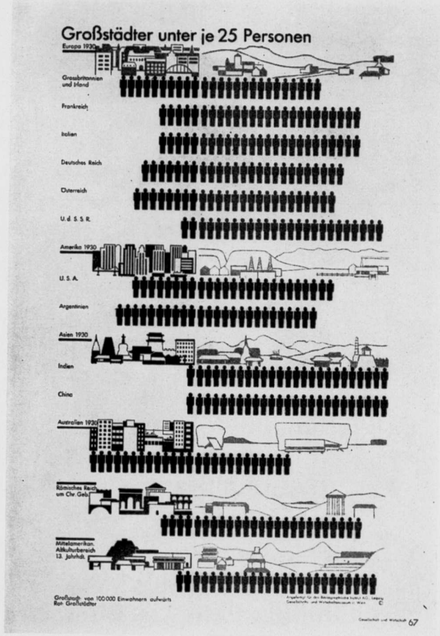

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
BEVOLKINGSVERHOUDING VAN STAD EN LAND

kenaars geweest, die sociale thema's behandeld hebben, en die dus in veel opzichten voorgangers genoemd kunnen worden. Hun werk was voornamelijk op gevoelsmotieven gebaseerd: om een beroep op rechtvaardigheid of het opwekken van medelijden of een aanklacht tegen bestaande misstanden. Het meer romantische werk van Masereel heeft dikwijls een sociologische inslag eveneens het werk van de vlijmscherpe Grosz.
Buiten het hier gereproduceerde zijn er in binnen- en buitenland nog verscheidene schilders, die sterke verwantschap met de hier uitgestippelde opvattingen hebben.
Het werk dezer voorgangers heeft bij het belangstellende publiek algemeene waardeering gevonden, hetgeen nog niet van de sociologische grafiek gezegd kan worden.
Over het algemeen is men nog te veel beneveld door de tradities van naturalisme en individualisme. Daarbij komt

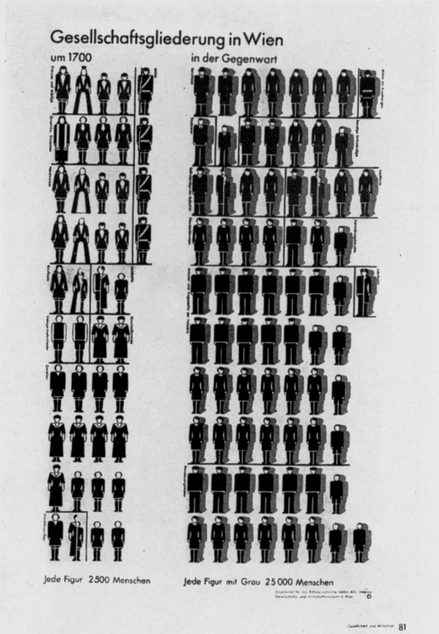

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
SOCIALE INDEELING VAN WEENEN OMSTREEKS 1700 EN HEDEN

nog, dat enkelen zich afvragen of men hier werkelijk met kunst te doen heeft.
Ons antwoord is; niet in de zin van de barokstijl, waar kunst versiering beteekent.
Hier is echter wel sprake van kunst, wanneer men daaronder verstaat: het tot essentie terugbrengen van een voorstelling in een duidelijk algemeen verstaanbaar harmonisch beeld.

De reproducties op bladzijden 4, 5, 6, 7, 8 en 9 zijn uit de atlas: Gesellschaft und Wirtschaft; uitgave Gesellschafts- und Wirtschafts Museum in Weenen. Een atlas met 100 beeldstatistieken ten deele in achtkleurige bladen. Uitgave Bibliographisches Instituut A. G. Leipzig. De reproducties op de bladzijden 2, 12 en 13 zijn van het Gesellschafts- und Wirtschafts Museum in Weenen. (Volksbildungs Institut für sociale Aufklärung met de afdeelingen: Arbeit und Organisation; Social-Hygiëne und social-Versicherung, Wohnung, Siedlung und Städtebau, Geistesleben und Schule).

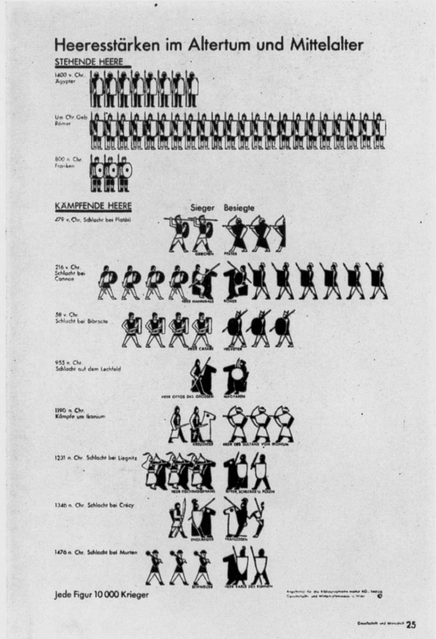

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
LEGERSTERKTEN IN OUDHEID EN MIDDELEEUWEN

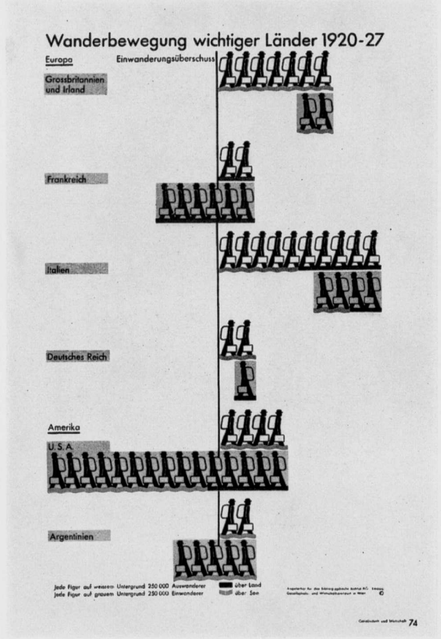

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
LANDVERHUIZING VAN DE VOORNAAMSTE LANDEN 1920/27

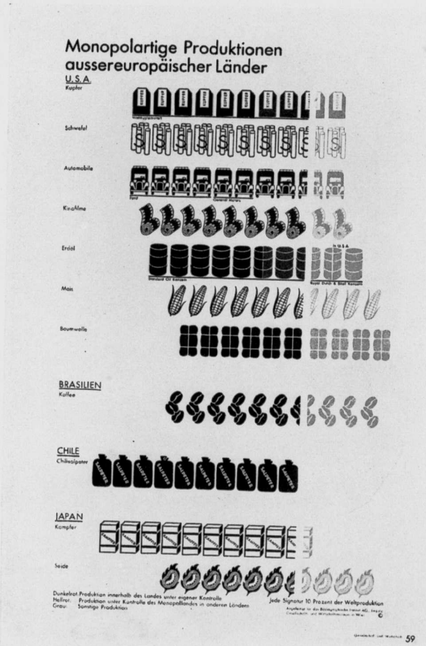

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
DOMINEERENDE PRODUCTEN IN DE LANDEN BUITEN EUROPA

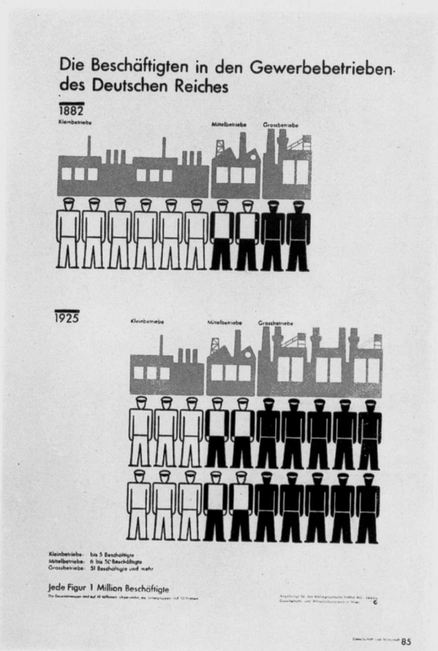

UIT DE ATLAS: „GESELLSCHAFT UND WIRTSCHAFT"
DE WERKENDEN IN DE INDUSTRIEËN VAN HET DUITSCHE RIJK

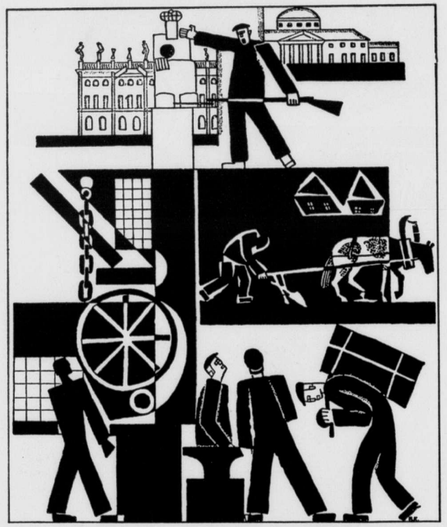

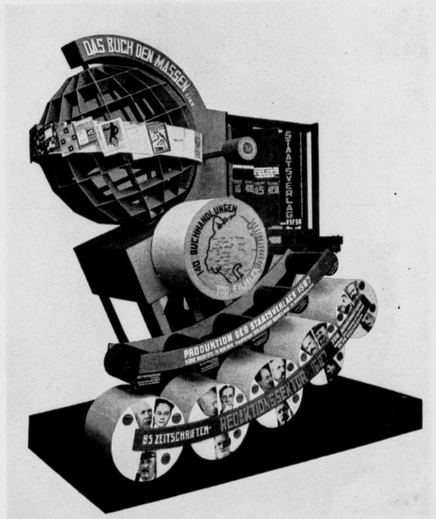

LINKS BOVEN:
KRINSKI (SOVJET UNIE)
OPROEP TOT WETENSCHAPPELIJKE ORGANISEERING VAN DEN ARBEID

LINKS ONDER:
KRINSKI (SOVJET UNIE)
HET RUSSISCHE DORP IN DEN LOOP DER TIJDEN

RECHTS BOVEN:
NAUMOW (SOVJET UNIE)
INSTRUCTIEF BEELD VAN DE AFDEELING STAATSUITGEVERIJ VAN U.S.S.R.
PRESSA, KEULEN 1928

RECHTS ONDER:
PLAKSIN (SOVJET UNIE)
INSTRUCTIEF BEELD VAN „DE VROUW EN DE PERS"
PRESSA, KEULEN 1928

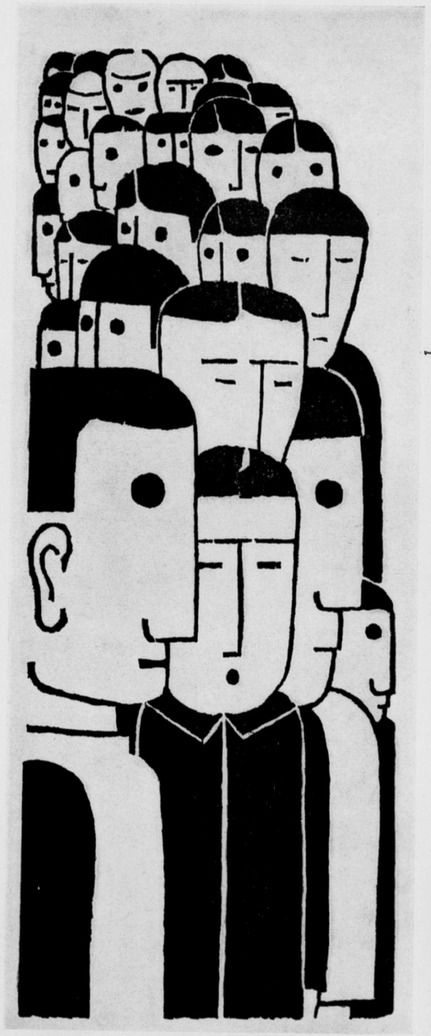

FRANZ SEIWERT (KEULEN) MASSA

HELIOS GOMEZ (SPANJE) DE POLITIESPION

HELIOS GOMEZ (SPANJE) SOLDATEN

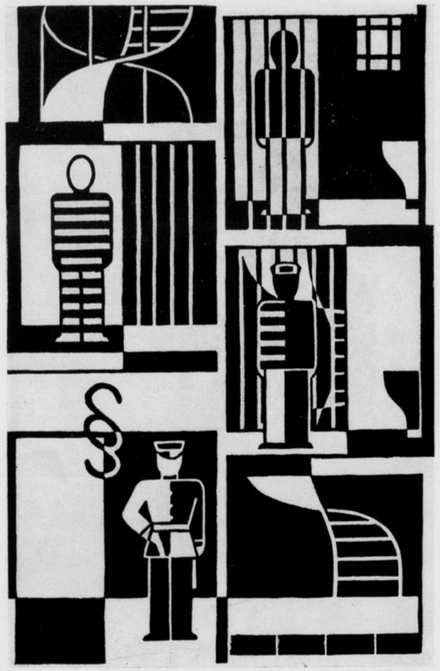

GERD ARNTZ (WEENEN) GEVANGENIS
UIT DE SERIE: „TWAALF HUIZEN VAN DEZEN TIJD"

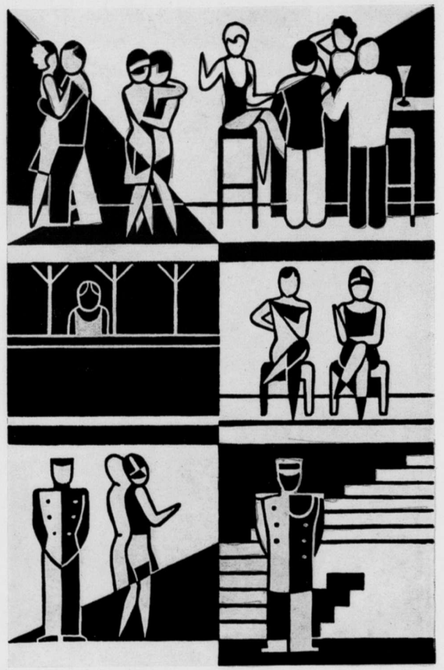

GERD ARNTZ (WEENEN) BAR
UIT DE SERIE: „TWAALF HUIZEN VAN DEZEN TIJD"

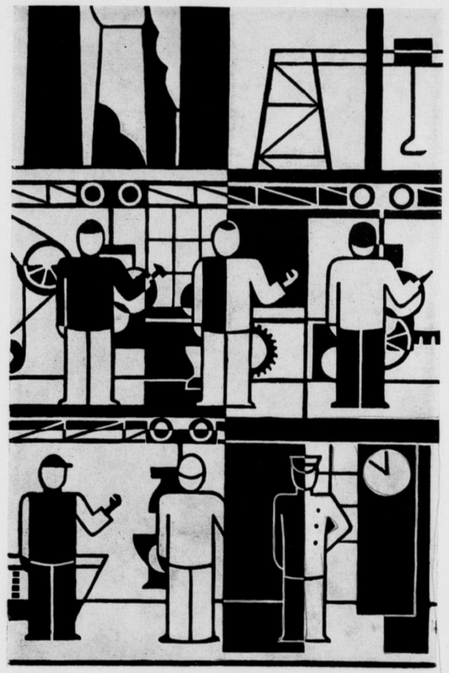

GERD ARNTZ (WEENEN) FABRIEK
UIT DE SERIE: „TWAALF HUIZEN VAN DEZEN TIJD"

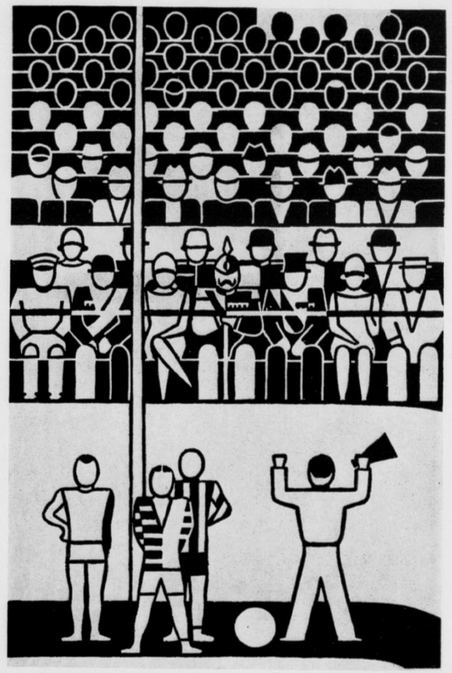

GERD ARNTZ (WEENEN) SPORTHAL
UIT DE SERIE: „TWAALF HUIZEN VAN DEZEN TIJD"

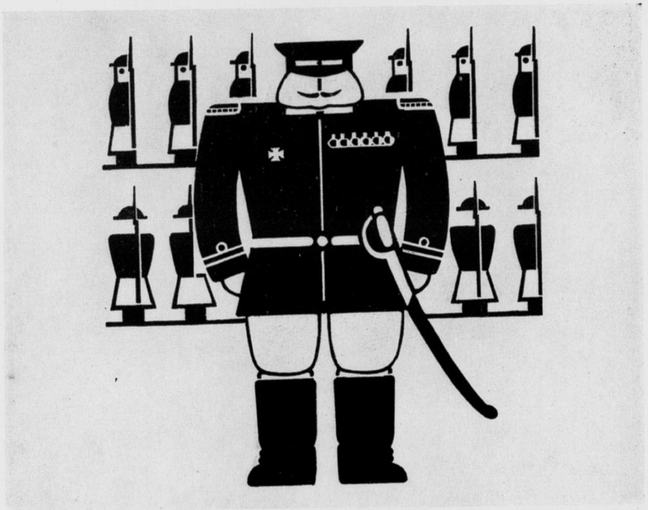

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" MILITAIR

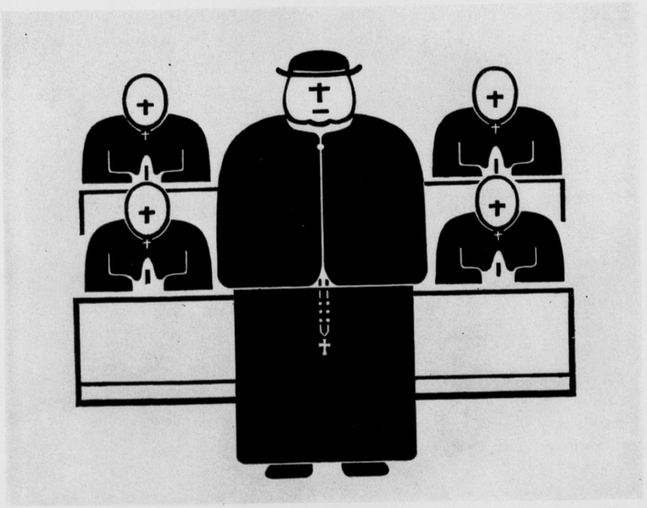

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" PRIESTER

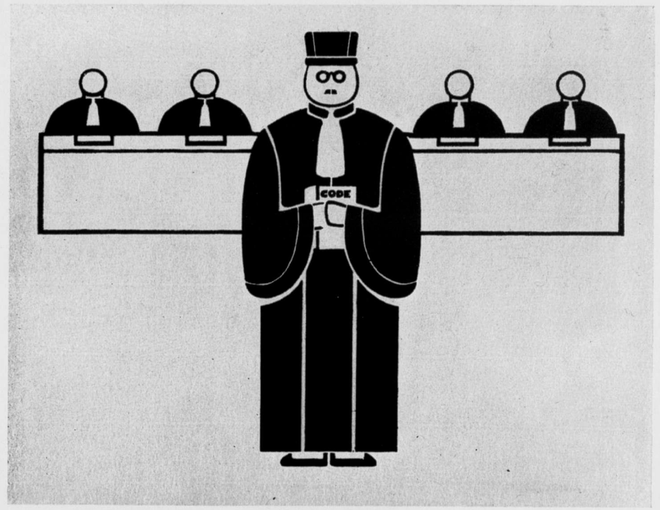

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" RECHTER

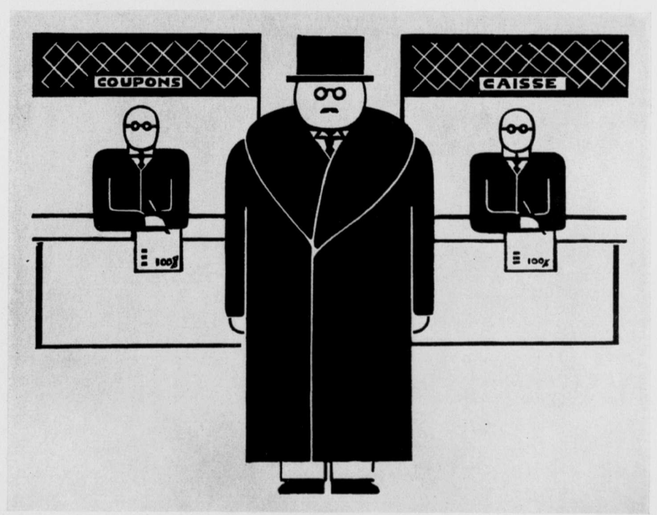

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" BANKIER

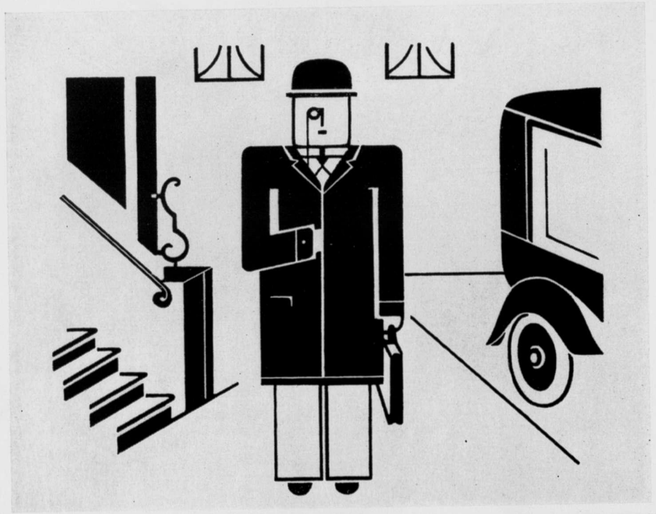

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" DIPLOMAAT

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" ADVOCATEN

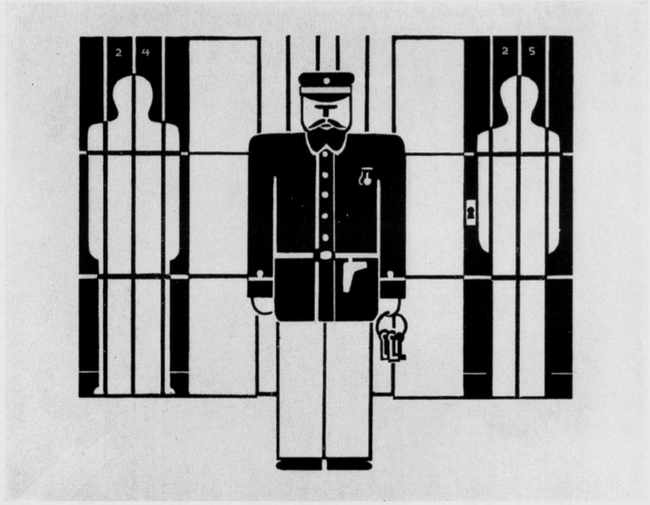

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" CIPIER

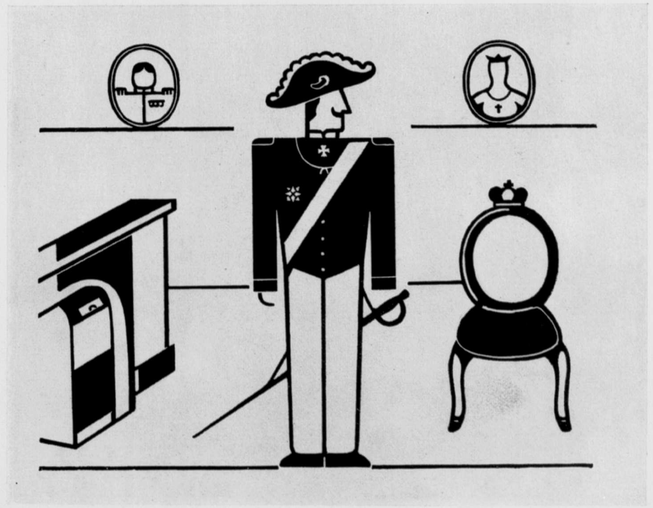

PETER ALMA (AMSTERDAM) UIT: „ACHT PORTRETTEN" MINISTER

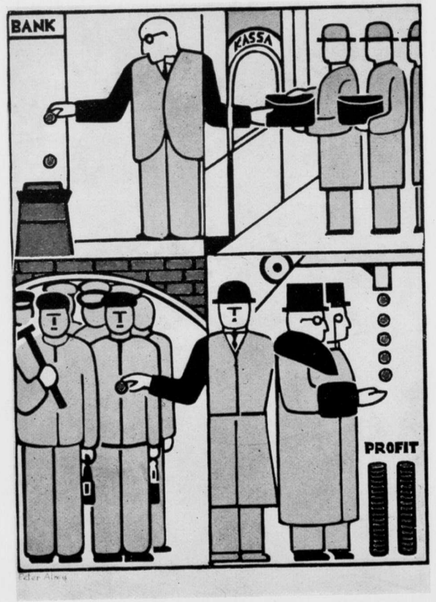

PETER ALMA. UIT DE SERIE: „HET GELD" MEERWAARDE

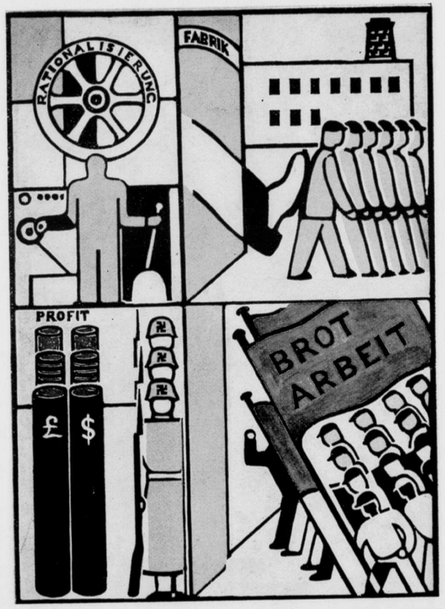

PETER ALMA. UIT DE SERIE: „HET GELD" RATIONALISATIE

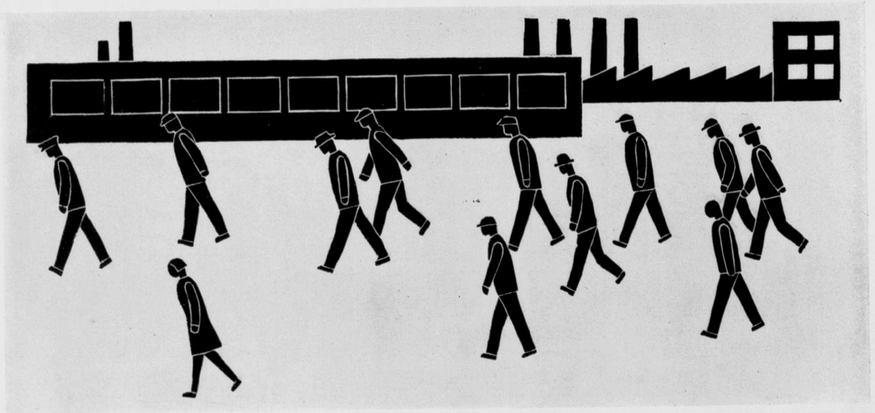

TSCHINKEL (PRAAG) ARBEIDERS ONDER WEG

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

HOLLANDSCHE
BETONMAATSCHAPPIJ

's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER

AFDEELING WEGEN
BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
OP FUNDEERING
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE

DE DRUKKERIJ DER N.V.
IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
WORDT GEDRUKT, LEVERT
SPOEDIG EN BILLIJK
AL UW BENOODIGDE
DRUKWERKEN
DESGEWENSCHT MET BIJ-
LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
TELEFOON 42897

WENDINGEN

wendingen

A 165 B

MET INGANG VAN 1 JUNI 1931 ZIJN DE PRIJZEN VAN

CELOTEX
INSULATING LUMBER

BEDUIDEND
VERLAAGD

BOVENDIEN WORDT CELOTEX VOORTAAN ALS REGEL

EENZIJDIG GLAD
GELEVERD

VRAAGT MONSTER EN PRIJZEN

IMPORTEURS:
N.V. PRODUCTEN & GRONDSTOFFEN HANDEL MIJ.
SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM
STATIONSWEG 37 B, ROTTERDAM

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34891

MODERNE
STALEN
MEUBELEN

THONET
KEIZERSGRACHT 70
AMSTERDAM-C

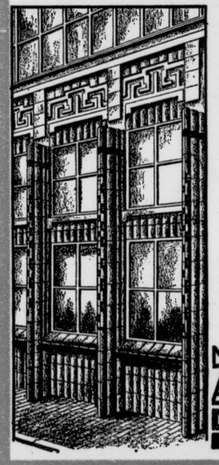

Delftsche
tegels

uit de vanouds beroemde fabriek De Porceleyne Fles zijn mooi, hygiënisch en duurzaam. Het ideale materiaal voor gevelbekleeding

N.V.
A.N. DE LINT
DELFT - DEN HAAG

WENDINGEN

MAANDBLAD VOOR BOUWEN EN SIEREN VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM, VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No. X

DIT IS NUMMER 10 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN GLASWERK VAN DE N.V. GLASFABRIEK „LEERDAM" TE LEERDAM. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR KAREL WASCH. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR ONTWERP VAN
A. D. COPIER

JUBILEUMBEKER VAN GESLEPEN KRISTAL. VOETSTUK VAN KRUPP-STAAL. HOOGTE ± 38 cM. AANGEBODEN DOOR DE WEERMACHT AAN H. M. DE KONINGIN BIJ HAAR 25-JARIG JUBILEUM
A. D. COPIER

GLAS VAN DEZEN TIJD, DOOR KAREL WASCH.

KRISTAL EN GLAS.

Schijnt het niet of de kunstenaars van dezen tijd in hun diepen zin voor waarachtigheid aan het materiaal zijn laatste geheimenis willen ontlokken, of zij het vooral willen toonen stralende en naakt, onbelemmerd zichzelf en omschenen van het levensmysterie?

Zie het glas van nu, zie het laatste Leerdamsche kristal. Vrij van alle ontkrachtende versiering, pralend in zijn dunwandigheid, doorstroomd van licht of glansen vangend en kaatsend in schoonbedwongen weelde, allereenvoudigst van vorm, is het niet of het leeft uit zichzelf? Nauwelijks nog speurt men de hand van den kunstenaar in deze tastbare vergeestelijking. En toch is hier diepe kunstenaarsbewustheid: verreikend inzicht in materiaalwerking èn doelbewuste vormgeving. Aldus Copiers laatste bloemvazen: een glazen bol, tot vat geworden door een strak-afgesneden segment, cylinders met vlakke opening, een rechten, hollen voet of een flauwgebogen rand, een omgekeerde geknotte kegel, het knottingsvlak bodem.

Te eenvoudig, te simpel, te bewust-rationalistisch op het eerste gezicht? Gebruik van oervormen, luidt ten antwoord het Schlagwort. Aanvaard: mits goed verstaan. Want hier zijn geen oervormen benut als sierend bestanddeel, noch als onder- of achtergrond, hier geen schrale ontnuchteringszin, geen cerebraal gebruik van meetkunde, hier zijn grondvormen gegeven om hunzelfs wille, in hun diepere wezen en wezenlijkheid. Hier is een zuiver spel van verhoudingen, bijna een goddelijk spel-om-het-spel. Hier een zóó wijs en liefdevol overbuigen tot vorm en materiaal, dat hun laatste geheimenis begint te verschemeren in het mysterie van het ééne leven.

En voor de sceptici, voor hen, die ondanks alles over toeval zouden willen spreken, die artistiek machtsvertoon verlangen, zijn er de geslepen bekers, gelijk het afgebeelde geschenk aan een vorstin. Hier een als uit kristal gebeeldhouwd stuk, met de stoere slijpvlakken, den machtigen gloed, de elkaar doorvlammende weerkaatsingen. Terwijl er voor hen, die allereerst een gereede ontroering wenschen, de zoogenoemde Unica zijn, vazen en schalen naar de directe ingeving des kunstenaars gemaakt, waaraan de inspiratie is te zien gebleven, willekeurige stadia uit het wordingsproces werden vereeuwigd, iriseeringen aangewend en craquelés als adering in gesteente of netwerk over vruchten. En ten laatste, als ter bevrediging van schier elken artistieken smaak, de eindelooze reeks van gebruiksvoorwerpen, bloempotten, servieszen, schalen, vazen in korrelig, ondoorschijnend graniver, wit of fijngetint kristal.

PLASTIEK.

Het is heel interessant om te zien, hoe ontwerpers van verschillende geaardheid het probleem „plastiek in glas" hebben aangevat.

Berlage met zijn abstracte composities bleef daarbij zeer principieel. Hij deed afstand van de niet-doorzichtige, zichzelf-begrenzende statuette en ontwierp volkomen-doorzichtige, alzijds van licht doorschoten kleine bouwsels met koele, rechte slijpvlakken; kristallisaties die een sterke samentrekking van gedachten teweegbrengen.

Daarentegen is Uiterwaal's Madonna een, ook in ander materiaal denkbaar, klein beeldhouwwerk van verfijnde gevoeligheid. Hij benutte een zijig-gematteerd en daardoor satijnglanzig glas, gedeeltelijk lichtdoorlatend, waardoor naast sterke glansplekken verrassende halftinten optreden. Fijn en nobel is het gelaat van de Madonna, zuiver en sterk het gebaar der schuttende handen, devoot de val van het kleed om de zeer slanke gestalte.

Lucienne Bloch werkte met hetzelfde materiaal als Uiterwaal, doch naar een ander beginsel van vormgeving. Klaarblijkelijk wilde ze aanpassing zoeken bij de eischen der fabricatie en zeker conventioneele uitvoerigheid vermijden. Men zie Eend en Leeuwin, waar met forsche, hoekig aan elkaar sluitende vlakken is gewerkt en vooral het ietwat-botte, gezapige van rustende dieren is verbeeld. Het ranke Naakfiguurtje, met zijn vleiende glanslichten, maar toch zoo ontastbaar-teer, lijkt enkel uit stroomende lijnen te bestaan. Nog dynamischer zijn sommige van Miss Bloch's autosymbolen. In „Engel" is vooral uitgedrukt het beveiligend vóórgaan (er ligt vaart zoowel als zekerheid in de breede, kantige vleugelvlakken), in „Vogel" voornamelijk de strakke, doelbewuste vaart, in beide het snelle en onafhankelijke van het zich nog steeds hernieuwende modernste voertuig van den weg.

SAMENVATTING.

De hier afgebeelde collectie — gevormd door karakteristieke grepen uit het Leerdamsche oeuvre — bewijst wel afdoende, dat glas een uitdrukkingsmiddel van alle tijden is. En wat wonder: is het niet in wezen een spel met licht, een schoone jacht om het schijnbaar-ongrijpbare te vangen, te stollen, veelvoudig te breken, te versluiten zóó dat zijn geheimenis te wonderlijker wordt geopenbaard? En is er wel één tijd denkbaar, die niet zijn kunstenaars zal zien spelen dit immer-boeiend spel, zoo al niet in sterkte van bewustheid dan toch om hun diepe hunkering te volgen.

De foto's in dit nummer zijn gemaakt door E. M. Van Ojen, fotograaf te 's Gravenhage, behalve de foto's op pag. 14 en 17 onder, die gemaakt zijn door Ir. van Dijk, Amsterdam.

CYLINDER VAZEN; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

CYLINDER VAAS; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

BLOEMENVAAS; AMBER

A. D. COPIER

LEERDAM UNICA

A. D. COPIER

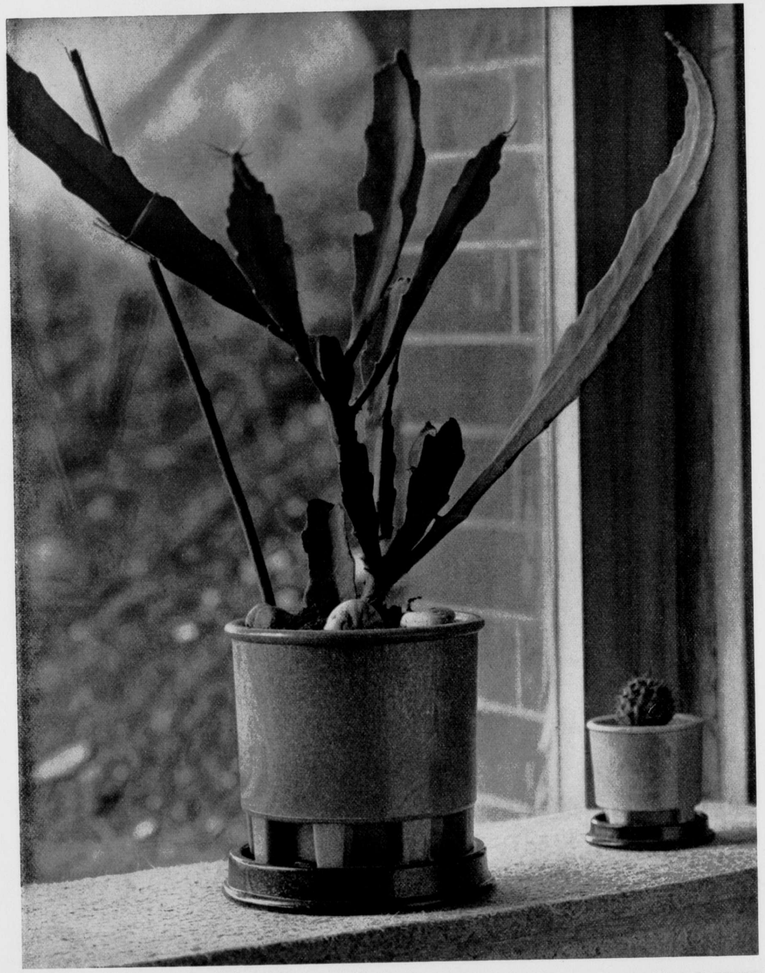

BLOEMPOT; GRANIVER

A. D. COPIER

BLOEMPOT; GRANIVER

A. D. COPIER

BLOEMVAAS EN SCHAAL; MEERBLAUW

A. D. COPIER

SCHAAL; MEERBLAUW

A. D. COPIER

VAAS; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

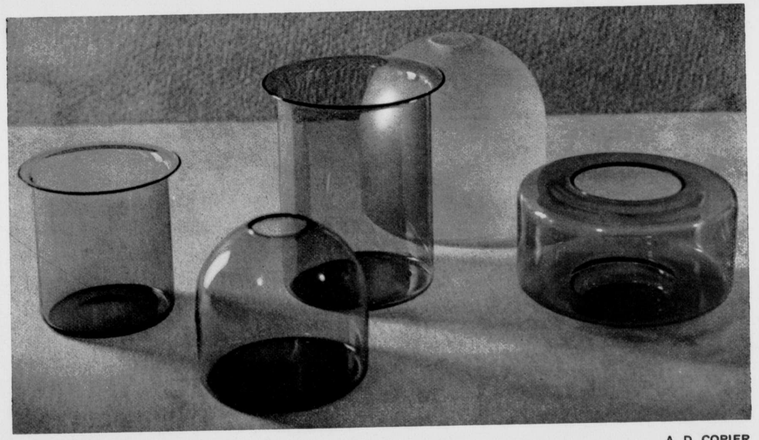

BLOEMVAZEN; GRIJSVIOLET

A. D. COPIER

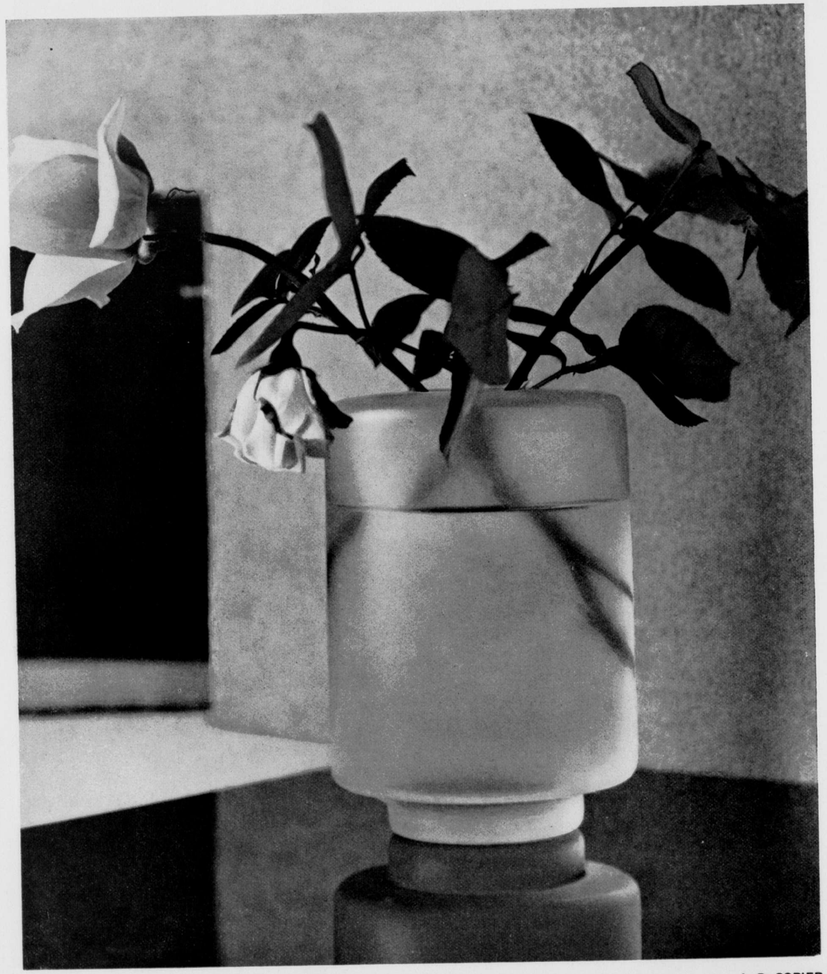

CYLINDERVAAS; HELDER KRISTAL GESATINEERD

A. D. COPIER

BOLVAZEN; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

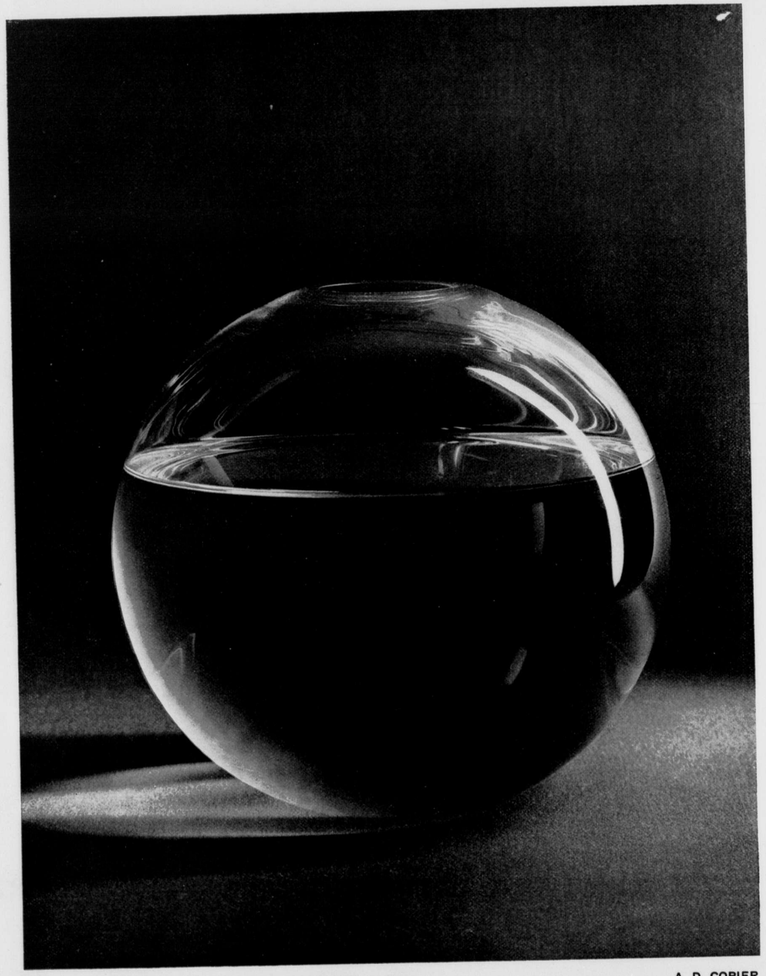

BOLVAAS; HELDER KRISTAL EN DIVERSE KLEUREN

A. D. COPIER

GESLEPEN VAAS EN KOM; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

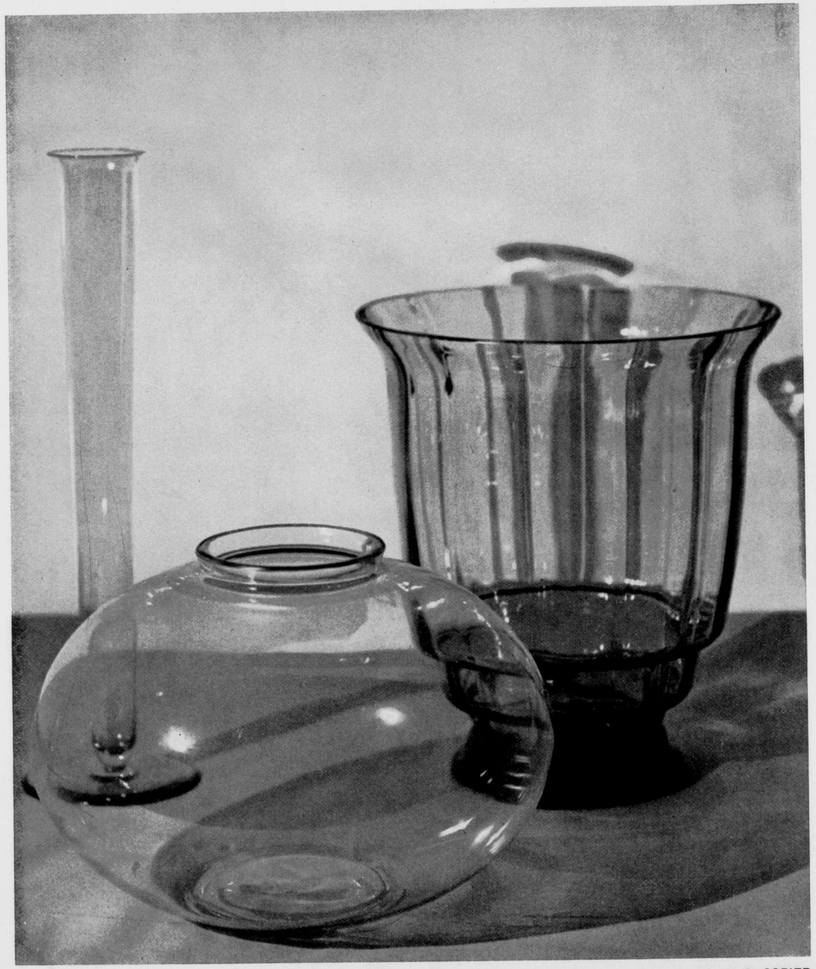

VAZEN; MEERBLAUW

A. D. COPIER

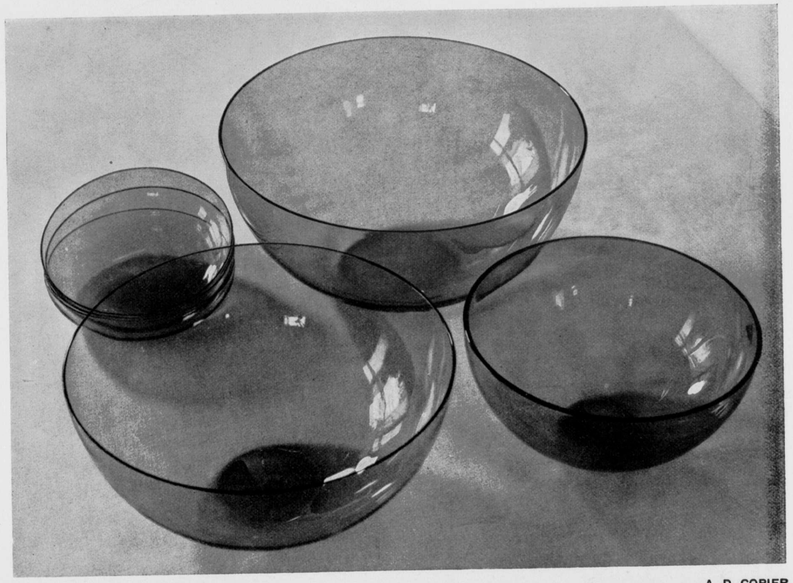

COMPÔTE SCHALEN; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

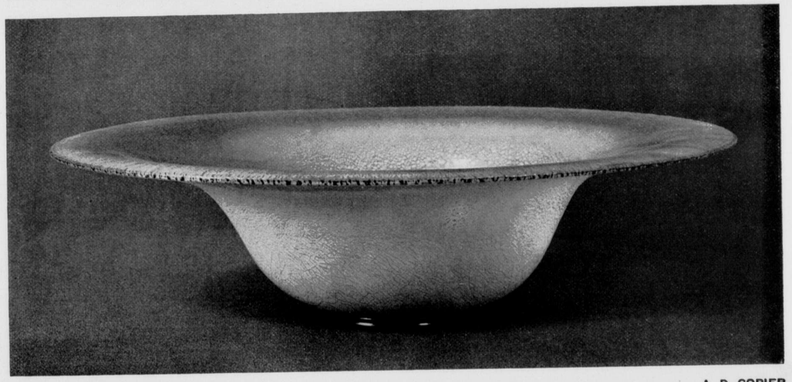

LEERDAM UNICA

A. D. COPIER

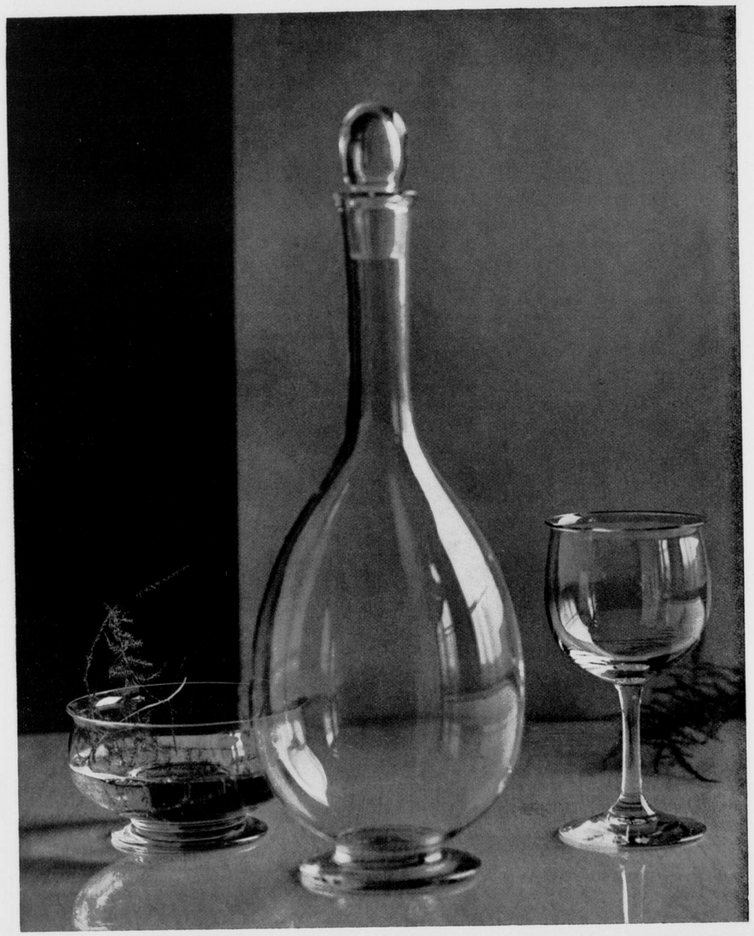

DRINKSERVIES; HELDER KRISTAL

Dr. H. P. BERLAGE

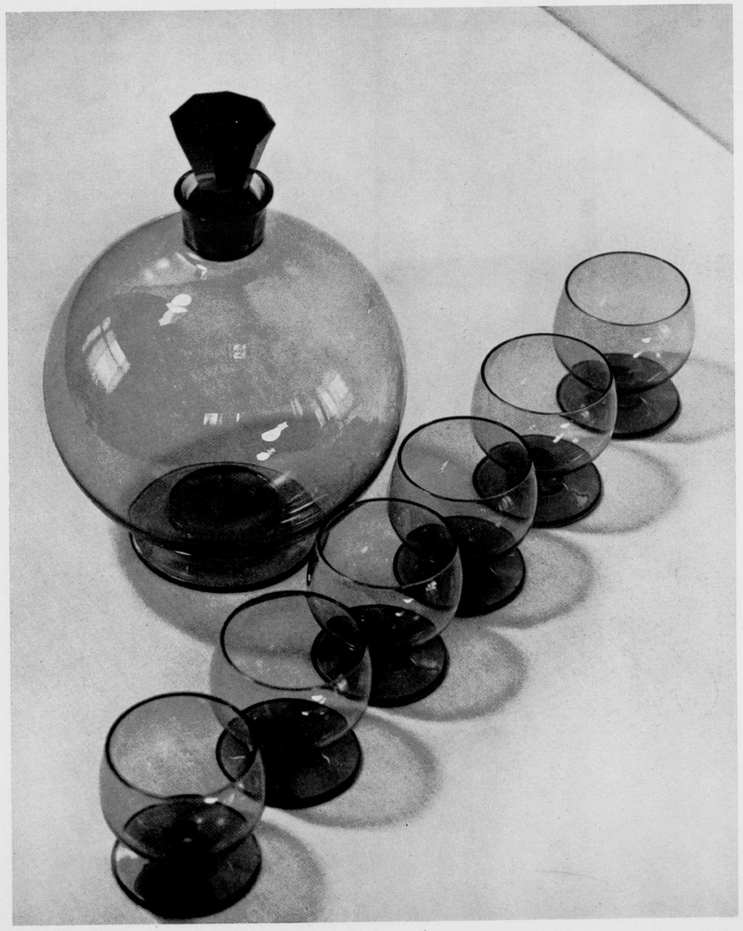

LIKEURSTEL; GRIJS VIOLET

A. D. COPIER

DRINKSERVIES; HELDER KRISTAL

A. D. COPIER

LIKEURSTEL; MEERBLAUW

A. D. COPIER

AUTOSYMBOOL; ENGEL; HELDER KRISTAL GESATINEERD
LUCIENNE BLOCH

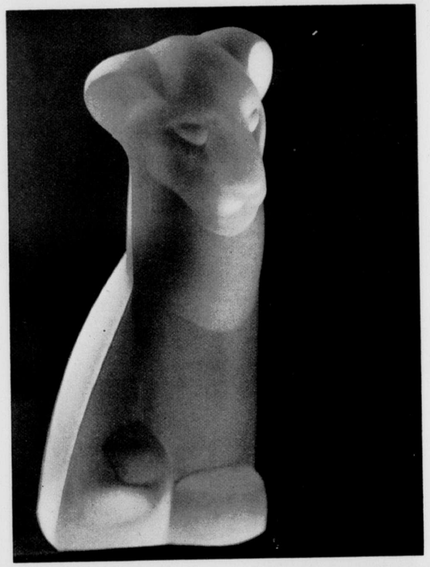

GLASPLASTIEK; LEEUWIN; HELDER KRISTAL GESATINEERD
LUCIENNE BLOCH

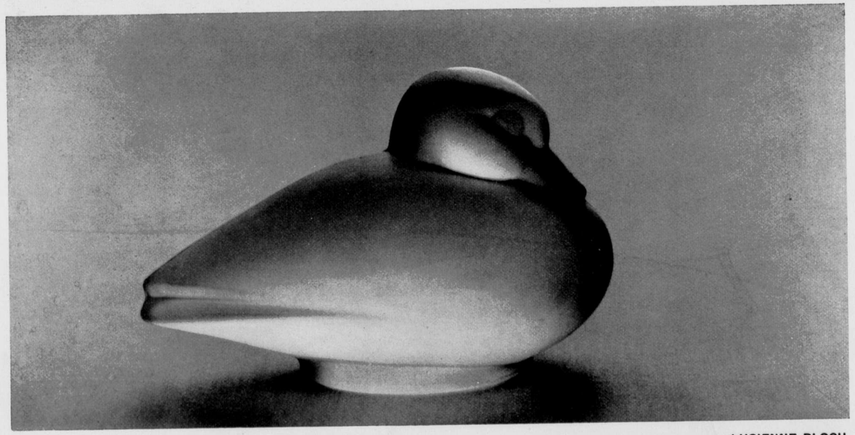

GLASPLASTIEK; EEND; HELDER KRISTAL GESATINEERD

LUCIENNE BLOCH

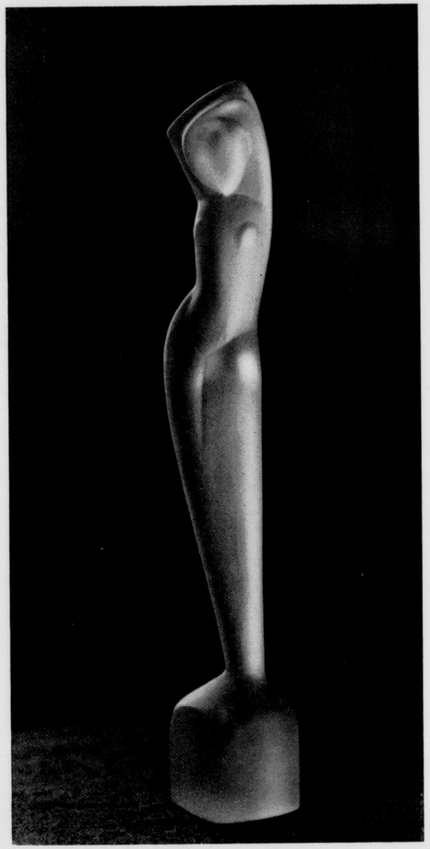

GLASPLASTIEK; VROUWEFIGUUR; HELDER KRISTAL GESATINEERD
LUCIENNE BLOCH

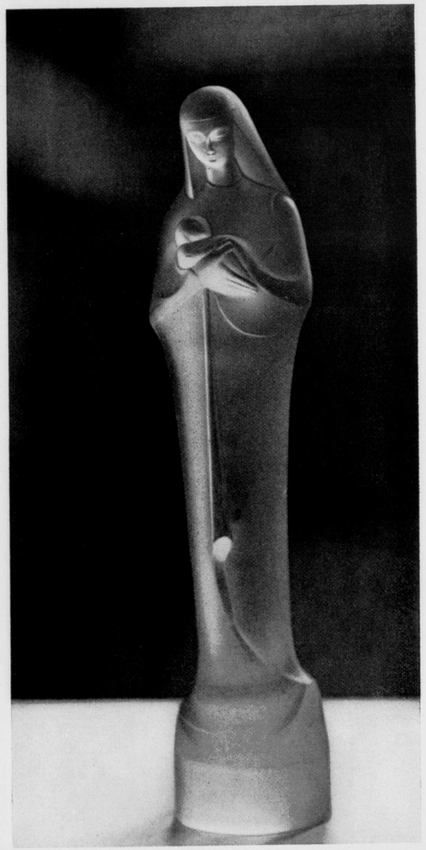

GLASPLASTIEK; MADONNA; HELDER KRISTAL GESATINEERD
STEF UITERWAAL

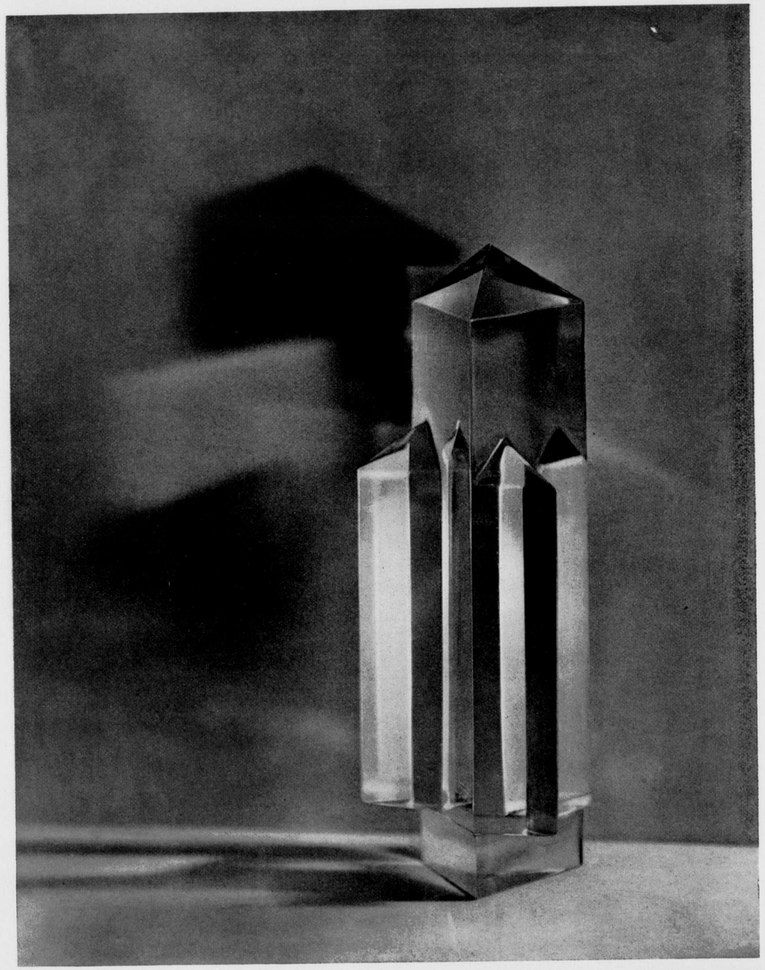

ABSTRACTE COMPOSITIE; HELDER KRISTAL

Dr. H. P. BERLAGE

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45

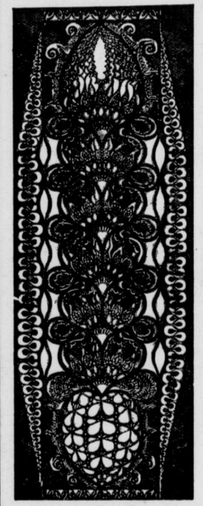

GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS

GLAS IN LOOD

BIJ DE UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ E. N. U. M.
NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, TE AMSTERDAM,

IS DE INTEEKENING OPENGESTELD OP

LANDEN EN VOLKEN
DE WERELD IN AL HAAR KLEURENPRACHT

Een prachtwerk bevattende meer dan 700 platen in kleurendruk en 3000 fotografieën in dubbeltoon, compleet in 36 afleveringen à 72 pagina's, formaat ongeveer 17 × 25 cM., of in 6 gebonden deelen

PRIJS in seriën van 2 afleveringen per maand f 4.— per serie onder rembours; in 6 gebonden deelen van 6 afleveringen per 3 maanden f 12.50 per deel, bij vooruitbetaling te voldoen, na verzoek om toezending van het bedrag

Prospectus op kunstdrukpapier met illustraties in kleurendruk wordt op aanvrage gratis toegezonden

DE DRUKKERIJ DER N.V.
IPENBUUR & VAN SELDAM

WAAR DIT TIJDSCHRIFT
WORDT GEDRUKT, LEVERT
SPOEDIG EN BILLIJK
AL UW BENOODIGDE
DRUKWERKEN
DESGEWENSCHT MET BIJ-
LEVERING VAN CLICHÉ'S

IS SPECIAAL INGERICHT VOOR HET
DRUKKEN VAN GROOTE OPLAGEN

NIEUWE LOOIJERSSTRAAT 47, AMSTERDAM
TELEFOON 42897

WENDINGEN

udok | raadhuis hilversum

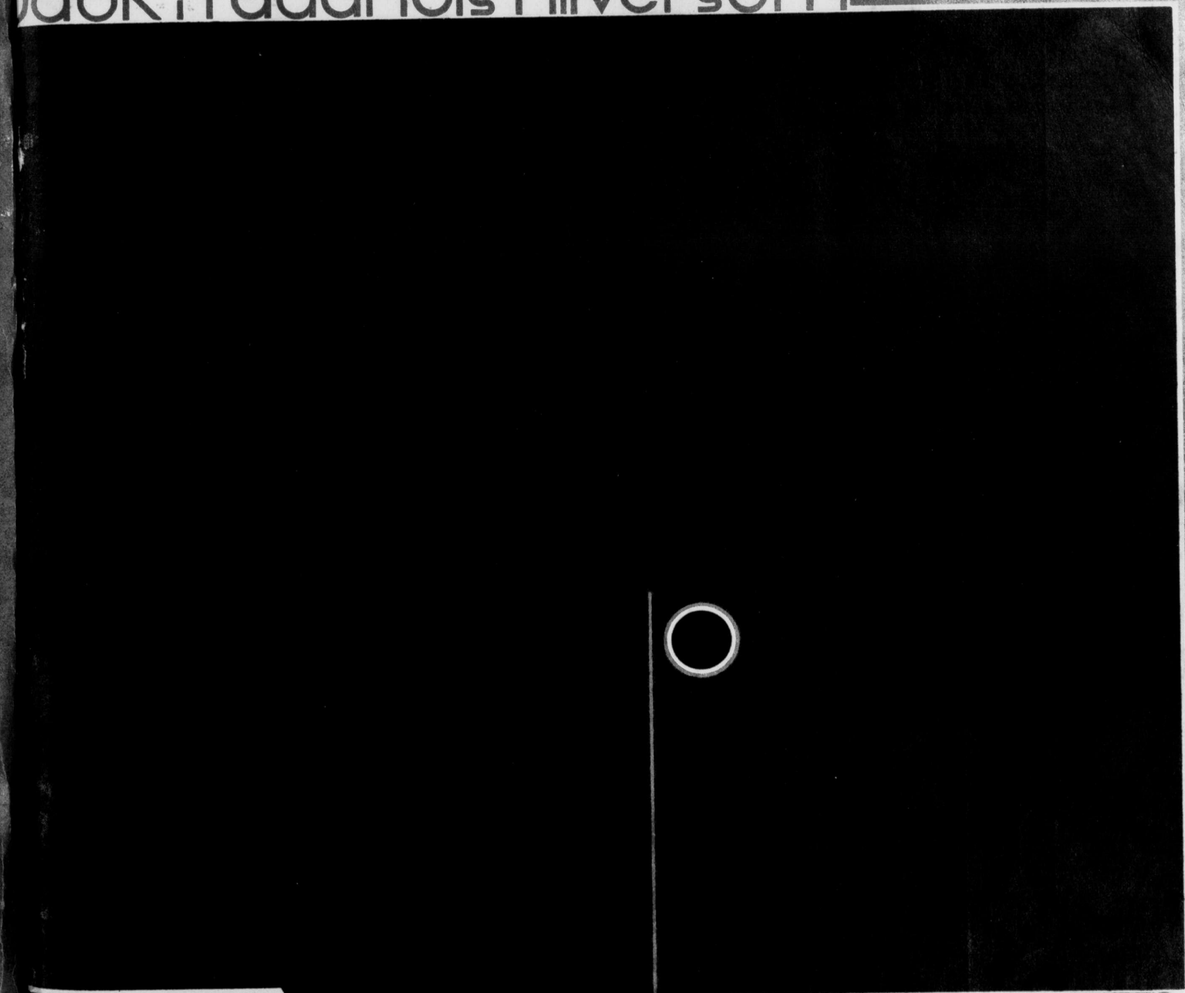

veranderingen

INDIAN

DEUREN

IN HET RAADHUIS HILVERSUM
WERDEN DOOR HUN SOLIDITEIT

INDIAN
DEUREN

TOEGEPAST,
GEMAAKT VOLGENS TEEKENING

N.V. DE HOUTWERF
HAARLEM TELEFOON 11922 2 LIJNEN

MET INGANG VAN 1 JUNI 1931 ZIJN DE PRIJZEN VAN

CELOTEX
INSULATING LUMBER

BEDUIDEND
VERLAAGD

BOVENDIEN WORDT CELOTEX VOORTAAN ALS REGEL

EENZIJDIG GLAD
GELEVERD

VRAAGT MONSTER EN PRIJZEN

IMPORTEURS:
N.V. PRODUCTEN & GRONDSTOFFEN HANDEL MIJ.
SARPHATIKADE 1, AMSTERDAM
STATIONSWEG 37 B, ROTTERDAM

RAADHUIS
HILVERSUM
GESCHILDERD MET

AMSTELLIN
MUURVERF

N.V. IND. MIJ.
„AMSTELLIN"
WEERDSINGEL 33 A. Wz.
UTRECHT TELEFOON 15363

WENDINGEN

MAANDBLAD·VOOR·BOUWEN·EN·SIEREN=VAN·ARCHITECTURA·ET·AMICITIA

REDACTIE: C. J. BLAAUW - W. M. DUDOK - HILDO KROP - J. F. STAAL - P. VORKINK EN H. C. VERKRUYSEN
WENDINGEN, ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP ARCHITECTURA ET AMICITIA TE AMSTERDAM,
VERSCHIJNT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL EN SOMS IN HET FRANSCH, DUITSCH OF ENGELSCH
WENDINGEN WORDT UITGEGEVEN DOOR C. A. MEES TE SANTPOORT. TELEFOON NR. 22220
WENDINGEN WORDT GEDRUKT BIJ DE NAAML. VENN. IPENBUUR EN VAN SELDAM TE AMSTERDAM
ABONNEMENT BIJ DE UITGEVERS OF BIJ DEN BOEKHANDEL. VOOR BELGIE „DE SIKKEL" ANTWERPEN

No 11 EN 12

DIT IS NUMMER 11 EN 12 VAN DE 11DE SERIE (1930) EN GEWIJD AAN HET RAADHUIS TE HILVERSUM. ARCHITECT W. M. DUDOK. MET BEHOUD VAN DE BESTAANDE TYPOGRAFIE NAAR ONTWERP VAN H. TH. WIJDEVELD IS DIT NUMMER SAMENGESTELD DOOR H. C. VERKRUYSEN. DE INLEIDING IS GESCHREVEN DOOR IR. H. T. ZWIERS. HET OMSLAG IS GEDRUKT NAAR TEEKENING VAN W. M. DUDOK

WENDINGEN

HET RAADHUIS VANAF DEN WITTEN HULLWEG

BIJ HET RAADHUIS VAN HILVERSUM

DOOR Ir. H. T. ZWIERS

Het moge te vroeg zijn om een definitief oordeel uit te spreken over gebouwen in of omstreeks den tijd van hun voltooiïng, wij kunnen ons toch nooit onttrekken aan de noodzaak ons rekenschap te geven van onze appreciatie, hoe groot of klein, hoe persoonlijk deze ook zij.

Dudok's Raadhuis is niet, zooals de Beurs-van-Berlage eens was een dààd, in den zin van een zelfoverwinning èn een overwinning op een min of meer vastgeloopen vormschema. Misschien zal het daarom op den duur van minder vèr-strekkende beteekenis blijken te zijn, alleen omdat het niet is een begin van een tijd vol evoluties en tegenstrijdigheden maar een moment in dien tijd.

De beteekenis van dit gebouw is m.i. dan ook veeleer gelegen in een bijzondere en zeer ver doorgevoerde gaafheid. Een gaafheid, die in vrijwel geen enkel Nederlandsch bouwwerk sinds Dr. Cuypers, ook niet in „de" Beurs is bereikt, en waaraan in grooter werk misschien de Bazel alleen kon toekomen. Dat deze groote gaafheid, deze zekerheid en daarmee een zekere eenheid-tot-in-onderdeelen bereikt kòn worden, in een periode van een chaotische, richtinglooze en stijllooze verwarring, duidt onherroepelijk in de richting van een sterke persoonlijkheid van den schepper. Dàt daarnaast de bereikte volmaaktheid zeer betrekkelijk kan blijken en meer gaafheid-in-zijn-soort, is m.i. een euvel van ons algemeen gebrek aan stijl, aan eenheid, aan gemeenschappelijke idealen.

Of de tegenwoordige uitingen, van dikwijls geheel verschillend karakter, „mijlpalen" mogen heeten op den langen en moeizamen weg naar een nieuwen stijl, die sommigen reeds meenen duidelijk voor zich te zien — òf aan welker noodzakelijkheid zij gelooven? — moet ik betwijfelen. Want door die „mijlpalen" wordt geen weg, geen richting afgebakend, maar een gebied van richtingsloosheid, naar alle zijden begrensd. Zijn de „mijlpalen" niet eerder waarschuwingsborden in den mist? Waarvan de eene spreekt: „verwaarloos mij niet, want ik wijs U den weg der traditie", de andere: „vergeet mij niet, ik ben de eeuwige vernieuwing" of „de redelijkheid", of „de techniek", of „de gevoeligheid", of „het aesthetische", of „de nuttigheid" of....?

Wie de voortbrengselen van het heden wil meten naar dat-wat-er-aan-ontbreekt, naar de onvolkomenheid van de soort, die vindt in alle, maar dan ook in alle, een uitgebreide basis voor kritiek. Laten wij eerder zoeken in alles dàt wat wèl aanwezig en van waarde is, opdat wij niet alle waarden vernietigen en daarmee de mogelijkheid van latere samengroei-tot-eenheid van hoogere orde uitschakelen.

En dan is er in dit gebouw zeer veel te waardeeren, niet alleen door de groote zorg en toewijding, die aan elk onderdeel van het geheel is besteed, niet alleen door de liefde, waarmee de materie is behandeld en met een zekerheid, een bewuste wil, is gevormd; niet alleen om de eenheid, de gaafheid en de verfijndheid, die daarvan het gevolg zijn geweest, maar ook om de ontegenzeggelijke kwaliteiten van een misschien wat koele, maar zeker aantrekkelijke schoonheid, die verwant is aan de schoonheid van sommige zuiver-abstrakte muziek.

Dàt deze schoonheid in het werk van Dudok sterk persoonlijk is en daardoor niet stijlvormend, staat voor mij even vast als het feit dàt zij er in hooge mate aanwezig is, en zich door geen enkele vooropgezette overtuiging of overweging laat verdringen of volstrekt ontkennen.

Het schijnt moeilijk te zijn, datgene te waardeeren, wat men zelf niet of anders zou doen. Maar is tenslotte het „andere" niet in veel gevallen uiting van een hoogere en rijkere veelzijdig geschakeerdheid-der-dingen, die wij niet met de maatstaf onzer eigen beperktheid mogen meten.

Nuchter en zakelijk, bewuste weters willen wij zijn in dezen tijd en op elk „waarom" meenen wij positief te moeten kunnen antwoorden. En wij schamen ons voor de dingen die wij zoo-maar-zonder-meer goed vinden zonder te begrijpen of te weten waarom.

Dudok's Raadhuis is een van die werken, waar men naar toe kan reizen, gewapend met een dosis bedenkingen, maar waar de bezoeker, vóór hij den drempel heeft overschreden, al ontwapend is, omdat er blijkbaar zelfs in de eeuw van de techniek nog dingen zijn, die niet alleen in maat, getal en gewicht zijn uit te drukken, die niet uitsluitend te definieeren zijn met begrippen als nuttig, doelmatig, redelijk, zakelijk, e. d.

Violet-le-Duc, Berlage en anderen hebben ook in de bouwkunst een zeker historisch materialisme gepredikt. Maar een materialisme, dat ondenkbaar is zonder een onwrikbaar geloof in een hoogere ordening der dingen. Zonder dat geloof, zonder dat vertrouwen, dat het schoone noodzakelijkerwijs groeit uit het eerlijke, het ware, in opbouw, in samenstelling en constructie, zonder dat geloof ware Berlage niet de figuur geweest, die hij in de Nederlandsche bouwkunst van het begin dezer eeuw zal blijven.

En toch, is ook dit alles, is ook deze eerlijkheid, deze causaliteit van samenstelling en vorm, van waarheid en schoonheid niet zeer betrekkelijk en zeer gevaarlijk? Geen enkele bouwkundige opgave (evenmin als eenige technische) is een zuiver exact probleem. Integendeel. Reeds voor het kleinste object zijn de mogelijke oplossingen tallooze. Ook bij de meest beredeneerde „oplossing" speelt de onberedeneerde voorkeur van den ontwerper een noodzakelijk belangrijke rol. Mijn eerlijkheid-in-den-opbouw houdt op, waar mijn persoonlijk inzicht in de oplossingsmogelijkheid eindigt; mijn waarheid-in-de-constructie

GEZICHT VAN AF DEN OPRIJWEG

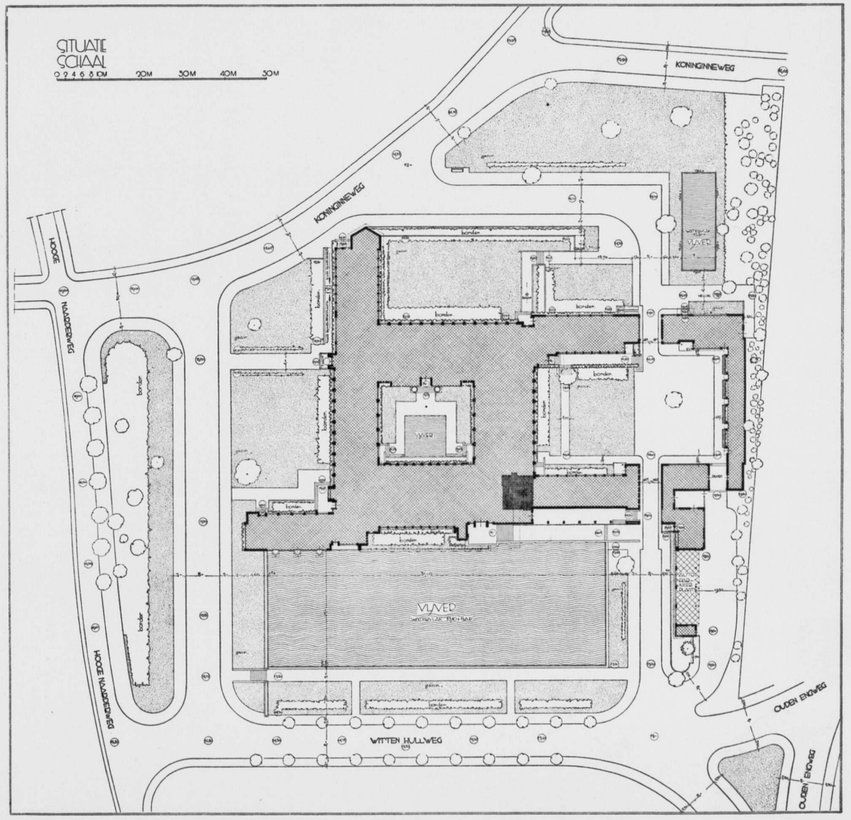

SITUATIE

gaat niet verder dan mijn eigen beperkte constructieve kennis en mijn persoonlijk combinatie-vermogen. Moet daaruit de bouwkunst van onzen tijd groeien? De Hemel beware ons er voor, dat brave en oprechte talentloosheid, alleen om de verdienste van deze braafheid en oprechtheid, de norm zou worden voor bouwkunstige schoonheid.
Neen, niet het betrekkelijk „rationeele" leidt „vanzelf" tot schoonheid. Niets gevaarlijker dan dit „vanzelf", dit vertrouwen in een hoogere causaliteit, die niet „hooger" kàn zijn, omdat zij alleen die betrekking tusschen oorzaak en gevolg aanvaardt, die menschelijk bedacht of menschelijk bevattelijk is. „Vanzelf" kweekt niet anders dan zelfgenoegzaam dilettantisme.
Bouwkunstige schoonheid ontstaat niet „vanzelf" uit bouwkundige redelijkheid, maar wel is deze redelijkheid in de bouwkunstige schoonheid voorondersteld.
Dat in dezen tijd van nuchtere onverschilligheid, van dilettantisme en geestelijke armoede een gebouw als het Hilversumsche Raadhuis tot stand kon komen, moet dankbaar stemmen, óók al is men het er persoonlijk niet in alle opzichten mee eens, ook al zou men het zelf anders doen.

De foto's in dit nummer zijn gemaakt door C. A. Deul te Hilversum.

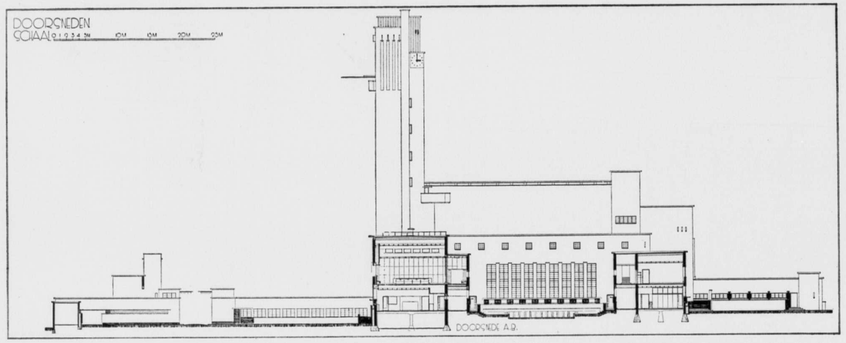

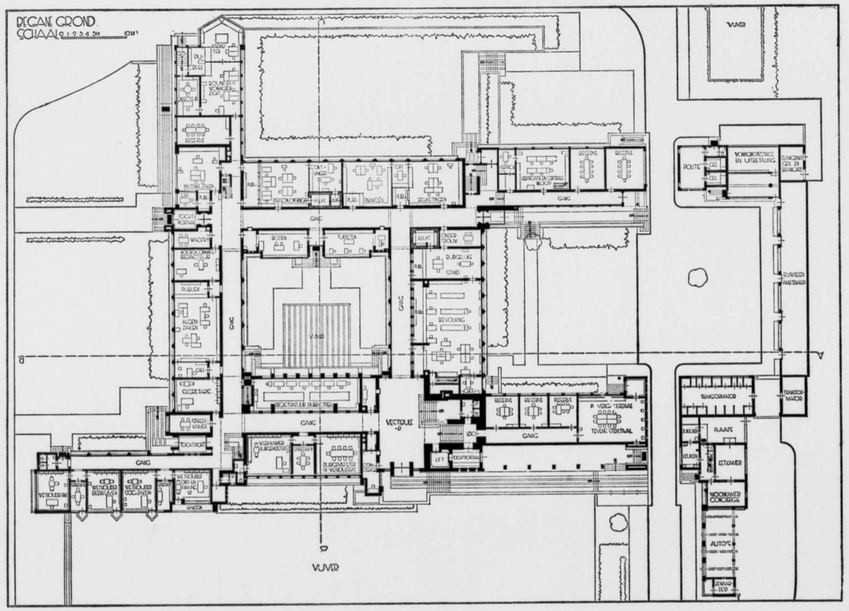

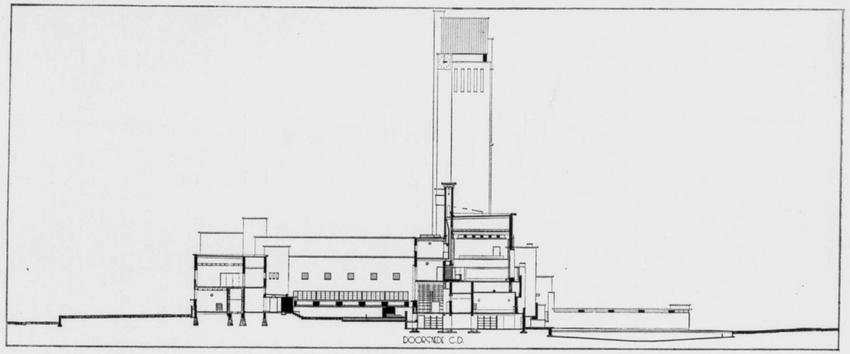

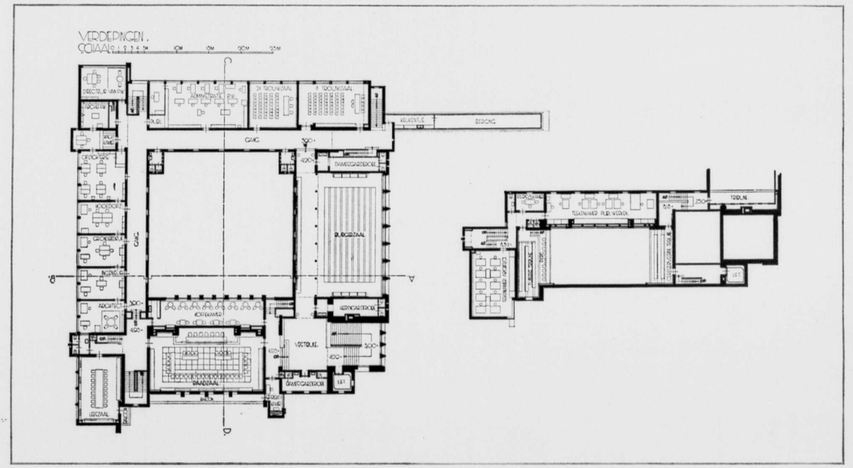

DOORSNEDEN EN PLANINDEELING: BEGANE GROND EN VERDIEPINGEN

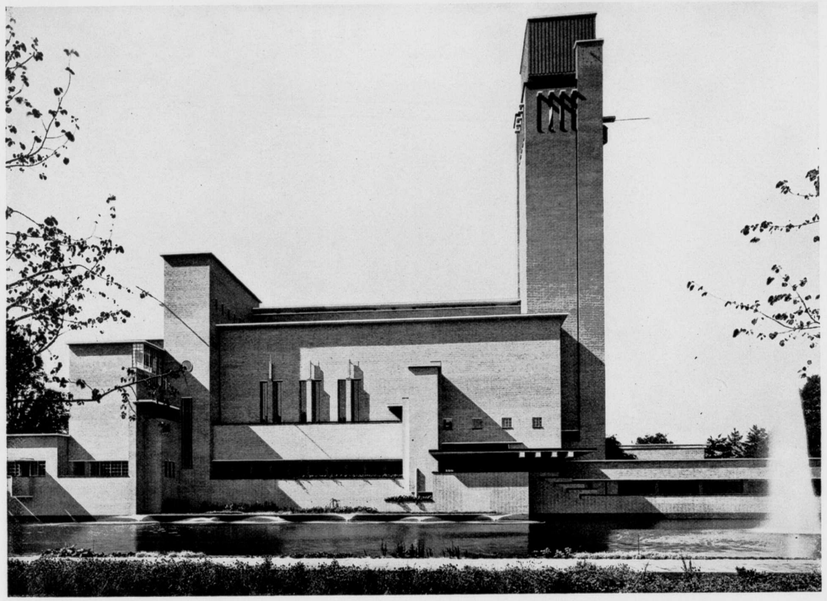

GEVEL AAN DEN VIJVER, WITTEN HULLWEG

GEVEL AAN DEN VIJVER, WITTEN HULLWEG

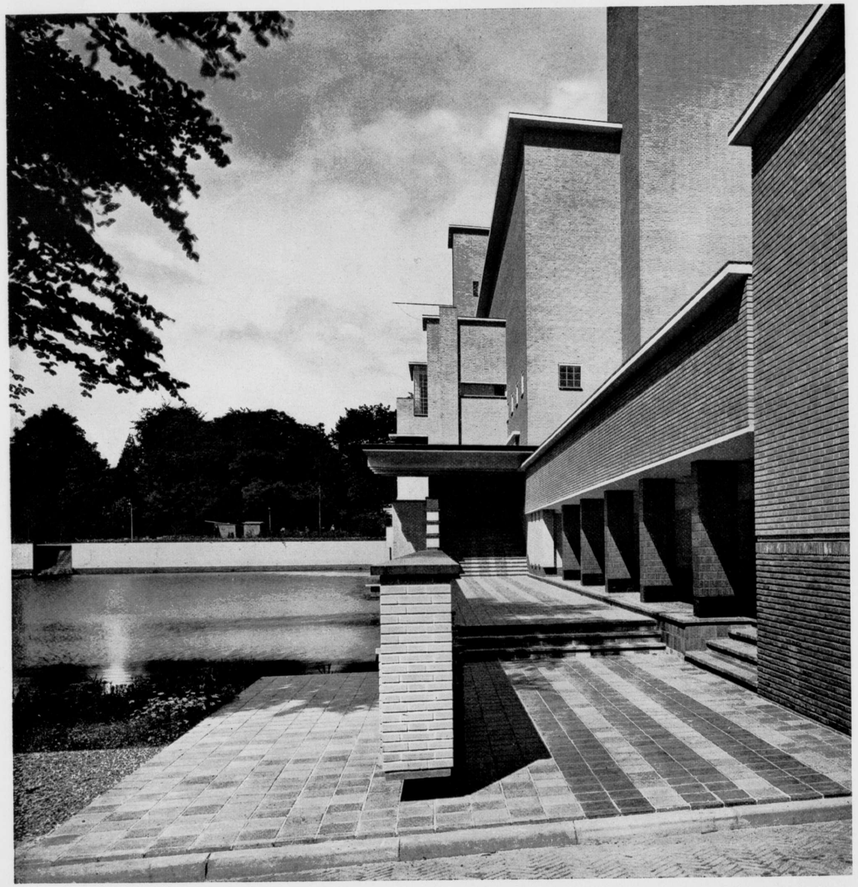

HOOFDINGANG

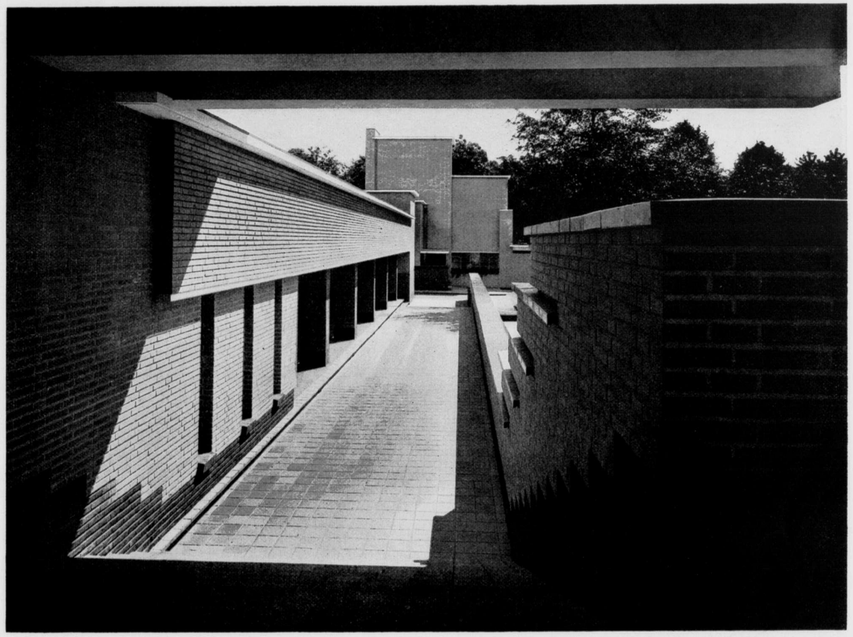

HOOFDINGANG, MET GEZICHT OP CONCIERGEWONING

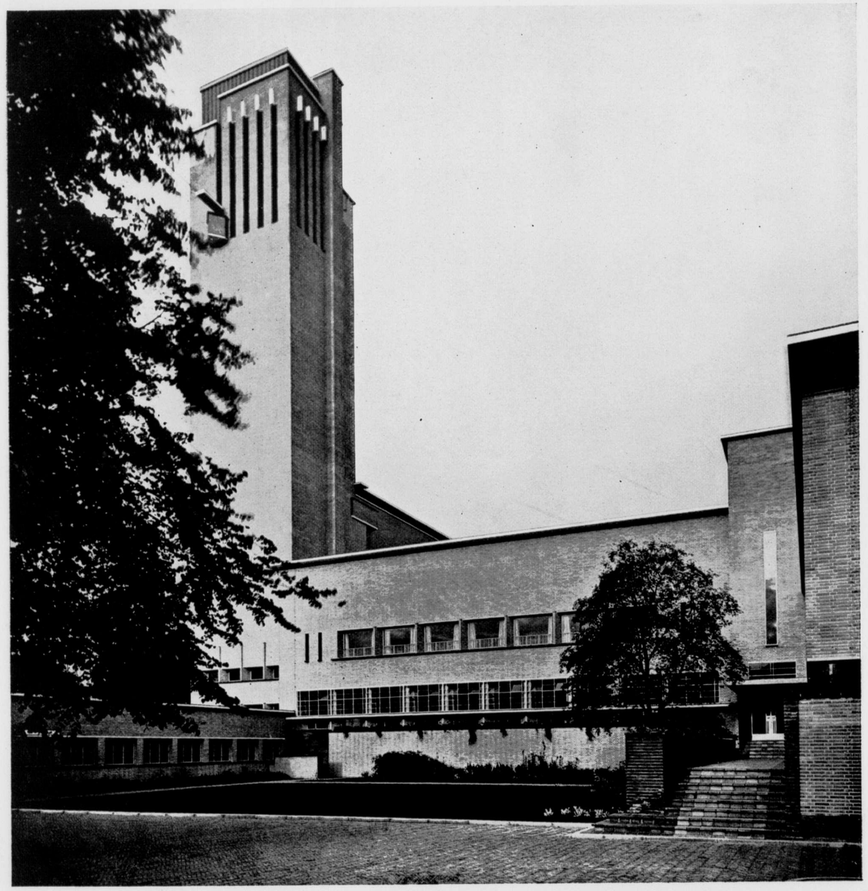

OOSTGEVEL

DIENSTINGANG, OOSTGEVEL

HET GEBOUW VANAF DEN KONINGINNEWEG

HET GEBOUW VANAF DEN KONINGINNEWEG

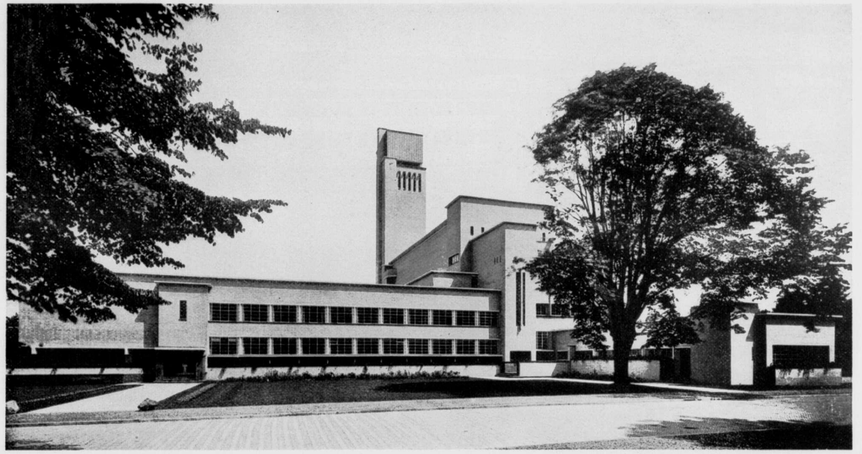

HET GEBOUW VANAF DEN HOOGE-NAARDERWEG

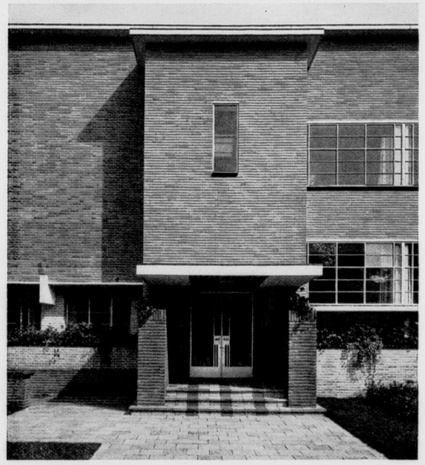

DETAILS INGANGEN

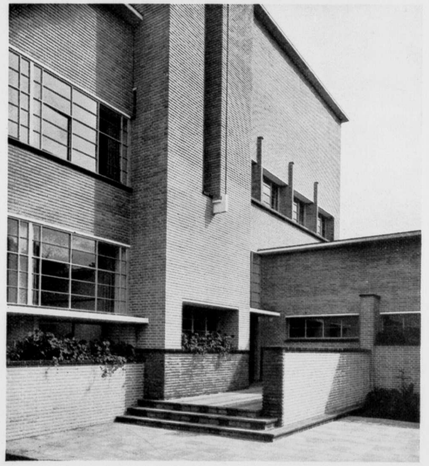

HOOGE-NAARDERWEG

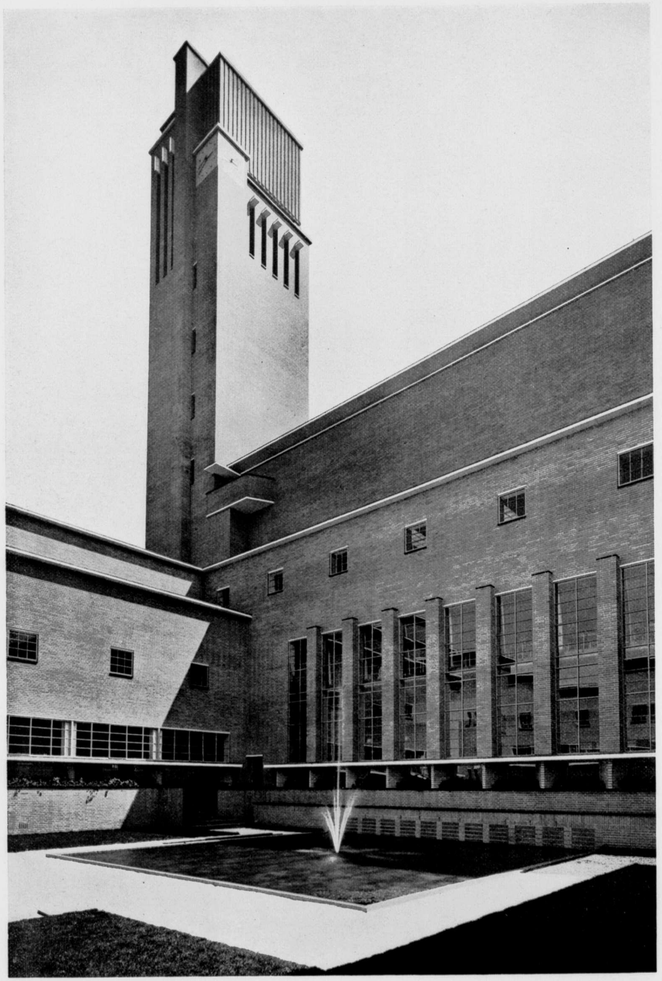

BINNENPLAATS MET BASSIN EN FONTEIN

CONCIERGEWONING MET AUTOGARAGE

VESTIBULE BEGANE GROND

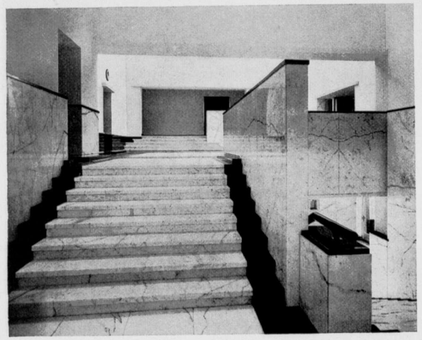

HOOFDTRAP VANAF BORDES

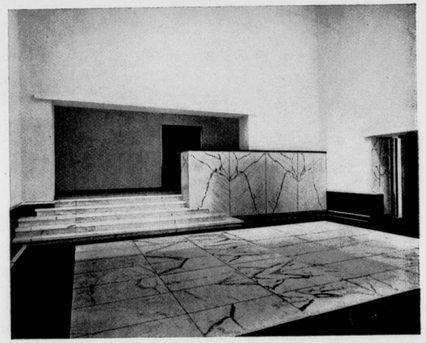

VESTIBULE VERDIEPING

VESTIBULE BEGANE GROND

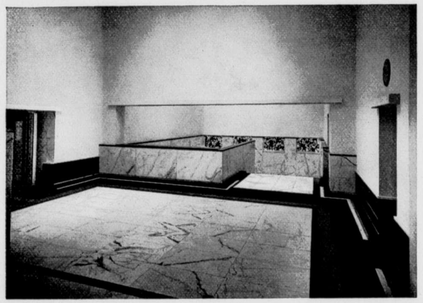

VESTIBULE VERDIEPING

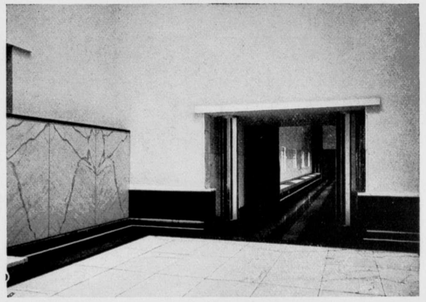

VESTIBULE VERDIEPING MET TOEGANG BURGERZAAL

BURGERZAAL BIJ KUNSTLICHT

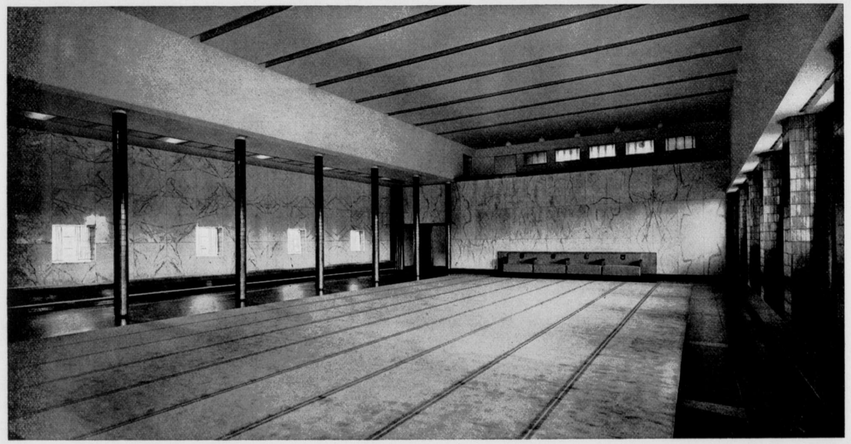

BURGERZAAL

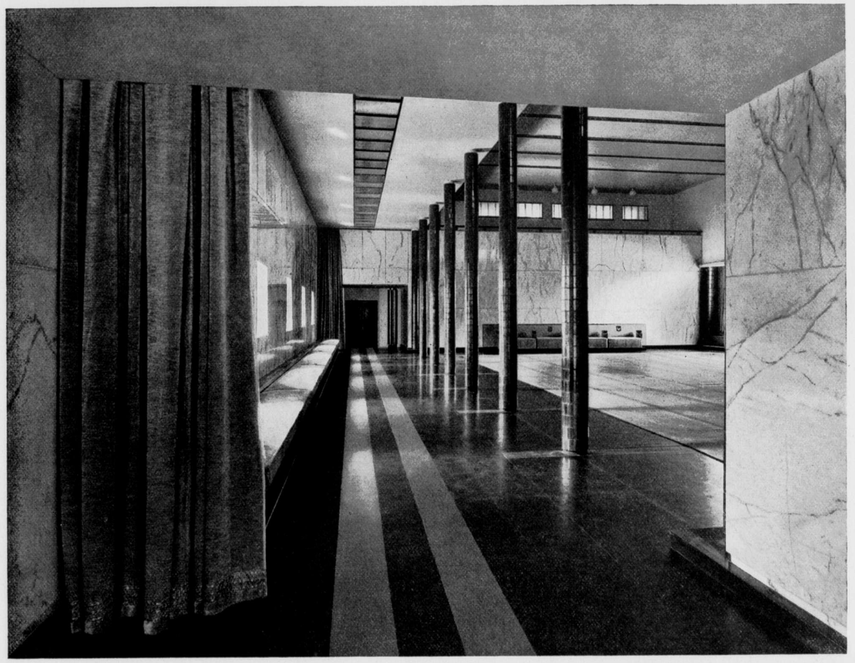

OPEN GANG LANGS BURGERZAAL

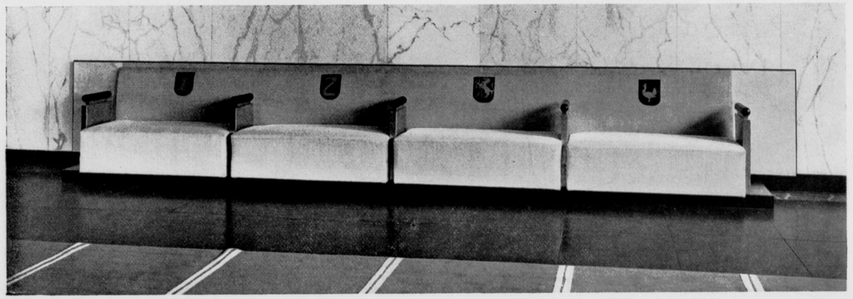

BANK IN BURGERZAAL

RAADZAAL

RAADZAAL BIJ KUNSTLICHT

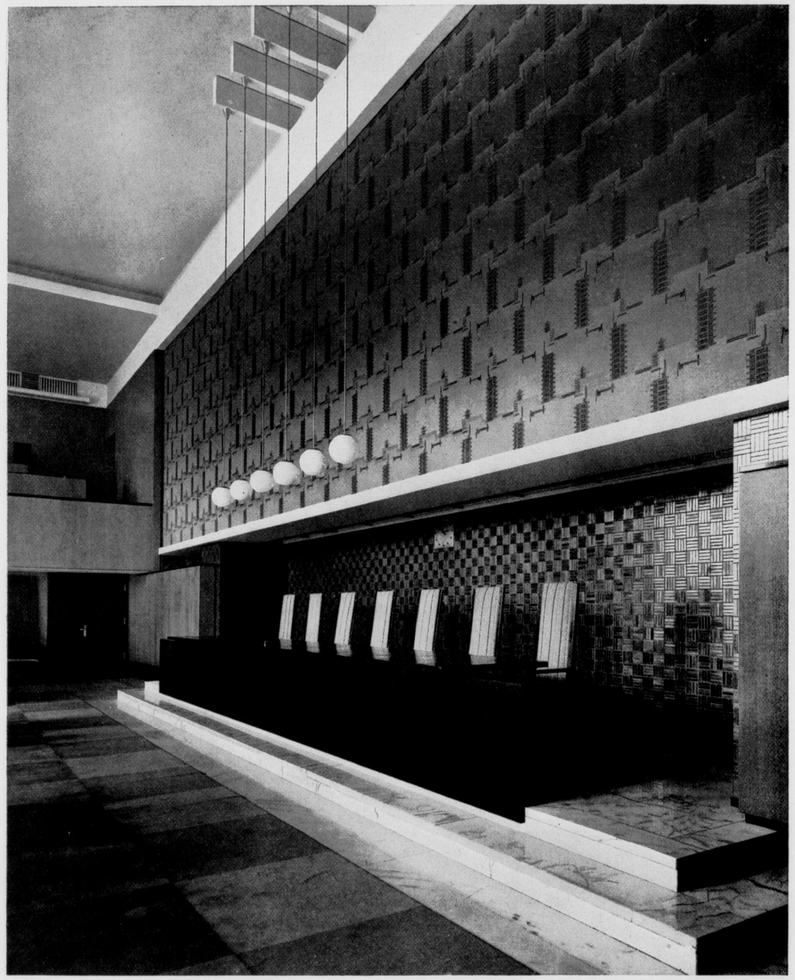

NIS MET ZETELS VAN BURGEMEESTER EN WETHOUDERS IN DE RAADZAAL

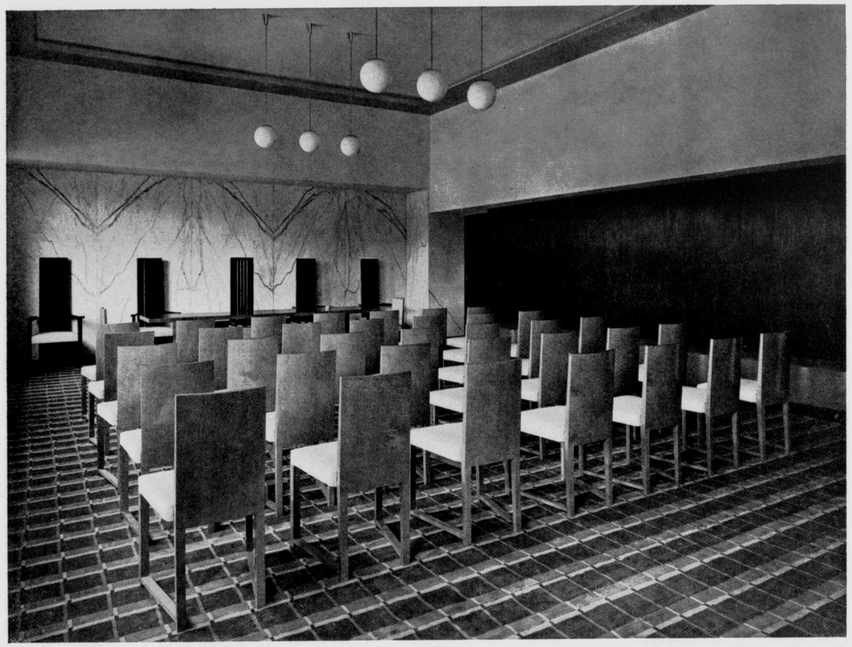

TROUWZAAL EERSTE KLASSE

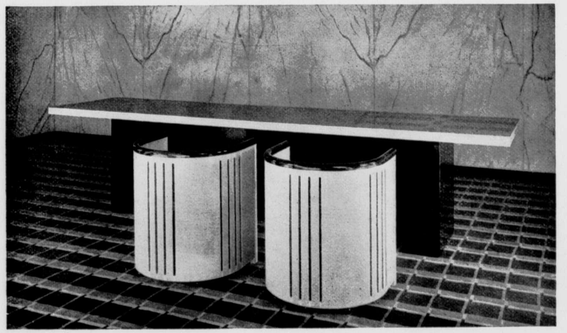

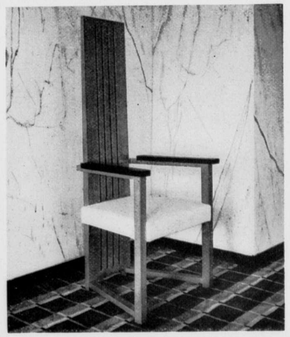

ZETELS IN TROUWZAAL EERSTE KLASSE

VERGADERZAAL BURGEMEESTER EN WETHOUDERS

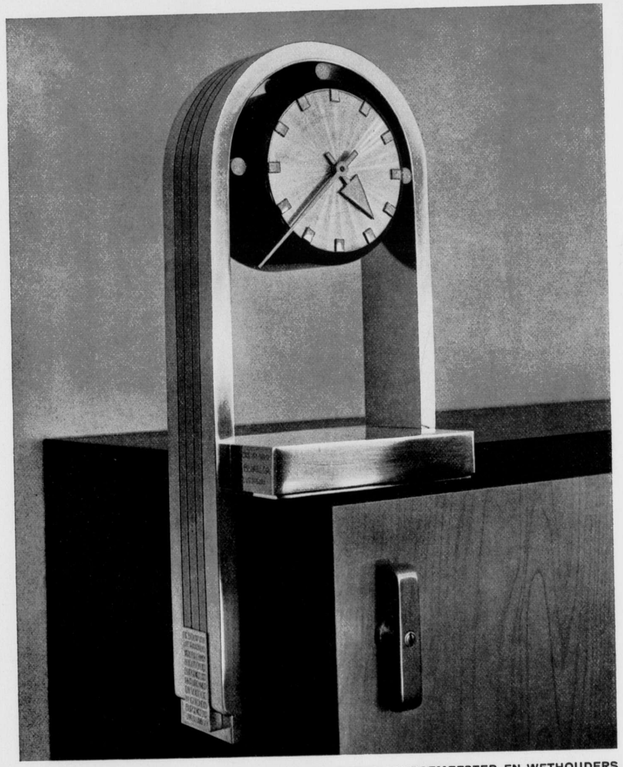

ZILVEREN KLOK IN VERGADERZAAL BURGEMEESTER EN WETHOUDERS

VOORZITTERSHAMER UIT DE RAADZAAL

WERKKAMER BURGEMEESTER

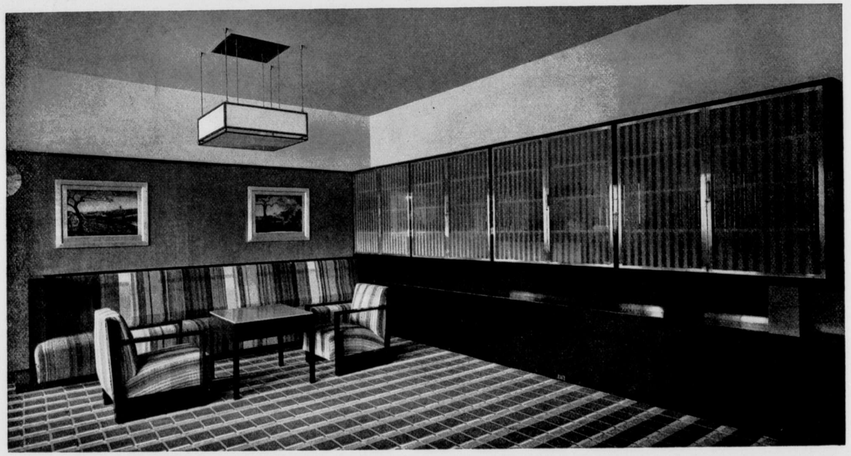

WERKKAMER BURGEMEESTER

KAMER WETHOUDER VAN SOCIALE ZAKEN

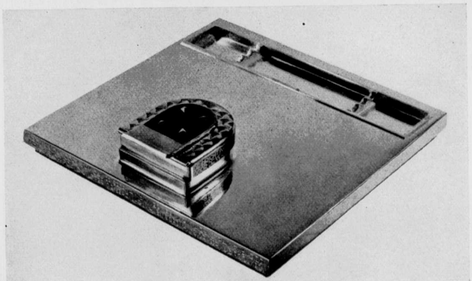

ZILVEREN INKTKOKER, BURGEMEESTERSKAMER

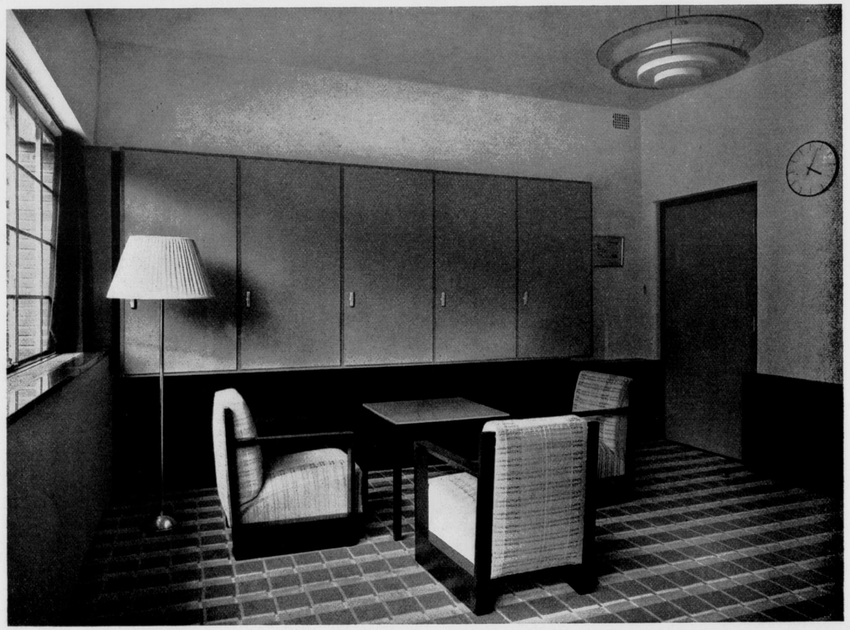

KAMER WETHOUDER PUBLIEKE WERKEN

KAMER GEMEENTE-SECRETARIS

LEESZAAL VOOR DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD

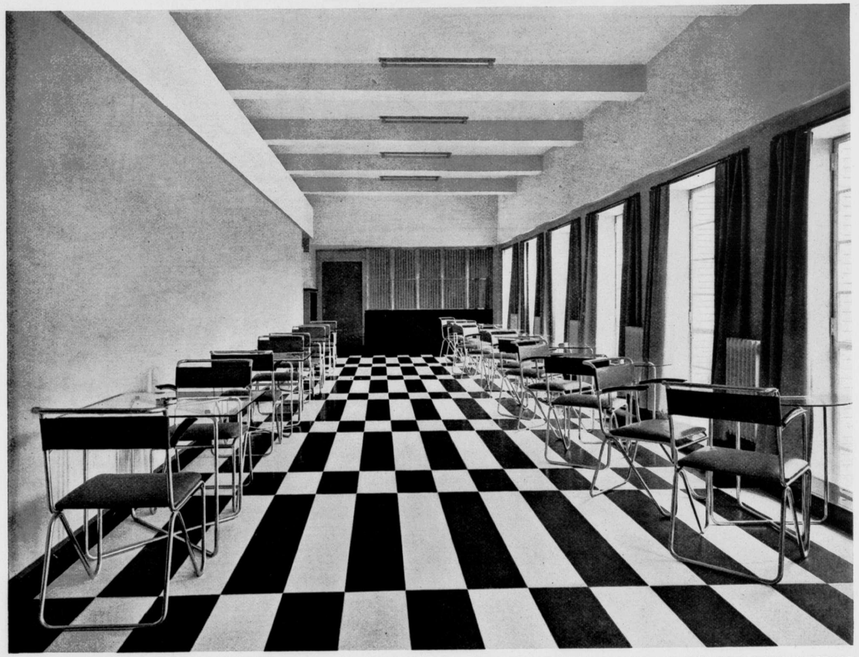

KOFFIEKAMER VOOR DE LEDEN VAN DEN GEMEENTERAAD

REGISTRATUUR EN BIBLIOTHEEK

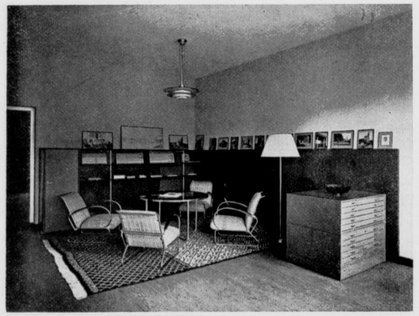

KAMER GEMEENTE-ARCHITECT

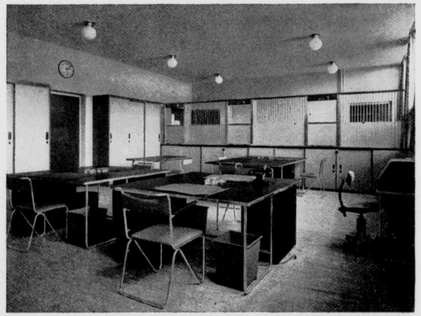

KAMER PERSONEEL GEMEENTE-ONTVANGER

ADMINISTRATIE PUBLIEKE WERKEN

AFDEELING BEVOLKING

AFDEELING BEVOLKING

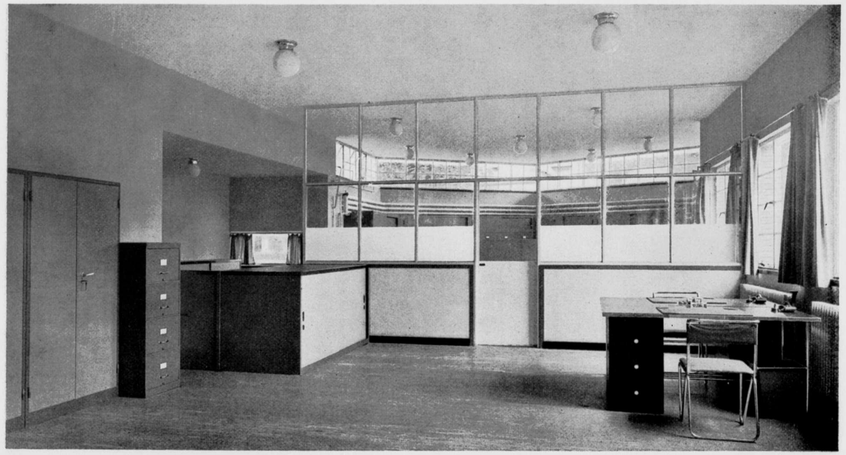

BOUW- EN WONINGTOEZICHT

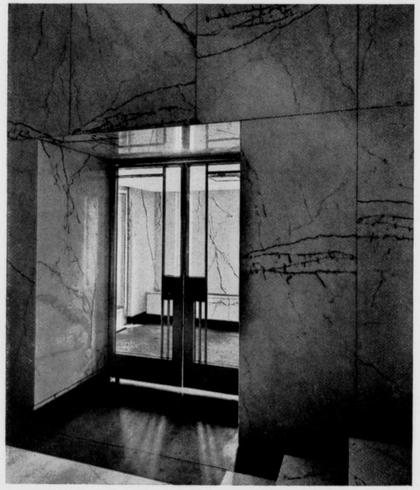

TOCHTDEUR

DIENSTTRAP

RAADHUIS - HILVERSUM

RET

Voor de betimmeringen van de Raadzaal en de kamers van Burgemeester en Wethouders werd TRIPLEX verwerkt.

Wij leverden voor den Raadhuisbouw belangrijke hoeveelheden RETPLY OREGON TRIPLEX en URAL eiken meubelplaten.

TRIPLEX VOOR BETIMMERINGEN
(tot 450 cM. lang en 150 cM. breed) in eiken, teak, mahonie, oregon en vele andere soorten.

RET

Bezoekt onze opslagplaatsen te Utrecht, Zeedijk 5
Telefoon 11808 (4 lijnen)

De afdekkingen in vorstvrij dofzwart verglaasd bouwaardewerk, de stroeve traptegels en de vloertegels voor den hoofdingang van het raadhuis te Hilversum werden geleverd door

OFFERHAUS & Co

ROTTERDAM

DE RUBBERVLOEREN EN ESTRICH ONDERVLOEREN

TER OPPERVLAKTE VAN 2800 M²

VOOR DEN RAADHUISBOUW TE HILVERSUM

ZIJN GELEVERD EN AANGEBRACHT DOOR DE

N.V. TECHNISCH HANDELSBUREAU „HOLLANDER"

LINOLEUM EN RUBBER VLOERBEDEKKINGEN
„LIHOLITH" NAADLOOZE VLOEREN ESTRICH ONDERVLOEREN
„LINCRUSTA" WANDBEKLEEDING

ROTTERDAM, NIEUWE HAVEN 171
TELEFOON 55344

UTRECHT, BILTSTRAAT 198
TELEFOON 14696 { Voor 8 uur 's avonds en Na 6 uur 's morgens

ONDER MEER GELEVERD:
AC. ZIEKENHUIS, LEIDEN 12000 M²
BAT. PETR. MIJ., DEN HAAG 11000 M²
RIJKSGEBOUWENDIENST DEN HAAG 14000 M², E.A.

HET NIEUWE RAADHUIS TE HILVERSUM

WERD GEHEEL VOORZIEN VAN LIPS' SLOTEN EN BESLAG, VAN VERSCHILLENDE LIPS' KLUISDEUREN EN BRANDKASTEN, VAN EEN BELANGRIJKE INSTALLATIE VAN LIPS' STALEN BOEKENSTELLINGEN, SCHUIFDEURKASTEN, TEEKENINGEN- EN REGISTRATUURLADEN ZIE PAG. 34 EN 35 VAN DIT NUMMER

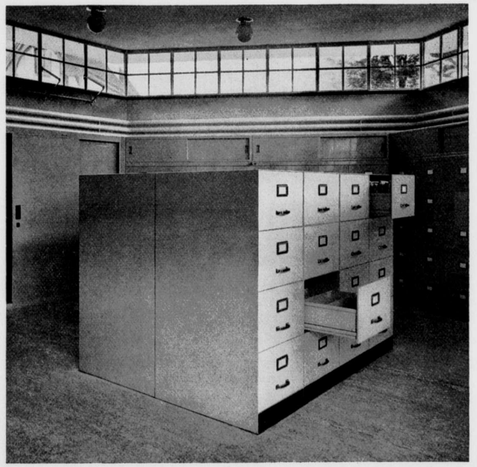

LIPS

N.V. LIPS' BRANDKASTEN- EN SLOTENFABRIEKEN - DORDRECHT

gispen

rotterdam
voorhaven
115

de metalen meubelen
en de lichtornamenten
in het raadhuis van
hilversum zijn van

gispen's

fabriek voor
metaalbe-
werking

toonzalen:

rotterdam mauritsweg 37
amsterdam singel 299
brussel 32 rue d'arenberg
parijs 212 rue lafayette
londen 52 high holborn
nottingham 8 east circusstreet

FIRMA

FRANS VAN ROSSUM

HILVERSUM

GROEST
5—7—11

FABRIEKS
FR
-MERK-

TELEFOON
153

WERKPLAATSEN VOOR
HET VERVAARDIGEN VAN

BETIMMERINGEN EN MEUBELEN

NAAR SPECIALE ONTWERPEN
VAN HEEREN ARCHITECTEN

LEVERANCIER

MEUBELEN: RAADZAAL, VERGADERZAAL B. & W.
ZIE PAGINA 22—23—24 EN 26

ZITMEUBELEN: KAMERS VAN BURGEMEESTER,
WETHOUDERS EN SECRETARIS
ZIE PAGINA 28—29—30 EN 31

RAADHUIS HILVERSUM

HET

TORENUURWERK

MET VERLICHTE WIJZERPLATEN

WERD GELEVERD DOOR:

N.V. FABRIEK VAN TORENUURWERKEN, CARILLONS EN RADERWERKEN

VOORHEEN

J. H. ADDICKS & ZOON

AMSTERDAM - MONNIKENSTRAAT 4

TELEFOON 46359

GOEDEWAAGEN'S

KON. FABRIEKEN, GOUDA

TEGELS

IN

GOUD

EN ANDERE SPECIALE UITVOERINGEN

TOEPASSING BIJ DEN RAADHUISBOUW HILVERSUM ONDERMEER IN DE WAND-BEKLEEDING BURGERZAAL

N.V.

WED. J. AHREND & ZOON

Moderne Stalen Bureau- en Bedrijfsmeubelen
Teekenkamer Installaties

AMSTERDAM - ROTTERDAM
's-GRAVENHAGE
HILVERSUM (FABRIEK)

Wij leverden verschillende

STALEN BUREAU- EN TEEKENKAMER-MEUBELEN

DOE MEER STOELEN, TEEKENTAFELS, ENZ.

voor het

Nieuwe Raadhuis te Hilversum

Wij leggen ons er speciaal op toe Stalen Bureau- en Bedrijfsmeubelen te vervaardigen, welke zich geheel aanpassen aan de behoeften van Uw bedrijf en tevens in harmonie zijn met het interieur, waarin zij moeten worden geplaatst

Begrootingen hiervoor worden door ons in gezamenlijk overleg gemaakt; begrootingen gratis.

Onze Meubelen zijn van Nederlandsch Fabrikaat!

VOOR DEN BOUW VAN HET NIEUWE RAADHUIS TE HILVERSUM
WERD UITSLUITEND HET
ENGELSCHE PORTLAND CEMENT
MERK

„PYRAMID"

GEBEZIGD

MASONITE

HOUTVEZELPLATEN
ISOLEEREND, VOCHTWEREND
GELUIDDEMPEND DECOR

PRESDWOOD & QUARTRBOARD

PLATEN VOOR BETIMMERINGEN
GROOTE AFMETINGEN
ONOVERTROFFEN

EENIGE IMPORTEURS:

N.V. HOLLANDSCHE HANDEL & AGENTUUR MIJ. ROTTERDAM

KORTENAERSTRAAT 5 — TEL. INT. 56488, 56888

DE

DAKBEDEKKING

VAN HET NIEUWE RAADHUIS TE HILVERSUM

WERD UITGEVOERD DOOR DE

N.V. UTRECHTSCHE ASPHALTFABRIEK

VOORHEEN FIRMA STEIN & TAKKEN

UTRECHT

„GRANIVER"

GLASMOZAÏEK

UIT DE GLASFABRIEK LEERDAM, ALSOOK DE

PRISMATISCHE GLASTEGELS „VERA-LUX"

VOOR DEN RAADHUISBOUW HILVERSUM GELEVERD DOOR

EMILE SANDERS

ALEX. BOERSSTRAAT 21, AMSTERDAM (Z.)
TELEFOON 23428 — TELEGR. VERALUX

N.V. KLEIWARENFABRIEK ALFRED RUSSEL

TEGELEN

WIJ LEVER(D)EN

RAADHUISBOUW, HILVERSUM
600.000 GELE VERBLENDSTEEN

BIJENKORF, ROTTERDAM
600.000 GELE VERBLENDSTEEN

CITROËN-GEBOUW, AMSTERDAM
200.000 GELE VERBLENDSTEEN

DR. BERLAGE MUSEUM, DEN HAAG
1.000.000 GELE STRANGPERSSTEEN

MODERNE
STALEN
MEUBELEN

THONET
KEIZERSGRACHT 213
AMSTERDAM-C

EEN
HOOFDMOMENT IN DE
BINNEN-ARCHITECTUUR
het podium van B. en W. in de Raadzaal
is voorzien van een
ACHTERGROND
VAN GOUDTEGELS
die o.m. door ons werden ge-
leverd in het bekende fabrikaat
„de Porceleyne Fles" te Delft
N.V.
A. N. DE LINT
DELFT - DEN HAAG
ALLES OP HET GEBIED VAN TEGELS,
BOUW-AARDEWERK, ENZ.

ALLE FOTO'S
IN DIT NUMMER WERDEN
VERVAARDIGD DOOR HET
FOTOGRAFISCH ATELIER
C. A. DEUL
EMMASTRAAT 4
TELEFOON 351
HILVERSUM
ARCHITECTONISCHE
TECHNISCHE EN
INDUSTRIEELE
OPNAMEN IN HET
GEHEELE LAND

"CASTELL"
A.W. FABER
POTLOODEN
KOPIEERPOTLOODEN
INKTPOTLOODEN
KLEURPOTLOODEN
JUISTHEIDS-
TEEKENGEREEDSCHAP
WELBEKEND DOOR HUNNE KWALITEIT

W. BOGTMAN
HAARLEM
EMMAKADE
45 45
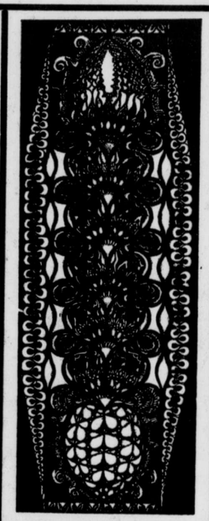
GEBRAND
GESCHILDERD
GLAS
GLAS IN LOOD

N.V. BREEDVELD'S
FABRIEK BIJ ST. LAURENS
BETIMMERINGEN
VITRINES
ROTTERDAM
ROCHUSSENSTR. 109 TELEF. 34871

HOLLANDSCHE
BETONMAATSCHAPPIJ
's-GRAVENHAGE
GROOT HERTOGINNELAAN 258
--- TELEFOON 33830 ---
TELEGR. ADRES: BETONIJZER
AFDEELING WEGEN
BITUMINEUZE WEGBEDEKKINGEN
OP FUNDEERING
VAN IEDER GEWENSCHT TYPE